

ԵՐԵԽԱՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲՈՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ

Ձեռնարկ վերապատրաստողների և
երեխաների պաշտպանության
մասնագետների համար

Save the Children
100 YEARS

յուրաքանչյուր երեխայի համար

ԵՐԵԽԱՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲՈՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ

**Ձեռնարկ վերապատրաստողների և երեխաների
պաշտպանության մասնագետների համար**

Երաշխավորված է տպագրության Երևանի պետական համալսարանի Սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի գիտական խորհրդի կողմից

Ձեռնարկի սույն, լրամշակված տարբերակը ստեղծվել է Հայ օգնության ֆոնդի «Երեխաների աջակցության կենտրոն» հիմնադրամի (ՀՕՖ ԵԱԿՀ) կողմից՝ ՅՈՒՆԻՍԵֆ-ի և «Սեյվ դը չիլդրեն ինթերնեշնլ» հայաստանյան ներկայացուցչության կողմից իրականացվող «Սոցիալական աշխատանքի բարելավում և հաշմանդամություն ունեցող երեխաների համար ծառայությունների որակի բարձրացում» ծրագրի շրջանակներում:

Սույն ձեռնարկում արտահայտված տեսակետները պատկանում են ՀՕՖ ԵԱԿՀ փորձագետներին և պարտադիր չէ, որ համընկնեն ՅՈՒՆԻՍԵֆ-ի և «Սեյվ դը չիլդրեն ինթերնեշնլ» հայաստանյան ներկայացուցչության տեսակետների հետ:

Հեղինակներ՝

Միրա Անտոնյան, ս.գ.թ., դոց., ԵՊՀ ոցիալական աշխատանքի և սոցիալական տեխնոլոգիաների ամբիոն, ՀՕՖ ԵԱԿՀ գործադիր տնօրեն, Ձեռնարկի լրամշակման փորձագիտական խմբի ղեկավար

Տաթևիկ Կարապետյան, ԵՊՀ սոցիալական աշխատանքի և սոցիալական տեխնոլոգիաների ամբիոնի դասախոս/ասպիրանտ, ՀՕՖ ԵԱԿՀ, Ձեռնարկի լրամշակման պատասխանատու

Լրամշակման փորձագետներ՝

Ելենա Հարությունյան, սոցիալական աշխատանքի մագիստրոս, ԵՊՀ Սոցիալական աշխատանքի և սոցիալական տեխնոլոգիաների ամբիոնի դասախոս, ՀՕՖ ԵԱԿՀ

Մանանե Պետրոսյան, սոցիալական աշխատանքի մագիստրոս, Մարդու իրավունքների և կոնֆլիկտների կառավարման մագիստրոս, ՀՕՖ ԵԱԿՀ Ծրագրերի ղեկավար

Մարիամ Մազմանյան, սոցիալական աշխատանքի մագիստրոս, ՀՕՖ ԵԱԿՀ

Մարիա Պետրոսյան, Հայաստանում ամերիկյան համալսարան, Իրավագիտության և քաղաքագիտության մագիստրոս

Մարինե Յարմալյան, ս.գ.թ., ԵՊՀ սոցիալական աշխատանքի և սոցիալական տեխնոլոգիաների ամբիոնի դասախոս

Բովանդակություն

Հապավումներ	5
Երկու խոսք	6
ՄՈԴՈՒԼ 1. Երեխաների հանդեպ բռնությունը՝ որպես սոցիալական հիմնախնդիր. Ընկալումը և դրսևորման ձևերը	9
Թեմա 1. Երեխաների հանդեպ բռնությունների գործադրման երևույթի ընդհանուր պատկերը. իրավիճակը Հայաստանում	10
Թեմա 2. Երեվույթի ընկալման մշակութային և սոցիալական համատեքստը	14
Թեմա 3. Ինչ է երեխայի հանդեպ բռնությունը. սահմանումը, տեսակները և դրսևորման ձևերը	18
Նշումներ և ուղղորդումներ վերապատրաստողի համար	30
ՄՈԴՈՒԼ 2. Ծնողական խելամիտ խնամք և բռնություններ. Ռիսկերի և վնասի գնահատում	33
Թեմա 1. Դրական ծնողավարում. դաստիարակության ոճերի և երեխայի նկատմամբ բռնության երևույթի միջև առնչությունները	34
Թեմա 2. Բռնության տեսանկյունից երեխային խոցելի դարձնող գործոնները	38
Թեմա 3. Երեխայի՝ բռնությունների ենթարկվելու ռիսկերի և երեխայի/ընտանիքի դիմակայունության գործոնները	44
Թեմա 4. Երեխայի նկատմամբ վատ վերաբերմունքի ճանաչումը ընտանիքում. վնասի և ռիսկերի գնահատում	56
Նշումներ և ուղղորդումներ վերապատրաստողի համար	62
ՄՈԴՈՒԼ 3. Բռնություններից երեխաների պաշտպանության համակարգված կազմակերպումը. Կանխարգելում, վաղ հայտնաբերում, միջամտություն և վերականգնում	65
Թեմա 1. Երեխաների բռնություններից պաշտպանության կազմակերպումը. համակարգային մոտեցում	66
Թեմա 2. Երեխաների պաշտպանությանն ուղղված իրավական կարգավորումների համատեքստը	74
Թեմա 3. Բռնությունների ենթարկված երեխաների պաշտպանության կազմակերպումը ՀՀ-ում	80
Թեմա 4. Ինչ կարող են անել մասնագետները համակարգի ներկա գործառնական համատեքստում. հաջողված փորձի օրինակ	85
Նշումներ և ուղղորդումներ վերապատրաստողի համար	93
Օգտագործված գրականության ցանկ և նյութեր լրացուցիչ ուսումնասիրման համար	96
ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ	99
ՀԱՎԵԼՎԱԾ 1. Օգտակար նյութեր վերապատրաստողի համար	100
Հավելված 1.1 Սառույցը կոտրելու վարժության օրինակներ	100
Հավելված 1.2 Սոցիալական դեպքի պատմություններ	100
Հավելված 1.3 Օպտիկական խաբեկանք. ընկալման բազմազանությունը	102
Հավելված 1.4 Դասընթացի գնահատման հարցաշարի օրինակ	103
Հավելված 1.5 Մասնագետների գիտելիքի չափման հարցաշարի օրինակ	106

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 2. Բռնության ենթարկված երեխաների հետ աշխատանքի գործիքներ ԵՊ մասնագետների համար.	108
Հավելված 2.1 Բռնության դեպքի հաղորդման ձևաթուղթ.	108
Հավելված 2.2 Բռնության դեպքի նախնական գնահատման ձևաթղթի օրինակ.	109
Հավելված 2.3 Բռնության դիսկի գնահատման ձևաթղթի օրինակ	113
Հավելված 2.3 Երեխայի սոցիալ-մանկավարժական գնահատման ձևաթուղթ.	117
Հավելված 2.4 Երեխայի սոցիալ-հոգեբանական իրավիճակի գնահատման ձևաթուղթ.	121
Հավելված 2.5 Անհատական սոցիալական պլանի ձևաթղթի օրինակ	125
Հավելված 2.6 Դեպքի քննարկման ուղեցույց.	126
Հավելված 2.7 Դեպքի քննարկման արձանագրության ձևաթղթի օրինակ. .	128
Հավելված 2.8 Դեպքի շարունակական վերահսկողության իրականացման ձևաթուղթ.	129
Հավելված 2.9 Դեպքի փակման ձևաթղթի օրինակ	130
Հավելված 2.10 Բռնության դեպքի ուղղորդման ձևաթուղթ	131
Հավելված 2.11 Երեխայի անվտանգության անհատական պլանի ձևաթղթի օրինակ.	132
Հավելված 2.12 Երեխայի հետ հարցազրույցի տեխնիկան և հիմնական սկզբունքները	133
ՀԱՎԵԼՎԱԾ 3. Մայրական դեպրիվացիայի հետևանքները.	136
ՀԱՎԵԼՎԱԾ 4. Կազմակերպության և համագործակցող կողմերի միջև համաձայնեցված ներքին ընթացակարգի օրինակ.	138

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

ԱԾԽՄ	Առանց ծնողական խնամքի մնացած (երեխա)
ԱՀԿ	Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպություն
ԱՍՀՆ	Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն
ԵՊ	Երեխաների պաշտպանություն
ԸԿԵԻՊԲ	Ընտանիքի, կանանց, երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժին
ԽՀՀ	Խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողով
ԿԴԻԳ	Կյանքի դժվարին իրավիճակում գտնվող (երեխա)
ՀՀ	Հայաստանի Հանրապետություն
ՀԿ	Հասարակական կազմակերպություն
ՀՕՖ	Հայ օգնության ֆոնդ
ՁԻԱՀ	Ձեռքբերովի իմունային անբավարարության համախտանիշ
ՄԻԱՎ	Մարդու իմունային անբավարարության վիրուս
ՄԱԿ	Միավորված ազգերի կազմակերպության
ՍԱՏԳ/Բ	Սոցիալական աջակցության տարածքային գործակալություն/ բաժին
ՔԾ	Քննչական ծառայություն
INSPIRE	Seven strategies for Ending Violence Against Children

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Յուրաքանչյուր երեխա առողջ և բռնություններից զերծ կյանքի իրավունք ունի. այս դրույթը կարծես համընդհանուր համաձայնության առարկա է: Այնուամենայնիվ, աշխարհում յուրաքանչյուր տարի միլիոնավոր երեխաներ դառնում են ֆիզիկական, սեռական և հուզական բռնությունների զոհ, տառապում այդ երևույթի շատ հաճախ, անդարձելի հետևանքներից:

Երեխաների հանդեպ բռնության կիրառման դեպքերի մեծ մասը չի բացահայտվում և չի գրանցվում: Մնալով չբացահայտված և արձագանք չստանալով՝ բռնության հետ կապված տրավման ունենում է գրեթե չվերականգնվող բացասական ազդեցություն: Բազմակի և կրկնվող բռնությունը զգալիորեն մեծացնում է հավանականությունը, որ երեխաների ու դեռահասների մոտ կզարգանան մի շարք բացասական հուզական (էմոցիոնալ), հոգեբանական և վարքային դրսևորումներ, որոնք հետագայում կարող են լրջորեն խեղաթյուրել կամ սահմանափակել անձի ձևավորման և զարգացման բնականոն ընթացքը: Մեծ հաշվով բռնությունը վնասում է ողջ հասարակության բարեկեցությանը:

Առողջապահության, կրթության, սոցիալական ծառայությունների, երեխաների խնամքի ու պաշտպանության ոլորտի աշխատակիցները (այլ խոսքով՝ երեխաների հետ առնչվող մասնագետները) նշանակալի դերակատարում ունեն երեխաների պաշտպանության խնդրի լուծման հարցում՝ բռնության կանխարգելումից մինչև համարժեք աջակցության կազմակերպումը: Մասնագետները առնչվում են այնպիսի իրավիճակների հետ, երբ ծնողների սեփական չլուծված խնդիրները լրջորեն անդրադառնում են երեխաների խնամքի որակի և նրանց հանդեպ վերաբերմունքի վրա, ինչպես նաև այնպիսի իրավիճակների, երբ իրենց՝ երեխաների խնդիրները կարող են հանգեցնել հատուկ պաշտպանության անհրաժեշտության: Ըստ էության, երեխայի պաշտպանությունը երեխաների և ընտանիքների հետ առնչվող ցանկացած ծառայության գործունեության անբաժան մասնիկն է, իսկ երեխաների և ընտանիքի խնդիրներով զբաղվող մասնագետները երեխաների հանդեպ վատ վերաբերմունքի, բռնության և անտեսման կանխարգելման ու նման իրավիճակների բացահայտման հարցում առաջնային դերակատարներն են: Ուստի նշված մասնագետների/պատասխանատուների զինումը համապատասխան գիտելիքներով և տեղեկություններով կօգնի իրենց աշխատանքը կատարել պատշաճ կոմպետենտությամբ՝ ճանաչելու բռնարարքները և համարժեք արձագանքելու նման իրավիճակներին:

Երեխայի հանդեպ բռնության երևույթը կարող է մեկնաբանվել տարբեր կերպ, ըստ այդմ էլ արձագանքներն ու պատասխանները կարող են տարբեր լինել: Նման իրավիճակը բավականին բարդացնում է մասնագետների աշխատանքը: Այսպես, մարդու իրավունքի հանդեպ հարգանքի վրա հիմնված ներկայիս մոտեցումները որդեգրվել են նաև մեր երկրի կողմից և արտացոլվել օրենսդրական դաշտում: Թեև օրենսդրական դաշտը բավականաչափ հիմքեր է տալիս պաշտպանելու երեխաներին նրանց իրավունքների ոտնահարման պարագայում, այնուամենայնիվ ավանդույթները, կարծրատիպերը, փորձի, ինչպես նաև գիտելիքների անբավարարությունը լրջորեն խոչընդոտում են մասնագետներին՝ իրականացնելու այդ աշխատանքները: Համապատասխան ընթացակարգերի, սոցիալական տեխնոլոգիաների և մեխանիզմների ստեղծման և մասնագետների կարողությունների զարգացման պարագայում միայն հնարավոր կլինի իրապես պաշտպանել երեխաներին բռնություններից: Ուստի կարևոր է մասնագետներին գիտելիքներով զինումը և նրանց գիտելիքների ժամանակ առ ժամանակ նորացումը՝ տեղի ունեցող փոփոխություններին և գիտա-պրակտիկ նոր մոտեցումներին համահունչ: Ահա այս նպատակին է ուղղված սույն ձեռնարկը, որի նախնական տարբերակը ստեղծվել է 2010 թվականին Սեյլ դը չիլդրեն Հայաստանի կողմից՝ ԵՄ և ԲՀՀ կողմից ֆինանսավորվող «Միավորվենք հանուն երեխաների, փրկենք ապագան» Ծառայության/կազմակերպության շրջանակներում¹:

Երեխաների պաշտպանությամբ զբաղվող մասնագետների կարողությունների զարգացմանն ուղղված սույն ձեռնարկը երկրորդ լրամշակված աշխատությունն է: Այն նախատեսված է երեխաների պաշտպանության ոլորտի մասնագետների և «Երեխաներին բռնությունից պաշտպանության» թեմայով վերապատրաս-

¹ Ձեռնարկի հեղինակային կազմում են՝ Միրա Անտոնյանը, Արփակ Խաչատրյանը, Արմեն Բեջանյանը, Նարինե Պողոսյանը: Նախնական տարբերակը ամբողջական դարձնելուն մեծապես նպաստել են աշխատանքային խմբում ընդգրկված երեխայի պաշտպանության ոլորտին առնչվող նախարարություններն ու գործակալությունները՝ Նեյլի Դուրյանը, Նարինե Ասատրյանը, Վարդուշ Կարինյանը, Լուիզա Ղարիբյանը, Լուսինե Աբրահամյանը և Կարեն Հակոբյանը:

տումներ իրականացնողների համար:

Մեր սոցիալական պրակտիկայում հանդիպող երեխաների հանդեպ բռնությունների դեպքերի զուտ իրավական մեկնությունները խնդրի բարդությունը չեն արտացոլում և տարմեկնաբանությունների տեղիք են տալիս: Ձեռնարկում փորձ է արվել օգնել մասնագետներին բազմակողմանի ճանաչել խնդիրը, վերլուծել երևույթի սոցիալական-մշակութային համատեքստը, հասկանալ խոցելիության բնութագրիչները և դրանց միջև տարբեր հարաբերակցությունների ազդեցությունը բռնության դրևստորման հավանականության վրա, ինչպես նաև ընդգծել բռնության կանխարգելման, հետևանքների մեղմացման կարևորությունը կոնկրետ երեխայի՝ որպես անհատի և ամբողջ հասարակության շահերի համատեքստում:

«Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումը շատ լուրջ և առաջադեմ քայլ է Հայաստանում, սակայն օրենքը ինքնին չի կարող լուծել խնդիրը: Երեխաների ընտանիքում բռնությունից պաշտպանության կազմակերպումը պահանջում է հետագա քայլեր, մասնավորապես նորմատիվ ակտերի, ընթացակարգերի, ոլորտում գործող մասնագիտական աշխատուժին առաջադրվող պահանջների մշակում, ներդրում և նրանց կարողությունների զարգացում:

Նախ, էական է նկատել, որ երեխաների հանդեպ բռնությունների վերաբերյալ տեղեկությունների ստացման, ռիսկերի գնահատման, բռնությունների ճանաչման և արձագանքմանն առնչվող գործողությունների մի մեծ շարք ոչ թե իրավական հարթության վրա է, այլ սոցիալական: Բացի այդ, երեխաների հանդեպ բռնությունները դպրոցում, համայնքում, հաստատություններում և այլն, ճանաչման համար դեռևս հստակ սահմանումների և մեկնաբանությունների, ինչպես նաև դեպքերի ուղղորդման պահանջները ամրապնդող իրավական կարգավորումների կարոտ են:

Հայաստանում բազմաթիվ կառույցներ և դերակատարներ կան, մասնագետներ, ում վերագրվում է երեխաներին բռնություններից պաշտպանելու գործառույթը: ԽՀՀ անդամներ, համայնքային սոցիալական աշխատողներ, դեպք վարող-սոցիալական աշխատողներ, ընտանիքի, կանանց և երեխաների պաշտպանության բաժինների մասնագետներ, ոստիկանության անչափահասների գծով տեսուչներ, բժիշկներ, մանկավարժներ, իրավաբաններ/փաստաբաններ, հասարակական կազմակերպությունների մասնագետներ և այլք: Մասնագետների և դերակատարների նման առատության պարագայում միջմասնագիտական համաձայնեցված գործողությունները շատ կարևոր դեր կարող են ունենալ երեխաների պաշտպանությունը գործնականում կազմակերպելու համար, անգամ եթե ընթացակարգերը դեռևս մանրակրկիտ մշակված չեն: Նման համատեղ գործունեությունը նախ ենթադրում է պատկերացումների հստակեցում, երևույթի վերաբերյալ համաչափ տեղեկացվածություն՝ միջմասնագիտական երկխոսությունների խթանման միջոցով, ինչին կարելի է հասնել, օրինակ՝ վերապատրաստումների միջոցով, հստակ կերպով սահմանված չեն:

Առայժմ Հայաստանը չունի երեխաների իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ համապարփակ և հանգամանալից կարգավորումներ. ասպարեզում առկա կարգավորումները դեռևս միայն ընդհանրական բնույթի են, հեռու կոնկրետացումներից, ըստ այդմ կարող են տարմեկնաբանությունների տեղիք տալ: Այս պնդումը ճշմարիտ է հավասարապես կանխարգելման, վաղ միջամտության և վերականգնման ծառայությունների համար: Ըստ այդմ, համապատասխան դերակատարների (ուսուցիչներ, դաստիարակներ, սոցիալական աշխատողներ/դեպք վարողներ, համայնքային սոցիալական աշխատողներ, հասարակական կազմակերպություններում աշխատող այլ մասնագետներ) պարտավորությունները, գործառույթները և նրանց՝ այս բարդ խնդրի հետ աշխատելու համար անհրաժեշտ մասնագիտական կոմպետենտության պահանջները: Հետևաբար, քանի որ դեռևս չի սահմանվել երեխաների՝ բռնություններից պաշտպանության համապատասխան ուղղորդման ընթացակարգը, մասնագետների գործողությունները հիմնվում են սեփական ընկալման և բարի կամքի վրա. դրանք կարող են ինքնաբերական և հակասական լինել, երբեմն էլ ոչ երեխայակենտրոն: Անշուշտ, կարևոր է նման հստակ ընթացակարգի ընդունումը, սակայն անգամ գործող ընթացակարգերի պայմաններում միջմասնագիտական համաձայնեցված աշխատանքի միջոցով հնարավոր կդառնա երեխաներին բռնություններից պաշտպանության նվազագույն քայլեր ձեռնարկելը, եթե դրա համար անհրաժեշտ աշխատանքային մշակույթ ձևավորվի:

Սույն ձեռնարկը, որի ստեղծմանն աջակցել են ՅՈՒՆԻՍԵՖ-ը և «Սեյվ դը չիլդրեն ինթերնեշնլ» հայաստանյան ներկայացուցչությունը, նպատակ ունի օգնել մասնագետներին՝ ձևավորելու միասնական պատկերացումներ և խթանելու միջմասնագիտական համաձայնեցված գործողությունները զոհերի և բռնա-

րարների հետ աշխատանքը կազմակերպելիս: Այն, հեղինակների կարծիքով, էական դեր կարող է ունենալ միջմասնագիտական աշխատանքային նոր մշակույթի ձևավորման գործընթացում:

Որպես վերապատրաստողների ձեռնարկ՝ այն կօգնի մասնագետների շրջանում տարածել հասցեական ուղերձներ, որոնք թույլ կտան ձևավորել բռնություններից զերծ սոցիալական միջավայր երեխաների համար: Մասնագետները ի վերջո կդառնան երեխաների պաշտպանության գաղափարները տարածող յուրահատուկ դեսպաններ ընտանիքում, կրթական միջավայրում և այլն:

Ձեռնարկի կառուցվածքը. Ձեռնարկը կազմված է 3 հիմնական բաղադրիչներից՝

- Մոդուլը, որտեղ զետեղված է հիմնական ուսումնական նյութը՝ թեմային առնչվող օգտագործված գրականության վերաբերյալ հղումներով:
- Վերապատրաստողի ուղեցույցը, որում ներկայացված է յուրաքանչյուր մոդուլի նպատակը, վերապատրաստողի առջև դրված խնդիրները, ինչպես նաև ուղղորդումներ և հղումներ թեմայի արդյունավետ ներկայացման վերաբերյալ:
- Ձեռնարկի հավելվածների բաղադրիչում տրված են լրացուցիչ նյութեր մոդուլում ներկայացված նյութը լավագույնս յուրացնելու համար, ինչպես նաև դրանք կօգնեն վերապատրաստողին արդյունավետ և բազմաթիվ դարձնել վերապատրաստումը: Համապատասխան հղումները կկողմնորոշեն կարդացողին՝ ինչպես օգտվել հավելվածներից:

Առաջին մոդուլը անդրադառնում է երեխաների դեմ բռնություններին՝ որպես սոցիալական հիմնախնդիր, մասնավորապես կտրվի թեմայի արդիականության, մասնագետների իրազեկվածության և նրանց դերակատարման նշանակալիության հիմնավորումը՝ իրավական և սոցիալական համատեքստում: Մոդուլը կօգնի մասնակիցներին խորությամբ ճանաչելու երևույթը դրա դրսևորումների և ախտանիշների համատեքստում, ծանոթանալու սահմանումների բազմազանությանն ու մոտեցումների առանձնահատկություններին:

Երկրորդ մոդուլը կենտրոնանում է երեխայի հանդեպ բռնությունների վրա ռիսկերի և վնասի գնահատման դիտանկյունից: Մոդուլը մասնակիցներին հնարավորություն կտա ճանաչել այն գործոնները և հայտանիշները, որոնք թույլ են տալիս սահմանել և գնահատել ընտանեկան բռնությունների ռիսկայնության մակարդակը ընտանիքի կարիքների ըմբռնման համատեքստում: Ի լրումն ընտանեկան բռնությունների՝ մոդուլը անդրադառնում է նաև այլ միջավայրերում՝ դպրոցում, մանկապարտեզում, հանրային վայրերում և այլն, բռնությունների հավանականության ռիսկերի գնահատմանը երեխայի մոտ դրսևորվող սիմպտոմների հենքի վրա:

Երրորդ մոդուլը ներկայացնում է բռնություններից երեխաների պաշտպանության կազմակերպումը: Մոդուլը նպատակ ունի ամրապնդել մասնակիցների գիտելիքները բռնություններից երեխաների պաշտպանության գործընթացի առանձնահատկությունների վերաբերյալ: Այն նաև անդրադառնում է բռնության զոհ դարձած երեխային օգնելու հիմնարար սկզբունքներին և մոտեցումներին:

Մոդուլների արդյունավետ ուսուցանումը ենթադրում է նվազագույնը 7 վերապատրաստման օր սկսնակների համար և նվազագույնը 3 վերապատրաստման օր ոչ սկսնակների համար:

Բացի տեսական և նկարագրական նյութերի տրամադրումից, դասընթացը ենթադրում է նաև ինտերակտիվ աշխատանք մասնակիցների հետ հարց ու պատասխանի, խմբային աշխատանքների և քննարկումների միջոցով, ֆիլմի դիտումների և դերային խաղերի միջոցով:

Դասընթացի կառուցվածքը. Ձեռնարկը նախատեսված է

- Ա. Վերապատրաստողների համար. այն նվազագույնը 24 ժամյա (4օր*6ժամ կամ 3օր*8ժամ) դասընթաց է: Յուրաքանչյուր մոդուլ ունի կոնկրետ նպատակ, խնդիրներ և մեթոդական օգնության ցուցումներ վերապատրաստողի համար:
- Բ. Վերապատրաստվողների համար այն նվազագույնը 48 ժամյա ուսուցման դասընթաց է, որը ցանկալի է իրականացնել երկու փուլով 2*4օր*6ժամ տևողությամբ:

Հեղինակները իրենց երախտագիտությունն են հայտնում ՅՈՒՆԻՍԵՖ-ին և «Սեյվ դը չիլդրեն ինթերնեշնլ» հայաստանյան ներկայացուցչությանը՝ ձեռնարկի լրամշակման հարցում ցուցաբերած աջակցության համար:

ՄՈԴՈՒԼ 1.

**ԵՐԵԽԱՆԵՐԻ ՀԱՆԴԵՊ ԲՈՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝
ՈՐՊԵՍ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐ.
ԸՆԿԱԼՈՒՄԸ ԵՎ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ**

ԹԵՄԱ 1. ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ՀԱՆԴԵՊ ԲՈՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱԴՐՄԱՆ ԵՐԵՎՈՒՅԹԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏԿԵՐԸ. ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Մարդկության պատմության տարբեր փուլերի մասին պատմող վկայություններում (արվեստի գործերից մինչև պատմահնագիտական հետազոտությունների արդյունքներ) կարելի է բազմաթիվ փաստեր գտնել երեխաների նկատմամբ բռնությունների գործադրման երևույթի վերաբերյալ: Դեռևս հնագույն քաղաքակրթություններին հատուկ բռնության շատ ձևեր, ինչպիսիք են մանկալքությունը, մանկասպանությունը, թերսնումը, ֆիզիկական պատիժների և շահագործման այլ տարատեսակները, դժբախտաբար հանդիպում են նաև մեր օրերում՝ արդեն արդիականացված ձևերով:

Ոլորտում իրականացված բազմաթիվ հետազոտությունները² ցույց են տալիս, որ «բռնությունը», այդ թվում «երեխաների նկատմամբ բռնությունը» ըստ էության սոցիալական-մշակութային խորը արմատներ ունի: Ըստ այդմ, տվյալ հասարակությունում գործող սոցիալական նորմերն ու արժեքները որևէ անձի կողմից մեկ ուրիշի նկատմամբ կիրառած գործողությունը որպես «բռնարարք» որակելու հարցում հիմնական ուղենիշներ:

Բացի սոցիալ-մշակութային նորմերից, կարևոր հանգամանքներ են նաև՝

- Երեխայի՝ հասարակությունում զբաղեցրած դերի մասին պատկերացումները,
- Ծնող-երեխա փոխհարաբերություններում «իրավունք-պարտականություն» սահմանների որոշման հիմքում ընտրված առաջնահերթության հարցը,
- Տվյալ հասարակության համար ընդունելի և անընդունելի վարքաձևերի վերաբերյալ ընկալումները,
- Բռնարարքների/բռնության հանդեպ հանդուրժողականության առկա մակարդակը:

ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի, Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության, երեխաների պաշտպանությանը զբաղվող միջազգային և տեղական կառույցների կողմից իրականացված հետազոտությունները փաստում են, որ բռնությունը բոլոր հասարակություններին բնորոշ երևույթ է և տարբեր ձևերով ու ծավալներով հանդիպում է աշխարհի բոլոր երկրներում: Ահա թե ինչու դրա դեմ պայքարը ոչ թե առանձին երկրների, այլ համայն մարդկության առջև ծառացած խնդիր է: Ընդ որում այդ մոտեցումն արտացոլված է 1989 թվականին ՄԱԿ-ի կողմից ընդունված Երեխաների իրավունքների կոնվենցիայի Հոդված 19-ում, որտեղ նշվում է. «Մասնակից պետությունները ձեռնարկում են անհրաժեշտ բոլոր օրենսդրական, վարչական, սոցիալական և կրթական միջոցները պաշտպանելու երեխային ծնողների, օրինական խնամակալների կամ երեխայի մասին հոգ տանող ցանկացած այլ անձի կողմից ֆիզիկական կամ հոգեկան բռնության բոլոր ձևերից, վիրավորանքից կամ չարաշահումից, հոգատարության բացակայությունից կամ անուշադրությունից, կոպիտ վերաբերմունքից կամ շահագործումից, ներառյալ սեռական չարաշահումը»:

Երեխաների նկատմամբ բռնության երևույթի պատկերն աշխարհում. Երեխաներին բռնություններից պաշտպանության համաշխարհային հանձնառությունը ավելի մեծ ծավալներ ստացավ հատկապես վերջին տարիներին իրականացված մի քանի հետազոտություններից³ հետո, որոնք վեր էին հանում երեխաների նկատմամբ բռնությունների երկարաժամկետ հետևանքները՝ առողջապահական և սոցիալական հիմնախնդիրների տեսքով: Մասնավորապես Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության և գործընկեր միջազգային գործակալությունների կողմից «Երեխաների նկատմամբ բռնությունների վերացում» նախաձեռնության շրջանակներում հրապարակված INSPIRE ռազմավարության մասին զեկույցում⁴ աշխարհում բռնությունների տարածվածության վերաբերյալ հետևյալ տվյալներն են հանդիպում.

- 2015 թվականի ընթացքում աշխարհում շուրջ 1 միլիարդ երեխա ենթարկվել է ֆիզիկական, սեռա-

² *Progress towards ending corporal punishment of children, Global Report 2018; Global Status Report on violence prevention 2014, WHO, World report on Violence and Health, WHO, 2015; Changing cultural and social norms supportive of violent behaviour, WHO, 2009, etc.*

³ *Hidden in plain sight: a statistical analysis of violence against children, UNICEF 2014; World report on Violence and Health, WHO, 2015; etc. Preventing youth violence: an overview of the evidence, WHO, 2015.*

⁴ *Magnitude of violence against children; INSPIRE Infographics, WHO; https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/inspire/INSPIRE_infographic_EN.pdf*

կան կամ հոգեբանական բռնության,

- բռնության ենթարկված երեխաների 4-ից 1-ը ֆիզիկական բռնության զոհ է,
- աղջիկ երեխաները ավելի խոցելի են սեռական բռնության, շահագործման ենթարկվելու տեսանկյունից, իսկ տղա երեխաները ավելի մեծ հավանականությամբ դառնում են զինված հարձակումների զոհեր:

Ընդ որում, բազմաթիվ աղբյուրներ վկայում են, որ այս թիվն ավելի մեծ կարող է լինել, քանի որ իրական դեպքերը շատ ավելին են, քան հայտարարված և գրանցված դեպքերը:

Երեխաների նկատմամբ բռնության վերաբերյալ մեկ այլ զեկույցում, որն առավելապես անդրադառնում է երեխաներին ֆիզիկական բռնություններից պաշտպանելուն, նշվում է, որ *աշխարհի երկրների միայն 10%-ում են օրենքով և համապատասխան իրավական ակտերով ամրագրված երեխաների իրավունքները ֆիզիկական բռնության տարբեր ձևերից պաշտպանության վերաբերյալ*⁵:

Ըստ Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության ուսումնասիրությունների արդյունքների⁶՝ հիմնականում առանձնացվում են երեխաների նկատմամբ բռնության հետևանքների հետևյալ խմբերը՝

- **Վնասվածքներ.** ներքին օրգանների վնասվածքներ, գլխի շրջանում վնասվածքներ, կոտրվածքներ, այրվածքներ
- **Ոչ վարակիչ հիվանդություններ և ռիսկային վարք.** կաթված, դիաբետ, քաղցկեղ, թոքերի քրոնիկ հիվանդություններ, սրտանոթային հիվանդություններ, ճարպակալում
- **Վարակիչ հիվանդություններ և ռիսկային վարք.** թմրանյութերից և ալկոհոլից կախվածություն, ծխելը, վտանգավոր սեռական կապեր, ՄԻԱՎ/ՁԻԱՀ, սեռավարակներ,
- **Մոր և մանկան առողջություն.** մանկամահացություն, այդ թվում ներարգանդային, չալանավորված և վաղ հղիացում, հղիության բարդություններ,
- **Հոգեկան առողջություն.** դեպրեսիա և նյարդայնություն, հետտրավմատիկ սթրեսային համախտանիշ, ինքսպասպանություն, ագրեսիա:

Համաձայն Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության տվյալների՝ վերջնական հետևանքի տեսանկյունից երեխաների նկատմամբ բռնությունը հանգեցնում է մանկամահացության բարձր ցուցանիշների, կյանքին սպառնացող վնասվածքների, ուղեղի և նյարդային համակարգի զարգացման խանգարումների, ռիսկային վարքը հաղթահարելու մեխանիզմների թերզարգացման, ոչ վարակիչ հիվանդությունների տարածման, նվազեցնում ապագայում ինքնաբավ կյանքով ապրելու հնարավորությունները⁷:

Վերջին շրջանում մեծ թվով հետազոտություններ են կատարվում նաև ուսումնասիրելու երեխաների՝ միմյանց նկատմամբ բռնության գործադրման երևույթը: Խոսքը դպրոցում բռնության և բուլինգի մասին է: ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի կողմից 2019 թվականին հրապարակված «Թվերի ետևում» զեկույցի համաձայն միջինում յուրաքանչյուր երրորդ դպրոցականը կամ դպրոցականների 32%-ը հետազոտության դաշտային փուլին նախորդող ամսվա ընթացքում իրենց դասընկերների կողմից առնվազն մեկ անգամ ենթարկվել են բուլինգի: Ընդ որում, տարածաշրջանների մեծ մասում բուլինգի՝ երեխաների կողմից միմյանց ահաբեկման ամենատարածված տեսակը ֆիզիկական ահաբեկումն է⁸:

Երեխաների նկատմամբ բռնության երևույթի պատկերը Հայաստանում. Վերը նկարագրված զարգացումներն ու հիմնախնդիրները արտացոլված են նաև հայաստանյան իրականությունում: Հայաստանում երեխաներին բռնություններից պաշտպանության և այդ գործընթացում առկա բացերի ու խնդիրների մասին արտահայտված պաշտոնական դիրքորոշումը կարելի է գտնել 2014 թվականին ընդունված «Երեխայի հանդեպ բռնության երևույթի դեմ պայքարի» հայեցակարգում⁹:

5 Global Report 2018, Progress towards ending corporal punishment of Children

6 Magnitude of violence against children; INSPIRE Infographics, WHO; https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/inspire/INSPIRE_infographic_EN.pdf

7 Violence Against Children: Key Facts, WHO, 2018; <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-children>

8 Behind the numbers: Ending school violence and bullying, UNESCO, 2019

9 Երեխայի հանդեպ բռնության դեմ պայքարի հայեցակարգ, ՀՀ, 2014; https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/arc_voroshum/2104/12/51-2_1ardz.pdf

Հայեցակարգում անդրադառնալով երեխաների նկատմամբ բռնության երևույթի տարածվածությանը, նշվում է, որ կանոնավոր կերպով վարվող հստակ վիճակագրության բացակայությունը հնարավորություն չի տալիս երևույթի մասին բոլոր բաղադրիչների տեսանկյունից խորքային վերլուծություններ անելու, սակայն տարբեր կառույցների կողմից իրականացված առանձին հետազոտությունները թույլ են տալիս ասել, որ երևույթի տարբեր դրսևորումներ հանդիպում են նաև մեր երկրում: Ինչպես նշվեց վերևում, երեխաների նկատմամբ բռնությունները միշտ չէ, որ հայտնի են դառնում և փաստագրվում, այնուամենայնիվ, հայտնի դեպքերը վերաբերում են հիմնականում ընտանիքում, դպրոցում և հաստատություններում տեղի ունեցածներին:

Հնարավորինս համապարփակ տվյալներ է հաղորդում 2015-16թթ. Հայաստանի ժողովրդագրության և առողջության հարցերի հետազոտությունը, որն իրականացվել է ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության և Առողջապահության նախարարության կողմից: Հետազոտության «Երեխաների դաստիարակություն» բաժնում ներկայացված տվյալների համաձայն Հայաստանում 1-14 տարեկան տասը երեխաներից յոթը հետազոտությանը նախորդող 30 օրերի ընթացքում ենթարկվել են հոգեբանական կամ ֆիզիկական պատժի: Ընդ որում, հոգեբանական ագրեսիան (65%) շատ ավելի տարածված է, քան ֆիզիկականը (38%): Բացի այդ, բռնի մեթոդները որպես այդպիսին հավասարապես կիրառվում են և՛ աղջիկների, և՛ տղաների նկատմամբ, այնինչ ավելի վաղ տարիքի երեխաներն ավելի հազվադեպ են բռնության ենթարկվում¹⁰:

Ավելի վաղ (2014) արված «Երեխաների նկատմամբ բռնության դրսևորումները ՀՀ-ում» հետազոտության շրջանակներում կա նման եզրակացություն. «... ընտանիքում ֆիզիկական բռնության այնպիսի դրսևորումներն, ինչպիսիք են հրմշտոցն ու ապտակը, հատկապես տարածված են նյութապես առավել անապահով ընտանիքներում, ընդ որում որքան ավելի բարեկեցիկ են բնութագրել իրենց ընտանիքը հարցվողները, այդքան ավելի քիչ է նրանց հանդեպ կիրառվում նշված վարքաձևը¹¹...»: Այս պնդումը հաստատող տվյալներ կան արտացոլված նաև Հայաստանի ժողովրդագրության և առողջության հարցերի հետազոտության արդյունքներում¹²: Ըստ այդ հետազոտության՝ Հայաստանում երեխաների նկատմամբ բռնության դեպքերի թիվը ուղիղ համեմատական է ընտանիքի բարեկեցության մակարդակին և ծնողների կրթական աստիճանին: Սակայն պետք է հաշվի առնել նման տվյալների նաև հակառակ կողմը: Բանն այն է, որ աղքատ և անբարենպաստ վիճակում գտնվող ընտանիքում տեղի ունեցող բռնարարքները ավելի հեշտ են հայտնվում «աչքի առաջ», քանի որ նման ընտանիքը այլ պատճառներով արդեն իսկ համապատասխան կառույցների ու մասնագետների տեսադաշտում է: Բացի այդ, կարծիք կա, որ նման ընտանիքներն իրենց խնդիրները «թաքցնելու» մեխանիզմների հարցում համեմատաբար պակաս ճկուն են, քան սոցիալապես ավելի ապահով խավերին պատկանող ընտանիքները:

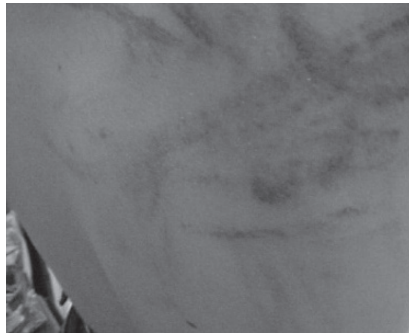
ՀՀ ոստիկանության կողմից 2013-2017թթ. կտրվածքով երեխաների նկատմամբ ծնողների կողմից բռնության արձանագրված դեպքերի թիվը տատանվում է միջինում 60-70 դեպքի սահմաններում: Նույն ժամանակահատվածում (2015-2018թթ.) ՀՀ-ի Երեխաների աջակցության կենտրոնի վիճակագրությունը հետևյալ պատկերն ունի. 2014-2017թթ. կենտրոնում ապաստանված երեխաների գերակշիռ մասը ընտանիքում և համայնքում տառապել են տարաբնույթ զրկանքներից ու հոգեբանական բռնություններից, մասնավորապես 375-ը ենթարկվել են ֆիզիկական բռնությունների, 478-ը՝ հոգեբանական, 461-ը՝ անտեսման, իսկ 44 անչափահաս ենթարկվել է սեռական ոտնձգությունների: Վերոնշյալ ժամանակահատվածում կենտրոնում ապաստանվել է թրաֆիքինգի զոհ դարձած մեկ անչափահաս: Դեպքերի մեծամասնության պարագայում ֆիզիկական բռնություններն ուղեկցվել են հոգեբանական բռնություններով¹³:

¹⁰ Ավելի մանրամասն, Հայաստանի ժողովրդագրության և առողջապահության հարցեր 2015-16, էջ 35:

¹¹ «Երեխաների նկատմամբ բռնության դրսևորումները Հայաստանի Հանրապետությունում», հետազոտության արդյունքների վերլուծության հաշվետվություն, հետազոտական խմբի ղեկավար՝ Ա. Բաբլյան, Երևան, 2014, էջ 31-32:

¹² Ավելի մանրամասն, Հայաստանի ժողովրդագրության և առողջապահության հարցեր 2015-16, էջ 34-35:

¹³ Հարկ է նշել, որ առավել ծանր բռնությունների իրագործման պարագայում մեծ մասամբ ծնողը կամ խնամողը ունեն հոգեկան առողջության խնդիրներ:

Խոսելով ընտանիքից դուրս իրականացվող բռնությունների մասին՝ արժե անդրադառնալ «Թվերի ետևում» զեկույցին, որին արդեն իսկ անդրադարձել ենք վերևում: Ձեկույցում ներկայացնելով երեխաների նկատմամբ դպրոցում կատարվող բռնությունների համաշխարհային միտումները, ներկայացվում են նաև առանձին երկրների ցուցանիշներ, այդ թվում Հայաստանի հանրապետության. զեկույցում նշվում է, որ 2012-2014 թվականների ընթացքում դպրոցում երեխաների նկատմամբ բուլինգի դեպքերի նվազում է նկատվել, իսկ ֆիզիկական բնույթի հարձակումներն ու ֆիզիկական բռնության կիրառմամբ վիճաբանությունների դեպքերի քանակը էականորեն չի փոփոխվել: Ի լրումն, Հայաստանում աղջիկ-դպրոցականների 6.7%-ը և տղա-դպրոցականների 11.1%-ը տվյալների հավաքագրմանը նախորդող մեկ ամսվա ընթացքում առնվազն մեկ անգամ բուլինգի գոհ են դարձել¹⁴:

Փորձենք ամփոփել իրավիճակը, անդրադառնալով ՀՀ Քննչական կոմիտեի կողմից 2018 թվականին երեխաների նկատմամբ կատարված հանցագործությունների թվի և տիպի մասին տրամադրված տվյալներին: Այսպիսով, 2018 թվականին երեխաների նկատմամբ հանցագործությունների մասով 317 քրեական գործ (2017-265 գործ) է հարուցվել: Դրանցից 85-ը վերաբերում են երեխաների նկատմամբ ֆիզիկական բռնության որևէ ձևի կիրառմանը, 76-ը՝ երեխաների նկատմամբ սեռական բնույթի ոտնձգությունների կատարմանը, 20-ը՝ հոգեբանական բռնության կամ ճնշման կիրառմանը, 15-ը՝ երեխայի անտեսմանը կամ լքմանը, 2-ը՝ երեխաների թրաֆիքինգին կամ շահագործմանը, մնացած գործերը հարուցվել են այլ հիմքերով: Նույն աղբյուրի համաձայն, տուժող ճանաչված 305 երեխաներից 66-ի նկատմամբ (տուժող երեխաների ընդհանուր թվի 21.6%) բռնությունն իրականացվել է ընտանիքի անդամի կողմից: Ինչ վերաբերում է ընտանիքում բռնության դեպքերին, ապա ՔԾ վարույթում գտնվող գործերով որպես տուժող ճանաչված 493 անձանցից 25-ը եղել է մինչև 12 տարեկան, 8-ը՝ 12-14 տարեկան, 24-ը՝ 14-16 տարեկան, իսկ 9-ը՝ 16-18 տարեկան:

Այսպիսով, երեխաների հանդեպ բռնությունը բավականին տարածված երևույթ է Հայաստանում, եթե նկատի ունենանք հայտնաբերման հստակ մեխանիզմների բացակայության պայմաններում գրանցված դեպքերի թիվը, ապա դրանք բավականին մտահոգիչ են: Հաշվի առնելով բռնության երևույթի թողած բացասական ազդեցությունը երեխաների հետագա կյանքի վրա, թվերը ենթադրում են «ինչ-որ բան անել», քանի որ անկախ դրանց մեծությունից խոսքը երեխաների կյանքի ու կյանքի որակի մասին է:

¹⁴ Ավելի վաղ շրջանին վերաբերող զեկույցների արդյունքներին կարող եք ծանոթանալ Ձեռնարկի 1-ին հրապարակությունում, էջ 8-9:

ԹԵՄԱ 2. ԵՐԵՎՈՒՅԹԻ ԸՆԿԱԼՄԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍԱՆ

Թեմա 1-ում, արդեն իսկ նշեցինք, որ երեխաների նկատմամբ բռնությունն ինքնին սոցիալ-մշակութային խորը արմատներ ունեցող երևույթ է, որը հանդիպել է մարդկության պատմության գրեթե բոլոր փուլերում:

Յուրաքանչյուր հասարակություն մինչ այսօր անցել է զարգացման իրեն հատուկ ճանապարհ, մշակել իրեն հատուկ նորմեր ու ավանդույթներ, ձևավորել որոշակի վերաբերմունք երեխաների հանդեպ և, հնարավոր է, որոշ անհամապատասխանություն, անգամ հակասություն նկատվի Կոնվենցիայի պահանջների և տվյալ հասարակությունում ընդունված նորմերի ու, ըստ այդմ, երեխաների կարգավիճակի միջև: Երեխան ծնվում է որպես կենսաբանական էակ՝ իրեն հատուկ անհատական հատկանիշներով: Ապրելով հասարակության մեջ՝ նա աստիճանաբար կուտակում է գիտելիքներ ու հմտություններ, որոնք հետագայում նրան թույլ են տալիս ստանձնել ու կատարել չափահաս մարդկանց համար նախատեսված սոցիալական դերերը՝ աշխատել, սիրել, ամուսնանալ, երեխա ունենալ ու խնամել և այլն:

Այսպիսով, որպեսզի երեխաները դառնան ավագ սերնդի արժանի փոխարինողներ, այդ սերունդը պետք է հոգ տանի նրանց կենսական կարիքների բավարարման համար: Երեխաների իրավունքների մասին Կոնվենցիան որոշակի նախադրյալներ է ստեղծում: Այն ստեղծված է չափահասների կողմից, և դրանց կենսագործման հաջողությունը, թե որքանով պաշտպանված կլինեն երեխաների իրավունքները, կախված է չափահասների կամքից:

Երեխաների հանդեպ բռնությունների՝ հնագույն հասարակություններին բնորոշ և այսօր մեզ հասած նմանօրինակ պրակտիկաների շարքում կարելի է նշել Հին Հունաստանում կամ Սպարտայում ոչ առողջ նորածինների սպանությունը, էսկիմոսների շրջանում ընտանիքի դստերը տան հյուրերին «առաջարկելը»՝ որպես հյուրընկալության մաս, Հնդկաստանում աղջիկների վաղ ամուսնությունը մինչև սեռահասուն տարիքը և այլ նմանատիպ սովորույթներ, որոնք կարող ենք գտնել նաև հայկական ծագման վկայություններում:

Հատվածներ Վինսենթ Ջ. Ֆոնտանայի «Վնասված երեխաներ» գրքից¹⁵

Հատված 1. Որպես կրոնական ծիսակատարությունների մաս՝ երեխաները կանոնավոր կերպով զոհաբերվում էին Հունաստանի, Հռոմի հեթանոսական տաճարներում և որպես մշակութային սովորության մաս՝ Աֆրիկայի, Ասիայի, Հյուսիսային ու Հարավային Ամերիկայի և Ավստրալիայի վաղ հասարակություններում, այնպես, ինչպես և Եվրոպայում: Անցանկալի երեխաները, հաճախ հաշմված, ֆիզիկական թերություններով, կամ իգական սեռի պատկանող, թողնվում էին տաճարներում աստծո խնամքին, որն իրականում նշանակում էր թողնել նրանց մեռնելու՝ անպաշտպան լինելուց կամ ջրագրկումից: Շատերը պարզապես դուրս էին գցվում՝ շարտվելով գետերը և կոյուղու ջրերը: Այս սովորույթները՝ որպես բնական և ինքնըստինքյան հասկանալի, համատարած կերպով ընդունված էին մեր թվարկության առաջին դարում: Դրանց հետքերը համընդհանուր էին նույնիսկ 19-րդ դարի Անգլիայում և հետ-քաղաքացիական պատերազմի Միացյալ Նահանգներում: Արտադրական հեղափոխության տարիներն առավել դժվարին ժամանակներ էին երեխաների համար. Անգլիայի աղքատ շրջաններից շատերին հավաքագրում և օգտագործում էին գործարաններում որպես էժան, հարկադիր աշխատուժ: Տարածված սովորություն էր շղթայել կամ կապել նրանց իրենց տեղերում և մտրակել՝ ապահովելու համար աշխատանքի արդյունավետությունը: Աղքատիկ սնվելով և մի կերպ գոյատևելով՝ այս երեխաներից շատերը չէին հասնում չափահասություն: ԱՄՆ-ում երեխաներն ավելի լավ վիճակում չէին: 11, 12 և 13 տարեկան երեխաներն աշխատում էին արևածագից մինչև մայրամուտ՝ ածխի շերտաքարեր հավաքելով Փենսիլվանիայի քարածխի հանքերում: Նրանցից շատերը հիվանդանում էին թոքախտով:

15 The Maltreated Child. By Vincent J. FONTANA. Pp. 67, with 12 figures. 1964. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas.

Հատված 2. Քաղաքացիական պատերազմին հաջորդած Դեպրեսիայի ժամանակ գթության քույր Մարի Իրեն Ֆիցգիբոնը (Mary Irene Fitzgibbon) որոշեց կրճատել այդ ժամանակ Նյու Յորքում տարածված երեխաների սպանությունների քանակը: Դա ամենաձանր ժամանակաշրջանն էր. թմրամոլությունը, բռնությունը, մարմնավաճառությունը սնուցում էին երեխաների նկատմամբ վատ վարմունքը և մանկասպանությունը: 1869 թվականին նա ի վիճակի եղավ ձեռք բերելու մի առանձնատուն Նյու Յորքի Իսթ Սայդի 12-րդ փողոցի վրա՝ քաղաքի փողոցներում մեռնելու թողված «անցանկալի» երեխաներին անվտանգ ապաստանով ապահովելու համար*: Նա ազդարարում էր Նյու Յորք Թայմսում և աղերսում դժբախտ մայրերին չքեղ կամ չվսասել իրենց երեխաներին, այլ բերել առանձնատուն: Մայրերը կարող էին իրենց երեխաներին այնտեղ բերել և թողնել այն օրորոցում, որը քույրերը դրել էին նախասրահում: Առաջին տարվա ընթացքում օրորոցում քույրերի խնամքին էին թողել 1060 երեխա, որոնց 60%-ը մահամերձ էին: Դա սկիզբն էր Նյու Յորքի Ֆաունդլինգ հիվանդանոցի հիմնադրման, որն այսօր երեխայի խնամքի ամենամեծ կազմակերպություններից մեկն է:

Նման երևույթների առկայությունը պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ բավական երկար ժամանակ ողջ աշխարհում երեխաները չէին դիտարկվում որպես իրավունքի սուբյեկտ, այլ համարվում էին իրենց ծնողների «սեփականությունը», հետևաբար երեխայի նկատմամբ կատարված ցանկացած արարք հասարակության կողմից արդարացվում էր և դիտվում որպես դաստիարակության մաս: Օրինակ, 17-18-րդ դդ. անգլիական օրենքներում երեխաները դիտարկվում էին որպես ծնողների, մասնավորապես հայրերի սեփականությունը: Սա նշանակում էր, որ ընտանիքի ղեկավարը պարտավորություն ունի կերակրելու, ապաստան և հագուստ տալու իր խնամքի տակ գտնվող երեխային, իսկ մյուս կողմից նա ամբողջությամբ իրավասու է վերահսկելու նրա վարքը (քանի որ կերակրում է) և այդ նպատակով կիրառել իր համար ընդունելի ցանկացած միջոց:

Երեխաների նկատմամբ բռնության դեպքերի խորքային սոցիալ-մշակութային հիմքերի մասին վկայող փաստերից մեկն այն է, որ երեխաներին վատ վերաբերմունքից պաշտպանված լինելու իրավունքը շատ ավելի ուշ է սահմանվել, քան կենդանիներինը¹⁶:

Մերի Էլեն Վիլսոնի դեպքը կամ Ամերիկայի առաջին վկայությունը բռնության ենթարկված երեխայի մասին¹⁷

Մերի Էլենի մասին պատմող պատմությունը սկսվում է 1873 թվականի դեկտեմբերից, երբ Մարգարետ Բինգհամ անունով մի կին Մարիետտա Վիլլերին (Էտտա Վիլլեր), ով Սուրբ Լուկայի եկեղեցու սպասավորի կինն էր և զբաղվում էր Նյու Յորքի արվարձաններում բնակվող խոցելի բնակչության հարցերով, պատմեց Նյու Յորքի Վերին Իսթ Սայդի շենքերի բնակարաններից մեկից լսվող երեխայի լացի ձայների մասին:

Տիկին Վիլլերը, դեպքի պատմության հետքերով գնալով, հայտնաբերում է 6 տարեկան (որի իրական տարիքը հետագայում պարզվում է՝ 9 է) մի աղջնակի՝ թերսնված, ծեծված և կապված իր մահճակալին: Պարզվում է, որ բավական երկար ժամանակ երեխան երբեք դուրս չի եկել տանից, և հարևանները միայն նրա ձայնն են լսել:

Տիկին Վիլլերը փորձում է դիմել բոլոր հնարավոր ատյաններին՝ երեխային «փրկելու» համար, սակայն գործող օրենքներում որևէ հենակետ չի գտնում մինչ այն պահը, երբ լսում է Կենդանիների նկատմամբ դաժան վերաբերմունքի կանխարգելման միության մասին (The Society for the Prevention of Cruelty to Animals-SPCA):

Միությունը միջամտում է՝ հոգուտ երեխայի և դիմում դատարան: Մարի Էլենը խնամքի է վերցվում պատգարակով: Կենդանիների նկատմամբ դաժանությունների կանխման միության իրավաբանը

¹⁶ *The Cultural Reinforcers of Child Abuse, By Essam Al-Shail, Ahmed Hassan, Abdullah Aldowaish and Hoda Kattan, 2012, DOI: 10.5772/50693*

¹⁷ https://books.google.am/books?id=eQCUMG5E4_AC&printsec=frontcover&source=gbs_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

դատարանում պնդում է, որ երեխան կենդանական աշխարհի անդամ է և որպես այդպիսին՝ պետք է ունենա նույնպիսի իրավունքներ ու պաշտպանություն, ինչպիսին կենդանիները, որոնք արդեն օգտվում էին իրենց հանդեպ մարդու իրականացրած բռնությունը դատապարտող օրենքի հովանավորությունից:

Մարի Էլենի՝ իր տանից դուրս բերման և խնամատարական ծառայությանը հանձնելու գործընթացը, որը փրկեց նրա կյանքը, տևեց ավելի քան կես տարի: Սա Նյու Յորքում և ԱՄՆ-ում երեխայի հանդեպ վատ վարմունքի արձանագրման առաջին դեպքերից մեկն էր, որը դարձավ հանրային ուշադրության առարկա և ստիպեց մարդկանց մտածել երեխաների պաշտպանության մասին:

Հետագայում այս փորձառությունը հիմք ծառայեց Երեխաների նկատմամբ դաժանության կանխարգելման առաջին միության (The Society for the Prevention of Cruelty to Children) ձևավորման համար (1875 թվական):

Երեխաների նկատմամբ հանրության մոտեցումների փոփոխությունները էական ազդեցություն կրեցին «մանկության» հայեցակարգի ձևավորումից ի վեր, որի առաջին սաղմերը ի հայտ եկան՝ սկսած 17-րդ դարից: Սա այն ժամանակաշրջանն էր, երբ տարբեր վկայություններում, այդ թվում արվեստի գործերում, մենք առաջին անգամ հանդիպում ենք նկարագրությունների «մանկական զբաղմունքներում»՝ ընդգրկված երեխաների մասին, օրինակ՝ երեխան խաղի ժամանակ: Արդեն 19-րդ դարի կեսերին հանրային մոտեցումները ծնողական ինքնիշխանության և երեխաների կարիքների վերաբերյալ փոխվեցին այն աստիճան, որ կրոնական առաջնորդները և քաղաքացիական ակտիվիստները սկսեցին լրջորեն հարցականի տակ դնել երեխաներին ոչ բարենպաստ միջավայրերում մեծացնելու հանգամանքը: Սա նաև այն ժամանակահատվածն էր, երբ սկսեցին ձևավորվել «երեխաների փրկության» առաջին հասարակական խմբերը, որոնք հանրության ու մեդիայի ուշադրությունն էին հրավիրում երեխաների նկատմամբ բռնությունների և երեխաներին իրենց ծնողներից/խնամակալներից պաշտպանելու հարցի վրա¹⁸: Այս զարգացումները իր վերջո հիմք հանդիսացան հասարակությունում երեխաների դերի, ընկալման ու կարգավիճակի փոփոխության համար, որոնց ֆորմալ ամրագրումները դարձան երեխաներին պաշտպանող օրենքների ու այլ իրավական ակտերի ընդունումն ու, ի վերջո, երեխաների պաշտպանության մեխանիզմների ներդրումը աշխարհի տարբեր երկրներում:

Սակայն, ինչպես ցույց են տալիս երեխաների նկատմամբ բռնության վերաբերյալ առաջին մասում բերված տվյալները, երեխաների նկատմամբ բռնությունը շարունակում է լինել արդիական խնդիր: Այն պայմանավորված է տվյալ հասարակությունում գերակայող սոցիալ-մշակութային նորմերով: Ընդ որում, այդ նորմերը կարող են ինչպես պաշտպանության գործառույթ կատարել, այնպես էլ բռնություն խրախուսող: Օրինակ, բռնության նկատմամբ հանդուրժողականությունը, ինչը նշանակում է բռնությունը դիտարկել որպես կոնֆլիկտների լուծման, երեխաների դաստիարակության անբաժանելի, ընդունելի մաս, որպես գերակայող սոցիալական նորմ բռնությունները խրախուսող գործոն է, այլ խոսքով՝ ռիսկային:

Մեջբերումներ գրականությունից

«...Երեխան, որը ծեծում է իր հորը, կարող է պատասխանատվության ենթարկվել օրենքի առջև, իսկ իր երեխային ծեծող հայրը կարող է անվարան պնդել, որ դա եղել է դաստիարակչական ճիշտ մոտեցում: Եվ դատարանները փայտով, ոտքով և բռունցքով հարվածելը համարում են պատժի արդարացված միջոցներ...» (Horin, The Sydney Morning Herald, 10/6/95:4):

Ֆիզիկական պատիժը կամ ֆիզիկապես պատժվելու վախը մեծահասակների և երեխաների մեծ մասի կյանքում կամ վառ հիշողություն է, կամ էլ իրականություն (Saunders, Research in progress, 2009):

Սոցիալական նորմերը այն հիմքն են, որոնք թույլ են տալիս բացատրել, թե ինչպես մի երկրում բռնություններն ավելի մեծ տարածում ունեն, քան մեկ այլ երկրում կամ ինչպես է պատահում, որ բռնության

18 <http://oxfordre.com/socialwork/view/10.1093/acrefore/9780199975839.001.0001/acrefore-9780199975839-e-530>

մեկ տիպի տարածվածությունը ենթադրում է նաև մյուս տիպերի տարածվածություն: Ընդհանուր առմամբ բռնություն պարունակող վարքի նկատմամբ սոցիալական հանդուրժողականությունը մարդը յուրացնում է վաղ տարիքից, ընդ որում այդ յուրացումը կարող է պայմանավորված լինել ինչպես պատժի կիրառմանը ակնատես լինելու հանգամանքով, այնպես էլ բռնության զոհին մեղադրելու, պիտակավորելու հանգամանքներով:

Պատճառն այն է, որ մշակութային և սոցիալական նորմերը կոնկրետ խմբի անդամների վարքի հստակ կանոններ ու սպասումներ են սահմանում: Եվ անգամ չգրված լինելու պարագայում դրանք ընդունելի և ոչ ընդունելի վարքի չափանիշներ են սահմանում, ըստ այդմ կառավարում տվյալ խմբի անդամների վարքն ու փոխազդեցությունները: Մշակութային և սոցիալական նորմերը նաև շատ տարբեր են. մի խմբի համար ընդունելի սոցիալական նորմը կարող է մյուսի կողմից չընդունվել: Ստացվում է, որ տարբեր սոցիալական նորմերը կարող են աջակցել կամ խրախուսել բռնության տարբեր տիպերին¹⁹: Պետք է նկատի ունենալ, որ երեխաների նկատմամբ բռնությունը մեկուսի կամ առանձին հարց չէ, այն ունի բազմաթիվ սոցիալական հիմքեր, օրինակ՝ աղքատության հետևանքով առաջացած բազմաթիվ սոցիալական ռիսկերը, վարվող սոցիալական քաղաքականությունը, գերակայող մոտեցումները, որոնք մոտեցումներ են ձևավորում երեխաների նկատմամբ: Ընդ որում, դրանք թե՛ անհատական գործոններն են, թե՛ հասարակական²⁰:

Երեխաների նկատմամբ դաժան վերաբերմունքի ընկալումների տարբերությունները հատկապես ակնհայտ են ֆիզիկական պատիժների և սեռական ոտնձգությունների պարագայում: Օրինակ, երեխաներին ֆիզիկապես պատժելը, բռնացքով կամ ոտքով հարվածելու միջոցով ծեծի ենթարկելը շատ երկրներում սոցիալապես ընդունելի է, օրենքով չարգելված: Այնպիսի արդարացումներ, ինչպիսիք են «դա ինձ երբեք վնաս չի տվել» կամ «դա ավելի շատ վնասում է ծնողին, քան երեխային» լավ ծանոթ են բոլորիս, օրինակ «ապտակով սնված տղան առանց աստիճան չի լինի», «ով մայրական ծեծից չի լացել, նա որք է մեծացել»: Մինչդեռ իրականում ֆիզիկական պատիժը վտանգավոր է երեխաների համար: Դրա կիրառման (ուղղակի և անուղղակի) հետևանքով ամեն տարի հազարավոր երեխաներ են մահանում, վնասվում ու հաշմանդամ դառնում:

Նորմերը խնդրահարույց են նաև սեռական բռնության պարագայում. այսպես, հետազոտությունները²¹ ցույց են տալիս նաև, որ մեծահասակներից չորսից մեկը 14 տարեկան աղջկա և չափահասի միջև սեռական հարաբերությունը չի համարում սեռական բռնություն կամ վստահ չէ, որ դա կարելի է այդպես համարել: Այստեղից էլ բխում է դեռահասների շրջանում սեռական բռնության վերաբերյալ տեղեկատվության անհստակությունը: Այն կարծրատիպը, որ երեխաները և անչափահասները իրենք են մեղավոր իրենց նկատմամբ կիրառվող բռնության համար, և դիրքորոշումը, որ դեռատի աղջիկներին չի կարելի հավատալ, քանի որ նրանք իրենք են գայթակղում «անմեղ տղամարդկանց», նվազեցնում է բռնարարի պատասխանատվությունը և դժվարացնում երեխաներին բռնությունից և չարաշահումից պաշտպանելու գործընթացը: Վերը նշված կարծրատիպերը հատկանշական են նաև Հայաստանին. «Եթե աղջիկը կարգին լինի, ոչ մի տղա նրան չի նեղացնի», «եղբայրը պիտի վերահսկի քրոջը մինչև ամուսնանալը, իսկ հետո ամուսինը կվերահսկի...» և այլն: Նման համատեքստում բավականին բարդ է տուժած երեխաների նույնականացման ու օգնության կազմակերպումը: Այսպիսով, մշակութային նորմերով ամրագրված պիտակավորումն ու զոհի նկատմամբ մեղադրանքը ուղղակիորեն խոչընդոտում են բռնության դեպքերի բացահայտմանը:

Երեխայի հանդեպ վատ վերաբերմունքը կախված չէ ոչ ընտանիքի սոցիալ-տնտեսական վիճակից, ոչ էլ պարզապես որևէ մշակույթի պատկանելուց. բռնությունները գոյություն ունեն ցանկացած հասարակությունում, որտեղ ծնողները կամ խնամակալներն ունակ կամ ի վիճակի չեն հավասարակշռված կերպով արձագանքել իրենց երեխաների կարիքներին:

19 *Changing cultural and social norms supportive of violent behaviour. (Series of briefings on violence prevention: the evidence)*, WHO, 2009; https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/norms.pdf

20 *The Social Context of Child Abuse and the Aid of Preventative Programs*; <https://pdfs.semanticscholar.org/a959/998fd74a0e5d672d78dd6a4b996a167cb07.pdf>

21 ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ը երկու տարին մեկ իրականացնում է աշխարհի գրեթե բոլոր երկրներում «Երեխաների հանդեպ բռնությունները» թեմայով պարբերական հետազոտություններ, որոնց վերաբերյալ հրապարակվում է զեկույց: Այսպեղ նկատի ունենք այդ զեկույցները: Տես ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի կայքէջ՝ «Բռնության և առողջության մասին համաշխարհային զեկույց»:

ԹԵՄԱ 3. ԻՆՉ Է ԵՐԵՒԱՅԻ ՀԱՆԴԵՊ ԲՈՒՈՒԹՅՈՒՆԸ. ՍԱՀՄԱՆՈՒՄԸ, ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ և ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ

Բռնության մեկնաբանման բազմաթիվ մոտեցումներ կան, սակայն դրանցից մի քանիսը մեր ձեռնարկի շրջանակներում կարող են օգտակար լինել:

Համաձայն ԱՀԿ կողմից տրված սահմանման՝ **բռնությունը ֆիզիկական ուժի կամ իշխանության (լիազորություն, դիրք) նպատակադրված կիրառումն է կամ դրա սպառնալիքը մեկ այլ անձի, խմբի կամ համայնքի նկատմամբ, որը մեծ հավանականությամբ հանգեցնում է կամ կարող է հանգեցնել մնասկզբի, զրկանքի, մահվան, հոգեբանական վնասի կամ զարգացման խանգարումների:**

Սահմանման մեջ կարևորվում է մի քանի հանգամանք. (1) բռնության ենթարկվելու ռիսկը հավասարազոր է բռնության գործադրմանը, (2) բռնությունը բնութագրվում է որպես նպատակադրված գործողություն, հետևաբար պատահական դեպքերը, ինչպես օրինակ դժբախտ պատահարի հետևանքով այրվածքները չեն համարվում բռնություն, (3) իշխանություն կամ լիազորություն կամ դիրք հասկացության կիրառմամբ ընդարձակվում է բռնության պայմանական ընկալումը, հետևաբար բռնություն են համարվում ուժի դիրքից բխող բոլոր գործողությունները, այդ թվում վախեցնելը, ինչպես նաև անտեսումը կամ լքումը, (4) բռնության հետևանքների մատնանշումը կարևորում է այն հանգամանքը, որ բռնությունը, ի թիվս մահվան կամ ֆիզիկական վնասի հանգեցնելուն, կարող է նաև այլ հետևանքներ ունենալ:

Պետք է նշել, որ երեխայի նկատմամբ բռնության սահմանումը որոշակի առանձնահատկություններ ունի: Նախ այն նշանակալիորեն պայմանավորված է ծնողների՝ երեխայից ակնկալվող վարքագծերով, հետևաբար երեխաների դեպքում բռնության գործադրման նույնականացումը շատ ավելի դժվարացած է: Այնուամենայնիվ ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ կան որոշակի մոտեցումներ, որոնց շուրջ ողջ աշխարհում կան ընդհանուր համաձայնություններ:

1999թ-ին Առողջության համաշխարհային կազմակերպության Երեխաների նկատմամբ բռնության կանխարգելման խորհուրդը տվեց հետևյալ սահմանումը. «**Երեխաների հանդեպ բռնությունը նշանակում է երեխայի առողջության, կյանքի, զարգացման, ինքնության իրական կամ պոտենցիալ վտանգմանը հասցնող ֆիզիկական և/կամ էմոցիոնալ դաժանության, սեռական բնույթի գործողություններ կամ անտեսման կամ բարձիթողության արարքներ՝ օգտվելով կարգավիճակից կամ պաշտոնից բխող լիազորություններից և չարաշահելով երեխայի վստահությունը**»:

Երեխայի նկատմամբ բռնության սահմանման կարևորագույն կետերից մեկն այն է, որ այստեղ մեծ կարևորություն չի ներկայացնում բռնություն գործադրողի կողմից կատարված արարքի կանխամտածվածության հանգամանքը՝ հաշվի առնելով երեխայի կարգավիճակի յուրահատկությունը:

Որոշ փորձագետներ բռնության ենթարկված են համարում նաև այն երեխաներին, ովքեր պատահաբար մնասկզբ են ծնողների գործողությունների կամ անգործության պատճառով, մինչդեռ մյուսները գտնում են, որ բռնության ենթարկված ճանաչվելու համար մնասի հասցրած գործողությունը պետք է լինի կանխամտածված:

Այս համատեքստում ըստ բռնության գործադրման կանխամտածվածության աստիճանի՝ առանձնացնում են կանխամտածված և պատահական բռնարարքներ:

Կանխամտածված բռնություն. ֆիզիկական ուժի կամ իշխանության (դիրքի չարաշահում) **նպատակադրված** գործածում ինչ-որ մեկի, այլ անձի կամ որևէ խմբի ու համայնքի նկատմամբ, ինչը արդյունքում հանգեցնում է վերոնշյալների վնասմանը, մահվանը, հոգեբանական վնասմանը, զարգացման խանգարմանը կամ դեպրիվացիային (զրկանքի):

Պատահական բռնարարք ասելով՝ նկատի ունենք, որ մի կողմից, ինչպես Վոլթերն ու Փարքն են նշում, անձի կողմից կիրառվող բռնությունը չի ընկալվում որպես բռնարարք, մյուս կողմից բռնություն գործադրողը ի սկզբանե չի ունենում զոհին վնասելու ցանկություն²²:

Եթե բռնության տիպերն առանձնացնում ենք ըստ գործադրողի, ապա դրանք բաժանվում են երեք խմբի.

- Ինքն իր դեմ ուղղված բռնություն, երբ բռնարարն ու զոհը միևնույն անձն է, այստեղ խոսում ենք ինքնապաշտպանության և ինքնապաշտպանության վարքի մասին:
- Միջանձնային բռնություն, որի շրջանակներում կարող ենք առանձնացնել ընտանեկան և համայնքային բռնությունը: Առաջին դեպքում խոսքը ընտանիքի (ընդլայնված ընտանիք) անդամների կողմից այլ անդամ(ներ)ի նկատմամբ բռնության գործադրման մասին է, իսկ համայնքային բռնության դեպքում բռնություն գործադրողը և զոհը կարող են անգամ չճանաչել միմյանց (սա հիմնականում տեղի է ունենում տանից դուրս գտնվող այլ միջավայրում):
- Կոլեկտիվ բռնություն, որտեղ խոսքն ավելի լայն սոցիալական, քաղաքական ու տնտեսական բռնությունների մասին է: Դրանք հիմնականում հանդիպում են պետությունների միջև և մեր թեմայի շրջանակներում այդքան էլ կիրառելի չեն:

Սովորաբար առավել հայտնի են բռնության տիպերի տարանջատումը ըստ արարքի տիպի՝ **ֆիզիկական, սեռական, հոգեբանական, անտեսում**: Նշված չորս տիպերը կարող են տեղավորվել վերոնշյալ մեծ կատեգորիաներում և դրանց ենթակատեգորիաներում, ընդ որում կարող են հանդես գալ համակցված ձևերով: Այստեղ կարևոր է հասկանալ, որ խոսքը օգտակար հայեցակարգի կամ մոտեցման մասին է, որը կարելի է կիրառել բռնության դեպքերը տիպաբանելիս:

«Երեխաների իրավունքների մասին» կոնվենցիան սահմանում է. «Պետությունը և նրա համապատասխան մարմիններն իրականացնում են երեխայի պաշտպանությունը ցանկացած բռնությունից, շահագործումից, հանցավոր գործունեության մեջ ներգրավելուց, այդ թվում՝ թմրանյութերի օգտագործումից, դրանք արտադրության կամ առևտրի մեջ ներգրավումից, մուրացկանությունից, անառակությունից, մոլի խաղերից և նրա իրավունքների ու օրինական շահերի այլ ոտնահարումից» (հոդված 9): Կոնվենցիան, նախատեսելով երեխայի շահագործումից պաշտպանության մի շարք երաշխիքներ, նաև մասնավորեցնում է այդ դեպքերը, որոնց անդրադարձ է կատարվում 19-րդ և 32-36-րդ հոդվածների շրջանակներում, համաձայն որոնց՝ մասնակից պետությունները ձեռնարկում են անհրաժեշտ բոլոր օրենսդրական, վարչական, սոցիալական և լուսավորչական միջոցները ծնողների, օրինական խնամակալների կամ երեխայի մասին հոգ տանող ցանկացած այլ անձի կողմից երեխային ֆիզիկական կամ հոգեկան ճնշման ենթարկելու բոլոր ձևերից, վիրավորանքներից կամ չարաշահումներից, հոգատարության բացակայությունից կամ անուշադրությունից, կոպիտ վերաբերմունքից կամ շահագործումից, ներառյալ սեռական չարաշահումը, պաշտպանելու նպատակով (հոդված 19):

«Երեխայի շահագործում» հասկացության մեկնաբանումը

Մասնակից պետություններն ընդունում են տնտեսական շահագործումից և այնպիսի աշխատանք կատարելուց պաշտպանվածության երեխայի իրավունքը, որը կարող է վտանգավոր լինել նրա առողջության համար կամ խոչընդոտել կրթություն ստանալուն կամ վնասել նրա առողջությանը և ֆիզիկական, մտավոր, բարոյական ու սոցիալական զարգացմանը (հոդված 32): Բացի այդ, մասնակից պետությունները ձեռնարկում են անհրաժեշտ բոլոր միջոցները, ներառյալ օրենսդրական, վարչական, սոցիալական միջոցները, այդ թվում՝ կրթության բնագավառում, որպեսզի երեխաներին պաշտպանեն պսիխոտրոպ միջոցների և թմրանյութերի ապօրինի օգտագործումից, ինչպես դրանք բնութագրված են միջազգային փաստաթղթերում, և թույլ չտան երեխաներին օգտագործել այդպիսի նյութերի հակաօրինական արտադրության ու վաճառքի ասպարեզում (հոդված 33): Նաև պարտավորվում են երեխային պաշտպանել սեռական շահագործման բոլոր ձևերից և սեռական այլասերումից: Այդ նպատակով մասնակից պետությունները մասնավորապես ազգային, երկկողմ և բազմակողմանի մակարդակներով ձեռնարկում են բոլոր անհրաժեշտ միջոցները, որպեսզի կանխարգելեն՝

- ա) երեխային ցանկացած ապօրինի սեռական գործունեության դրդելը կամ հարկադրելը,
- բ) շահագործման նպատակով երեխաներին պոռնկության մեջ կամ այլ ապօրինի սեռական պրակտիկայում օգտագործելը,
- գ) շահագործման նպատակով երեխաներին պոռնոգրաֆիայի և պոռնոգրաֆիկ նյութերի մեջ օգտագործելը (հոդված 34): Մասնակից պետություններն ազգային, երկկողմ և բազմակողմ մակար-

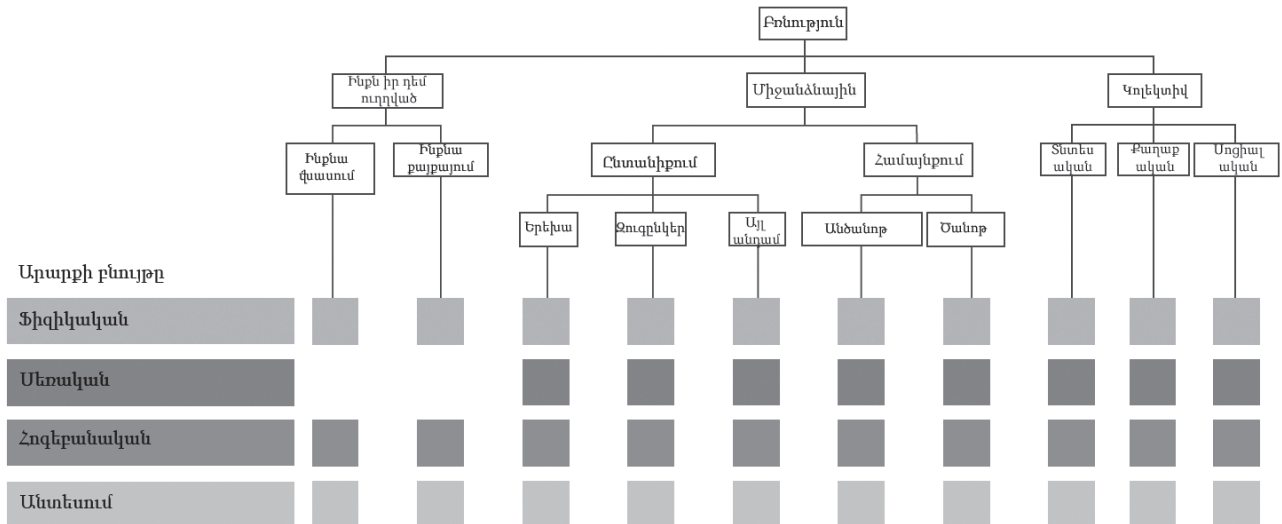
դակններով ձեռնարկում են բոլոր անհրաժեշտ միջոցները երեխաների հափշտակությունները, նրանց առքուվաճառքը կամ ցանկացած նպատակով և ցանկացած ձևով նրանց մաքսանենգության առարկա դարձնելը կանխելու համար (հոդված 35), ինչպես նաև երեխային պաշտպանում են նրա բարեկեցության որևէ կողմին վնասող շահագործման բոլոր այլ ձևերից (հոդված 36): Երեխայի շահագործման մանրամասն բնութագիր է տալիս նաև «Երեխայի աշխատանքի վատթարագույն ձևերի մասին» կոնվենցիան, որի 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ «երեխայի վատթարագույն աշխատանքի ձևեր» եզրույթն ընդգրկում է՝

- ա) ստրկության բոլոր ձևերը կամ ստրկությանը համանման աշխատանքը, ինչպիսիք են երեխաների վաճառքը և առևտուրը, պարտքային ստրկացումը կամ ճորտային կախվածությունը, ինչպես նաև հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանքը, այդ թվում՝ երեխաների պարտադիր կամ հարկադիր հավաքագրումը զինված ընդհարումներում օգտագործելու համար,
- բ) երեխային օգտագործելը, հավաքագրելը կամ առաջարկելը մարմնավաճառությամբ զբաղվելու, պոռնոգրաֆիկ արտադրանքի արտադրության կամ պոռնոգրաֆիկ ներկայացումների համար,
- գ) երեխային օգտագործելը, հավաքագրելը կամ առաջարկելը հակաիրավական գործունեությամբ զբաղվելու, մասնավորապես թմրանյութերի արտադրման և վաճառքի համար, ինչպես դրանք սահմանված են համապատասխան միջազգային պայմանագրերում,
- դ) աշխատանքը, որն իր բնույթով կամ իր կատարման պայմաններով կարող է վնասել երեխաների առողջությանը, անվտանգությանը կամ բարոյականությանը: Ամփոփելով վերոնշյալը՝ եզրակացնում ենք, որ երեխայի շահագործում են համարվում երեխայի ստրկության բոլոր ձևերը կամ ստրկությանը համանման աշխատանքը, ինչպիսիք են երեխաների վաճառքը և առևտուրը, պարտքային ստրկացումը կամ ճորտային կախվածությունը, ինչպես նաև պարտադիր կամ հարկադիր աշխատանքը, այդ թվում երեխաների պարտադիր կամ հարկադիր հավաքագրումը զինված ընդհարումներում օգտագործելու համար, օրգանները կամ հյուսվածքները վերցնելը, երեխային օգտագործելը, տեղափոխելը, փոխանցելը, թաքցնելը, ստանալը, հավաքագրելը, առաջարկելը, դրդելը կամ հարկադրելը մարմնավաճառությամբ զբաղվելու, պոռնոգրաֆիկ արտադրանքի արտադրության կամ պոռնոգրաֆիկ ներկայացումների համար, ինչպես նաև ցանկացած այլ ապօրինի սեռական գործունեությանը, մուրացկանությանը, հակաիրավական գործունեությամբ զբաղվելու և հանցավոր գործունեության մեջ ներգրավվելու, մասնավորապես՝ թմրանյութերի արտադրման և առևտրի, մոլի խաղերի համար, աշխատանքը, որն իր բնույթով կամ իր կատարման պայմաններով կարող է վնասել երեխաների առողջությանը, անվտանգությանը կամ բարոյականությանը՝ կյանքի կամ առողջության համար ոչ վտանգավոր բռնություն գործադրելով կամ դա գործադրելու սպառնալիքով կամ հարկադրանքի այլ ձևերով, առևանգման, խաբեության կամ վստահությունը չարաշահելու, իշխանությունը կամ վիճակի խոցելիությունը օգտագործելու, կամ նրան վերահսկող անձի հետ համաձայնություն ձեռք բերելու նպատակով, նյութական կամ այլ օգուտ տալու կամ ստանալու, կամ այդպիսիք խոստանալու միջոցով:

Վերջին շրջանում շատ է խոսվում բռնության ևս երկու տիպի՝ բուլինգի և տնտեսական բռնության, մասին: **Բուլինգը** մեծ տարածում ունի հատկապես դպրոցահասակ երեխաների շրջանում, որտեղ ավելի մեծ «իշխանություն» ունեցողները ճնշում են գործադրում ավելի «թույլերի» նկատմամբ: Ընդհանրապես, բուլինգը սահմանվում է որպես ագրեսիայի պարբերաբար դրսևորում որևէ սոցիալական խմբի կողմից տվյալ խմբի որևէ անդամի կամ անդամների նկատմամբ, այդ թվում բանավոր սպառնալիքները, ծաղրելը, ֆիզիկական հարձակումները՝ հրելը, ծեծելը և այլն, դիտավորյալ հեռացնելը անձին որևէ խմբից և այլն: Բուլինգի տարբեր ձևեր են առանձնացվում՝ ֆիզիկական, հոգեբանական, այսպես կոչված կիբերբուլինգ կամ համացանցային բուլինգ:

Տնտեսական բռնություն. ինչպես երևում է Գծապատկեր 1.-ում, տնտեսական բռնությունը դիտարկվում է որպես կոլեկտիվ բռնության տարատեսակ, սակայն ընտանիքում բռնության մասին օրենքում այն մեկնաբանվում է որպես անձին հարկադրված նյութական կախվածություն ստեղծելու կամ իշխելու նպատակով նրան գոյության անհրաժեշտ միջոցներից (սնունդ, հագուստ, կացարան, դեղորայք) զրկելը,

սեփականության կամ ընդհանուր սեփականության իրավունքով պատկանող գույքը տնօրինելու, տիրապետելու և օգտագործելու իրավունքները ոչ իրավաչափ սահմանափակելը, անձի կրթություն ստանալու կամ աշխատանքի ընտրության ազատության իրավունքները սահմանափակելը: Ըստ էության, վերոհիշյալ օրենքի համաձայն տնտեսական բռնությունը անձին բնակարանից, սննդից, կյանքի, առողջության համար անհրաժեշտ այլ պարագաներից զրկումն է, որոնց նկատմամբ նա ունի օրենքով սահմանված իրավունքներ:

Գծապատկեր 1. Բռնության տեսակների տիպաբանումը

Այս հատվածում, ավելի մանրամասն կանդիդատներ են երեխաների նկատմամբ բռնությունների հետևյալ՝ ֆիզիկական, սեռական, հոգեբանական և անտեսում տիպերին :

ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ԲՐՆՈՒԹՅՈՒՆԸ.

Երեխայի նկատմամբ ֆիզիկական բռնությունը ֆիզիկական ցավ պատճառելու նպատակով իրականացված ցանկացած գործողություն է, օրինակ՝ երեխային անհարմար դիրքով կանգնեցնելը: Ավելի նեղ սահմանման համաձայն՝ այն հարվածի, ցնցման, վայր գցելու, թունավորման, այրելու, խեղդելու կամ այլ եղանակով/միջոցով երեխային ֆիզիկական վնաս պատճառելն է: Այսպես կարևոր է նշել, որ նշված գործողությունները ֆիզիկական բռնություն են անգամ այն դեպքում, եթե դրանց հետևանքները «անտեսանելի» են:

Ֆիզիկական բռնությունը՝ որպես այդպիսին, շատ տարբեր դրսևորումներ կարող է ունենալ, սկսած փոքր կապտուկներից մինչև մահ: Ընդհանրապես այս դրսևորումները նշանակալիորեն պայմանավորված են երեխայի տարիքի հետ, և որքան փոքր է երեխան, այնքան ավելի մեծ է ֆիզիկական վնասվածք ստանալու ռիսկը. շատ հայտնի օրինակ են նորածին երեխաներին ցնցելու/թափահարելու հետևանքով առաջացած վնասվածքները: Ֆիզիկական բռնության տեսանկյունից առանձնահատկությունը նաև այն է, որ շատ մշակույթներում ֆիզիկական պատիժը դիտարկվում է որպես երեխաներին դաստիարակելու արդյունավետ և ընդունելի միջոց: Եվ քանի որ պատիժը ևս կարող է նշանակալի վնաս հասցնել, ստացվում է, որ իրականում խոսքը երկու սերտաճած երևույթների մասին է: Ընդ որում, պատիժը կարող է ժամանակի ընթացքում վերածվել բռնության:

Շատ կարևոր է նշել, որ բռնության ենթարկված երեխայի մոտ նկատվում են որոշ նշաններ, ինչպես վարքային, այնպես էլ հուզական, որոնք կարող են երեխային խնամող անձին հուշել հնարավոր բռնության կամ դրա ռիսկի մասին:

Ֆիզիկական բռնության պարագայում զոհի ստացած վնասվածքները որոշակի առանձնահատկու-

թյուններ են ունենում, մասնավորապես կապտուկների բազմակի լինելը, տեղերը, լուրջ կոտրվածքները, հատկապես փափուկ հույսվածքների և բազմակի անդամների, այրվածքները, թունավորումը, ախտորոշում ունենալուն ուղղված հատուկ ջանքերը և այլն²³:

Ֆիզիկական բռնության նշանները	
Վարքային նշաններ	• Հաճախակի փախուստներ • Ոչ սովորական, ագրեսիվ վարք • Հիպերակտիվություն • Ֆիզիկական կոնտակտից զգուշություն (օրինակ՝ շոյելուց խույս տալը) • Ինքնավնասող մտքերի առկայություն և/կամ ինքնավնասման փորձեր • Ապատիկ վարք • Ապագայի տեսլականի կորուստ • Մանիպուլյացիոն/ուշադրություն գրավող վարք • Հակումներ կախվածություններին
Ֆիզիկական նշաններ	• Նախկին վնասվածքների հետքեր, սպիներ, • Հաճախակի կրկնվող փոքր վնասվածքներ՝ քերծվածքները, ճանկվածքները (որոնց համար չկա տրամաբանական բացատրություն), • Վնասվածքի որոշակի տիպերի առկայություն՝ կապտուկներ, երեխային ծխախոտով վառելուց առաջացած այրվածքներ, կոտրվածքներ, • Բռնության մյուս նշանների առկայությունը • Վնասվածքների տեղերը, որոնք հատկապես հավանական է, որ պատահական չեն, օրինակ գլխի վնասվածքը,
Հուզական նշաններ	• Դեպրեսիա • Ցածր ինքնագնահատական • Ցավոտ բուժումներին արձագանքի բացակայություն • Զայրույթ • Վախ • Հույզերն արտահայտելու անկարողություն
Նշաններ ծնողների մոտ	• Ծնողի կողմից տրված բացատրությունները չեն համապատասխանում վնասվածքներին, • Ծնողը փորձում է թաքցնել վնասվածքը, հետաձգել բացահայտումը, • Ծնող/խնամակալ, ով վնասվածքի պատճառը համարում է երրորդական և հրաժարվում է քննարկել պատճառը:

ՍԵՌԱԿԱՆ ԲՈՆՈՒԹՅՈՒՆ.

Ի տարբերություն բռնության մյուս տիպերի՝ այս մասին շատ ավելի քիչ էր խոսվում: 2006 թվականին ՄԱԿ-ի Երեխաների նկատմամբ բռնությունների մասին ուսումնասիրությունը համաշխարհային հանրության ուշադրությունը հրավիրեց այս խնդրի շուրջ՝ փաստելով, որ աշխարհում մինչև 18 տարեկան 73 մլն. տղաներ և 150 մլն. աղջիկներ ենթարկվում են սեռական բռնության: Կարևոր է նշել, որ երեխաների նկատմամբ սեռական բռնություն ասելով՝ մենք նկատի ունենք սեռական վարքի տարբեր տիպերի դրսևորումները՝ սեռական անդամների ցուցադրումից մինչև սեռական ակտ՝ ստիպելով կամ գայթակղելով երեխային (ղեռահասի) մասնակցելու սեռական գործողությանը:

Ըստ այդմ, բավական դժվար է սեռական բռնությունն այն իմաստով, որպեսզի սահմանումը տա երևույթի ամբողջ պատկերը: Առավել ընդունված է ՄԱԿ-ի գործակալությունների կողմից առաջարկված հետևյալ սահմանումը՝ **երեխաների սեռական բռնությունը երեխաներին սեռական անհանգստություն**

²³ Ավելի մանրամասն Ձեռնարկ, 2011, էջ 21

պատճառելն է չափահասների կամ այլ երեխաների կողմից («սեռական», այստեղ նկատի ունեն յուրաքանչյուր գործողություն, որն ուղեկցվում/ հանգեցնում է բռնարարի մոտ սեռական գրգռման):

Այստեղ կարևոր է նկատի ունենալ մի քանի հանգամանք. (1) այն իրականացվում է երեխայի նկատմամբ իշխանություն ունեցող ավելի գիտակից անձի կողմից, որը սովորաբար մեծահասակ է (ծնող, խնամակալ, քույր/եղբայր, անձանոթ), (2) երեխան բռնարարի համար սեռական կարիքները բավարարելու միջոց է, (3) սովորաբար երեխաների ներգրավումը գործողություններում իրականացվում է ուժի, խաբույթյան, սպառնալիքների, ճնշման, ինչպես նաև կաշառելու միջոցներով, (4) սեռական բռնությունը կարող է լինել ֆիզիկական, վերբա կամ էմոցիոնալ և կարող է ներառել ֆիզիկական կոնտակտ, այդ թվում՝ ներթափանցում, առանց կոնտակտի գործողություններ, ինչպիսիք են՝ երեխային ներառելը դիտելու պոռնոգրաֆիկ նյութեր, սեռական գործողություն կամ խրախուսել երեխային կատարելու իր սեռական հասունությանը ոչ համարժեք գործողություններ, (5) սեռական բռնության մաս է նաև երեխայի մոտ սեռականացված վարքի խրախուսումն ու նրա նախապատրաստումը բռնությանը (այդ թվում համացանցով): Ի հավելումն նշենք, որ այն կարող է իրականացվել մեկ կամ բազմակի բռնարարների կողմից, մեկ կամ ավելի դեպքերում և համակցված լինել բռնության մյուս ձևերի հետ²⁴:

Երեխաների նկատմամբ սեռական բռնության հիմնական բնութագրիչները ներառում են՝

- բռնարարը փորձում է հենվել երեխայի վստահության չարաշահման վրա, քան ֆիզիկական ուժի կիրառման. արդյունքում սովորաբար դա երեխայի և բռնացողի «գաղտնի պայմանավորվածությունն» է,
- սովորաբար երեխան շատ լավ է ճանաչում բռնարարին,
- բռնարարն իր գործողությունների համար պատասխանատվություն չի զգում,
- բռնության գործադրման նպատակը սեռական բավականություն ստանալն է,
- սովորաբար երեխաներին դա դուր չի գալիս, և ուզում են դադարեցնել, մինչև ժամանակ ֆիզիկական կապվածության և ուշադրության կարիքը կարող է երբեմն հանգեցնել նրանց ակնհայտ մասնակցությանը կամ պատրաստակամությանը,
- այն կրում է շարունակական բնույթ, կարող է տևել շաբաթներ կամ տարիներ,
- երեխայի ներգրավումը որպես կանոն իրականացվում է աստիճանաբար՝ առանձին դրվագների կրկնմամբ²⁵:

Ներքոնշյալ աղյուսակում ներկայացված են այն հիմնական ցուցիչները/նշանները, որոնք կարող են օգնել սեռական բռնության նույնականացման ժամանակ:

Սեռական բռնության նշանները ²⁶		
Վարքային նշաններ	• Սեռականացված վարք²⁷ • Անօգնականություն • Գաղտնիություն • Ինքնամեղադրանք • Բռնության բացահայտման հետաձգում • Հրաժարում • Արտաքուստ անհոգություն • Ոգելից խմիչքի, թմրանյութերի օգտագործում	• Փնթիություն • Հասակակիցների հետ շփման դժվարություններ • Քնի խանգարումներ • Մնդի խանգարումներ (կապված ուտելու հետ) • Սոցիալական կոմպետենտության կորուստ

24 Sexual Violence Against Children in the Caribbean: Report 2012 Prepared for UNICEF by Barbados and Eastern Caribbean Office Glenford Howe PhD PO Box 489 Cheapside Post Office, Bridgetown, Barbados, Tel. 233-3864 May 2013

25 https://www.who.int/violence_injury_prevention/resources/publications/en/guidelines_chap7.pdf

26 https://www.who.int/violence_injury_prevention/resources/publications/en/guidelines_chap7.pdf

27 Վերապարտաստողը բացատրում է, որ «սեռականացված» վարքը. դա տարիքին անհամապատասխան հեղափոխությունն է, ինչպես նաև հպումը, շփումը և այլն, որը երեխան ցուցաբերում է իր և ուրիշների սեռական օրգանների հանդեպ:

Ֆիզիկական նշաններ	- Սեռական օրգանների կամ բերանի շրջանում վնասվածքներ, վարակ - Ցավ, վերքեր, այտուցներ արյունահոսություն - Հեշտոցային վնասվածք, բորբոքումներ	- Սեռական ճանապարհով փոխանցվող որոշ հիվանդությունները և սպերմայի (սերմնահեղուկի) առկայությունը հեշտոցի կամ ուղիղ աղիքի մեջ - Հղիություն
Հուզական նշաններ	- Անհանգստություն/ լարվածություն - Դեպրեսիա - Մեկուսացում	- Ցածր ինքնագնահատական - Վառ արտահայտված էմոցիոնալ արձագանք

ԲԱՐՁԻԹՈՂՈՒԹՅՈՒՆ/ԱՆՏԵՍՈՒՄ.

Կարելի է ասել, որ անտեսումը երեխաների նկատմամբ վատ վերաբերմունքի ամենատարածված ձևերից մեկն է, միևնույն ժամանակ այն նաև ամենաքիչ բարձրաձայնվածն է: Սա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ պատմականորեն անտեսումը ոչ միշտ է դիտարկվել որպես բռնություն: Ներկայումս, ոլորտի մասնագետներն ու հետազոտողները երեխայի անտեսումը, այդ թվում երեխայի խնամակալների կողմից խնամքի թերացումներով պայմանավորված վնասումը համարում են բռնություն:

Այն, թե ինչպես կիրականացվի երեխաների պաշտպանությունը անտեսումից, մեծապես պայմանավորված է նրանով, թե ինչպես ենք սահմանում «անտեսում» հասկացությունը: Հաշվի առնելով այն, որ դա բռնության քողարկված ձև է, որը երեխայի վրա ներգործում է զանազան եղանակներով՝ ներառյալ աճի և զարգացման խանգարումը, առողջության վատթարացումը և այլն, դժվարեցնում է ամբողջական/համալիր սահմանում տալու խնդիրը: Որպեսզի անտեսումը ճանաչվի որպես բռնություն, կարիք կա ունենալու ներքոբերյալ հարցերի պատասխանները.

- Որո՞նք են երեխայի խնամքի իրականացմանն առաջադրվող նվազագույն պահանջները (արդյո՞ք դրանք պետք է ձևայնացվեն),
- Երեխայի խնամողի կողմից իրականացվող ինչպիսի՞ գործողությունը կամ դրա բացակայությունն է համարվում «անտեսող վարք»,
- Արդյո՞ք դրսևորված գործողությունը կամ անգործությունը պետք է լինի նպատակադրված, թե՞ ոչ,
- Ինչպիսի՞ ազդեցություն ունի գործողությունը կամ անգործությունը երեխայի առողջության, անվտանգության և բարեկեցության վրա,
- Ի՞նչն է համարվում համապատասխան սնունդ, կացարան, պաշտպանություն և հագուստ տրամադրելու «անկարողություն կամ ձախողում»,
- Արդյո՞ք սահմանումը պետք է ներառի «պաշտպանության անկարողություն կամ ձախողում» հասկացությունը,
- Արդյո՞ք աղքատությամբ պայմանավորված գործողությունը կամ անգործությունը ևս անտեսում է,
- Արդյո՞ք նույնը պետք է լինի անտեսումը սահմանելիս, քանի որ կախված երեխայի տարիքից՝ անտեսման/բարձիթողության ձևերը և հետևանքները կարող են նշանակալիորեն տարբերվել:
- Արդյո՞ք դա մեկանգամյա, թե՞ տևական գործընթաց է:

Համաձայն գրականության՝ բարձիթողությունը սահմանվում է որպես երեխայի ծնողի կամ խնամակալի կողմից երեխայի ֆիզիկական և հոգեբանական կարիքները բավարարելու շարունակական և տևական անտեսում, այդ թվում գործողության կատարման կամ անգործության եղանակով, ինչը լրջորեն վնասում է երեխայի ֆիզիկական և հոգեկան առողջությունն ու զարգացումը:

Կարևոր առանձնահատկությունները.

Աղքատությունը երեխաների հանդեպ բռնության և անտարբերության դրսևորման հիմնական պատճառներից է, քանի որ այն ընտանիքում շատ դժվարություններ է առաջացնում և կարող է խոչընդոտ հանդիսանալ ծնողների համար՝ բավարարելու իրենց երեխաների հիմնական պահանջմունքները, սակայն դա միանշանակ չէ:

Բարձրթողությունը բնորոշվում է ծնողական խնամքի բացթողումների, արարքների միջոցով: Երբեմն այն հայտնի է որպես «պասիվ բռնություն», անկարողություն ապահովելու կամ արձագանքելու աճող երեխայի փոփոխվող կարիքներին՝ սկսած ծնողների ինտելեկտուալ ռեսուրսներով պայմանավորված համապատասխան քայլեր ձեռնարկելու ունակության պակասից մինչև երեխային հիմնական պահանջմունքների բավարարումից միտումնավոր ձևով զրկելը (սնունդը, ջերմությունը, պաշտպանությունը և կապվածությունը)՝ որպես պատիժ կամ դաստիարակության միջոց:

Բարձրթողությունը կարող է ներառել ֆիզիկական խնամքի անբավարարություն, սահմանափակ էմոցիոնալ արձագանք, վերահսկողության բացակայություն և բժշկական օգնության չդիմելը (երբ ակնհայտորեն կարիք կա): Այն հազվադեպ է արտահայտվում մեկ եզակի դեպքի միջոցով. բարձրթողությունը սովորաբար քրոնիկ բնույթ ունի:

Հոգեկան առողջության խնդիրները, մտավոր դժվարությունները, իրականության սխալ ընկալումը, աղքատությունը բնորոշ գիծ են անտեսող ծնողների պատմության մեջ: Նրանց պրոբլեմները հաճախ բազմաթիվ են: Բարձրթողության որոշ դրսևորումներ փոխանցվում են սերնդեսերունդ (օրինակ, խնամքի կանոններ, վերաբերմունքի վարքագծեր և այլն): Բարձրթողության այս շարունակական հետևանքների խումբը հայտնի է որպես «դեպրիվացիայի ցիկլ»: Շատ ծնողներ, ովքեր բարձրթողության են մատնում իրենց երեխաներին, հնարավոր է, որ լավ ծնող լինելու համար հմտությունների, ռեսուրսների և մոտիվացիայի պակաս են զգում:

Բարձրթողության ենթարկված երեխաները, մեծանալով սահմանափակ հմտություններով և ունակություններով չափահասների կողքին, գտնվում են հետագայում անտարբեր ծնող դառնալու լուրջ ռիսկերի ներքո, քանի որ իրենց ներկան կարող է ընկալվել որպես նորմ:

Առանձնացվում են բարձրթողության մի քանի մակարդակ.

- **Թեթև.** Սրանք այն դեպքերն են, որոնց պարագայում համայնքը փորձում է իր միջոցներով արձագանքել դեպքերին, սակայն կարող է նաև դրա կարիքը չլինել, քանի որ գործողությունները էական ազդեցություն կարող են չունենալ երեխայի զարգացման վրա (օրինակ՝ ծնողը երեխային նստեցնում է մեքենայի ղեկի մոտ):
- **Միջին ծանրության.** Այս մակարդակում որոշակի միջամտություն իրականացնելու կարիք կա, քանի որ գործողությունը կամ անգործությունը նշանակալի ազդեցություն են գործում երեխայի զարգացման և առողջության վրա, օրինակ՝ երեխան շարունակաբար հագնվում է եղանակին անհամապատասխան (ամառային հագուստ ձմռանը):
- **Ծանր.** Սա ներառում է այն դեպքերը, երբ երեխային ծանր և երկարաժամկետ վնաս է հասցվել: Սրանք այն դեպքերն են, երբ կարիք կա պաշտպանական միջոցների կիրառման: Օրինակ՝ հրատապ բժշկական միջամտության կարիք ունեցող երեխան չի տարվել հիվանդանոց: Ծանր տիպ է նաև երեխային լքելը, թողնելը կյանքի համար անբարենպաստ պայմաններում, մայրական դեպրիվացիան²⁸:

Պետք է նկատի ունենալ, որ անտեսման լրջությունը կախված է ոչ միայն հետևանքից, այլև դրա քրոնիկ լինելու բնույթից, այսինքն նշված գործողության կամ անգործության կրկնման հաճախականությունից ու ժամանակահատվածից:

Բարձրթողությունը կարող է ունենալ հետևյալ դրսևորումները՝ լքումը, տանից վտարումը, երեխային շարունակաբար այլոց խնամքին թողնելը, սնունդ չտալը, անհրաժեշտ հագուստով չապահովելը, երեխայի հիգիենայի անտեսումը, բժշկական խնամքից հրաժարումը կամ հետաձգումը, ոչ ընդունելի վարքի խրա-

28 Տե՛ս Հավելված 3. Մայրական դեպրիվացիայի հետևանքները:

խուսումը, կրթական կարիքների անտեսումը, երեխայի հատուկ կարիքների անտեսումը և այլն:

Ակնհայտ է, որ երեխային լքելը կարող է շատ ծանր հետևանքներ ունենալ երեխայի ներկայի և հատկապես ապագայի վրա: Պետք է նկատել նաև, որ դեպրիվացիայի հետևանքները մեծապես կախում ունեն այն հանգամանքից, թե ինչ փոխհարաբերություններ են եղել խնամողների և երեխայի միջև նախքան լքումը: Այն դեպքում, երբ ծնող-երեխա փոխհարաբերությունները ջերմ են եղել, հոգատար, վատ չեն վերաբերվել երեխային, երբեք տևականորեն չեն բաժանվել և այլն, դեպրիվացիան ավելի լուրջ հետևանքներ է ունենում երեխայի հոգեկան աշխարհի վրա: Իսկ եթե ծնող-երեխա փոխհարաբերությունները սառն են եղել, երեխան ենթարկվել է բռնության, նրա նկատմամբ անտարբեր են եղել, դեպրիվացիան ավելի թեթև է ընդունվում:

Այս արձագանքների առաջացման հավանականությունը և դրսևորման ինտենսիվությունը մեծապես կախված են երեխայի անհատական առանձնահատկություններից: Հետաքրքրական է, որ լքված երեխաները, ինչքան էլ ծանր պայմաններում ապրեն սեփական տանը (երբեմն նրանք տարբեր բռնությունների են ենթարկվում, անտեսվում, շահագործվում), հաստատությունում հայտնվելով՝ միշտ ձգտում են դեպի իրենց տուն, անհամբեր սպասում իրենց մորը կամ հորը (ով նրանց տուն կտանի), երբեք նրանց չեն դատապարտում և չեն հանդուրժում, երբ ուրիշներից նրանց հասցեին անհարգալից խոսքեր կամ վերաբերմունք են տեսնում:

Բարձրթողության նշանները/ցուցիչները

Տարիքը	Ֆիզիկական	Զարգացման	Վարքային
0-2	- խանգարումներ զարգացման մեջ, - ընթացիկ և տևական փոքր վարակներ, - հաճախակի դժբախտ պատահարներ, - հաճախակի այցելություններ բժշկին, - հաճախակի շտապօգնության կարիք (հոսպիտալիզացիա /հիվանդանոց)	- զարգացման որևէ փուլի ուշացում, օրինակ, խոսքի հմտություններ, - ոչ մի կամ շատ փոքր առաջընթաց՝ առողջության պահպանման տեսանկյունից, /իմունային համակարգի և զարգացման հանկարծակի կասեցում/դադարում/	- կապվածության խանգարում, - տագնապալի վարք, - խուսափում, - սոցիալական արձագանքի պակաս, - ինքնախրախուսական վարքագիծ
2-5	- խանգարումներ զարգացման մեջ. - հիգիենայի անբավարար պայմաններ, - հաճախակի դժբախտ պատահարներ	- խոսքի և լեզվի դանդաղում/հապաղում, - սոցիալ-էմոցիոնալ թերհասունություն	- գերակտիվություն, - ագրեսիվություն և իմպուլսիվ - խտրականություն չդնող, օտարների հետ անկանոն ֆիզիկական կապերի փնտրում
5-16	- կարճ հասակ, - անկայուն քաշ, - հիգիենայի ոչ բավարար պայմաններ, - առողջական անկայուն վիճակ, - փնթի արտաքին տեսք, - չափից շատ հյուծվածություն կամ գիրություն	- ուսուցման դժվարություններ, - ցածր ինքնագնահատական, - դիմադրողական աղքատիկ մեխանիզմներ, - սոցիալ-էմոցիոնալ անհասունություն, - վատ կենտրոնացում	- կոնֆլիկտային կամ սահմանափակ փոքր թվով կապեր/հարաբերություններ, - ինքնախրախուսական կամ ինքնափնտրող վարքագիծ. - ոգելից խմիչքի օգտագործում - շեղվող, ագրեսիվ, քայքայիչ և մեկուսացնող վարք, - դպրոցից հաճախակի բացակայությունները, - օրինախախտումներ

Ինչպես բռնության մյուս ձևերի, այնպես էլ բարձիթողության նշաններին արագ արձագանքելը վճռական նշանակություն ունի. որքան երկար է բարձիթողությունը շարունակվում, այնքան զգալի են դառնում հետևանքները, որոնք հետագայում նույնքան դժվար է լինում մեղմել: Ինչևէ, եթե բարձիթողությունը փոխարինվում է զգայուն խնամքով, դա կարող է լինել օրինակ, խնամատարության²⁹ միջոցով, ապա աճի, զարգացման և վարքի մեջ կսկսեն արագ բարելավումներ տեղի ունենալ:

Խնամատար ընտանիքի մոդելը

Խնամատարությունը որևէ պարճառով խնամքից մշտապես կամ ժամանակավորապես զրկված երեխայի հանդեպ խնամք և դաստիարակություն ստանձնելու ընտանեկան ձև է:

Այն ուղղված է այն երեխաներին, ովքեր խնամվում են մանկական հաստատություններում (մանկատներում, հատուկ տիպի հաստատություններում), ում կենսաբանական ընտանիքում ծնողների հիվանդության, բացակայության և այլ օբյեկտիվ պատճառներով հնարավոր չէ կազմակերպել նրանց խնամքը, ովքեր անօթևան են, ենթարկվում են բռնության և գտնվում են կյանքի համար վտանգավոր, ռիսկային իրավիճակում:³⁰

Խնամատար ընտանիքը ապահովում է երեխայի ամենօրյա խնամքը և երեխայի զարգացման կարիքների բավարարումն այնքան ժամանակ, քանի դեռ նա ապրում է տվյալ ընտանիքում:

Հայաստանյան պրակտիկայում, համաձայն օրենսդրության, առանձնացվում են խնամատարության հետևյալ տիպերը՝ *ընդհանուր, մասնագիտացված, ճգնաժամային, արձակուրդային*:

Ճգնաժամային խնամատարությունը նշանակվում է մինչև մեկ ամիս ժամկետով, անհրաժեշտության դեպքում ևս մեկ ամսով երկարացնելու հնարավորությամբ: Ճգնաժամային խնամատարությունը համարվում է անցումային փուլ, որի ընթացքում պետք է որոշվի երեխայի հետագա խնամքի ձևը, ժամկետներն ու պայմանները:

Այս տիպը կիրառելի է այն դեպքերում, եթե.

- երեխայի ծնողները կամ միակ ծնողը ծանր հիվանդ է,
- երեխայի ծնողները կամ միակ ծնողը կալանավորվել է, կալանքի կամ ազատազրկման դատապարտման է ենթարկվել, եթե պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու որոշում չի կայացվել,
- եթե երեխային պետք է անհապաղ հեռացնել նրա ծնողից (ծնողներից), քանի որ վերջինս իր գործողությամբ կամ անգործությամբ, երեխայի կյանքի կամ առողջության համար իրական լուրջ վտանգ է առաջացնում,
- տարերային կամ տեխնիկաձին աղետի հետևանքով երեխայի ծնողների կամ միակ ծնողի համար անհնարին է իրականացնել կամ ապահովել երեխայի խնամքն և դաստիարակությունը,
- եթե ծնողը (ծնողները) հոգ չի տանում երեխայի մասին, այդ թվում՝ չի ապահովում նրա համար պատշաճ խնամք և դաստիարակություն՝ նրա անձի լիարժեք զարգացումն ապահովելու նպատակով,
- երբ ծնողներն առանձին են ապրում, և հարկ է որոշում կայացնել երեխայի բնակության վայրի վերաբերյալ, իսկ ծնողները համաձայնության չեն եկել այդ հարցի շուրջ:

Արձակուրդային խնամատար ընտանիքները նախատեսված են անընդմեջ կամ շաբաթական մի քանի օր, այդ թվում՝ ոչ աշխատանքային (տոնական, հիշատակի և հանգստյան) օրերի համար: Նախատեսված է ծնողին (ծնողներին) կամ խնամակալներին աջակցելու՝ դաստիարակության դժվարություններ, առողջական խնդիրներ կամ հաշմանդամություն ունեցող, հատուկ խնամքի կարիք ունեցող երեխաների խնամքը և դաստիարակությունը հոգալու և կազմակերպելու նպատակով, կամ երեխայի խնամքի և դաստիարակության հետ կապված այլ խնդիրներ ունեցող ծնողին (ծնողներին) կամ խնամակալներին աջակցելու նպատակով:

²⁹ **Ցուցում վարողին.** Եթե մասնակիցները չգիտեն խնամատարության մասին, ապա մի փոքր բացատրել:

³⁰ Trisliotis J., Sellick C., Short R., Foster Care: Theory and Practice, 1995:

Մասնագիտացված խնամատար ընտանիքը նախատեսվում է այն դեպքերում, երբ գործ ունենք հաշմանդամություն, ծանր առողջական խնդիրներ, դաստիարակության դժվարություններ ունեցող, հոգեկան կամ վարքի խանգարումով, խորը սթրես ապրած (տրավմայի ենթարկված) երեխաների, ինչպես նաև անչափահաս մայրերի և նրանց երեխաների խնամատարության հետ: Դա խնամատարության հատուկ տեսակ է: Մասնագիտացված խնամատարությունը ներառում է նաև 18 տարեկանը լրանալուց հետո պետության կողմից տրամադրվող հետխնամքի հատուկ աջակցություն:

Եթե վերը թվարկված խնամատարության տեսակները կիրառելի չեն, ապա ընտրվում է **ընդհանուր խնամատարությունը**:

Խնամատարությունը դասակարգվում է նաև *ըստ դրա տևողության՝ երկարաժամկետ ու կարճաժամկետ*, այսինքն վերը թվարկված խնամատարության տեսակները կարող են լինել ինչպես կարճաժամկետ՝ մինչև մեկ տարի ժամկետով, այնպես էլ երկարաժամկետ՝ մեկ տարի և ավել ժամկետով:

ՀՈՒՋԱԿԱՆ (ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ) ԲՈՒՈՒԹՅՈՒՆ.

Ինչպես անտեսման պարագայում, հուզական բռնության դեպքում ևս մենք խոսում ենք ավելի քիչ ուշադրության արժանացած երևույթի մասին: Մշակութային գործոնները սովորաբար շատ ավելի հանդուրժող են ծնողների կողմից երեխաների նկատմամբ կիրառվող ոչ ֆիզիկական տեխնիկաների նկատմամբ, որոնք կիրառվում են երեխային «կարգ ու կանոն» սովորեցնելու նպատակով: Քանի որ բռնության այս տիպը հանդես կարող է գալ ինչպես առանձին, այնպես էլ զուգայցված բռնության այլ տեսակների հետ, այն դժվար է սահմանել և բացահայտել: Միևնույն ժամանակ դրա հետևանքները բավականին լուրջ են և հաճախ երեխային խանգարում են հետագայում դառնալ լիարժեք չափահաս՝ վնասելով երեխայի հուզական զարգացումը: Պետք է նաև նշել, որ հուզական բռնության հետևանքները որպես այդպիսին տարբերվում են՝ կախված երեխայի միջավայրից և տարիքից:

Հուզական բռնությունը ներառում է երեխայի ազատ տեղաշարժի սահմանափակումը, ծաղրելը, սպառնալը, ահաբեկումը, խտրական վերաբերմունքը, մերժումը, թշնամանքի ոչ ֆիզիկական դրսևորումները, փչացնելը, ներառյալ բռնությանը ականատես լինելը: Վերջինս կարող է ներառել երեխային ստիպելը՝ դիտելու բռնության գործողությունը կամ դրան պատահաբար ականատես լինելը:

Հուզական բռնության բնութագրիչները հեշտ չէ բացահայտել: Երեխայի կրկնվող բացասական զգացումները, օրինակ՝ քննադատությունը, վախեցնելը կամ ծաղրանքը երեխաներին «համոզում են», որ նրանք անպետք են, չսիրված և անցանկալի: Պետք է նկատի ունենալ նաև, որ հոգեբանական բռնությունը ոչ միշտ է գիտակցվում գործադրողի կողմից, օրինակ ծնողների մեծամասնությունը անգիտակցաբար է հուզական բռնություն գործադրում (մասնավորապես ծնողների միջև առկա բախումները և բռնարարքները կարող են երեխային հուզական բռնություն պատճառել):

Հուզական բռնության նշանները/ցուցիչները			
Տարիքը	Ֆիզիկական	Զարգացման	Վարքային
0-1	- քնելու/սնվելու խնդիրներ - քաշի կանգ	- նյարդայնություն, - ապատիկություն	անհանգիստ կամ խուսափողական կապ հիմնական խնամողի հետ
1-3	ուշացած խոսք	- անտարբերություն - վախ - անհանգստություն	- ագրեսիվություն - խաղալու ցանկության բացակայություն
3-6	վերոնշյալների խորքային դրսևորումներ	վերոնշյալների խորքային դրսևորումներ	- հասակակիցների հետ հարաբերություններում դժվարություններ - անուշադրություն - դպրոցում ցածր առաջադիմություն - վատ սոցիալական հմտություններ
6-12	վերոնշյալների խորքային դրսևորումներ	վերոնշյալների խորքային դրսևորումներ	- դելիկվենտ վարք, - գողություն - փախուստներ - ահաբեկող վարք
12 և ավելի	հոգեւոմատիկ հիվանդություններ	- դեպրեսիա - գումարած վերոնշյալների խորքային դրսևորումներ	- ինքնապնասում - դեղերի/թմրանյութերի չարաշահում - կրիմինալ գործողություններ - անկայուն սեռական կապեր

ՆՇՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՈՒՂՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՈՂԻ ՀԱՄԱՐ

Մոդուլի հակիրճ նկարագրությունը

Մոդուլ 1-ը ապահովում է վերապատրաստման մուտքը: Սրա շրջանակներում ներկայացվում են այն հիմքերը, որոնց շուրջ հնարավոր է լինելու խորացնել մասնագետների գիտելիքներն ու կարողությունները երեխաների նկատմամբ բռնության երևույթի վերաբերյալ:

Ահա, թե ինչու Մոդուլ 1-ի շրջանակներում վերապատրաստողը պետք է փորձի մի կողմից բարձրացնել մասնագետների իրազեկվածությունը երևույթի վերաբերյալ, մյուս կողմից նպաստի մասնագետների դե-րակատարման նշանակալիության հիմնավորմանը՝ օգնելով նրանց խորությամբ ճանաչել երևույթը:

Մոդուլի արդյունքում նախատեսվում է, որ վերապատրաստվողները.

- կտիրապետեն երեխաների նկատմամբ բռնության երևույթի տարածվածության պատկերին աշ-խարհում և Հայաստանում,
- կիմանան երևույթի առկայությանը նպաստող և խոչընդոտող մշակութային և սոցիալական նորմե-րը,
- կկարողանան մեկնաբանել երեխաների նկատմամբ բռնություն հասկացությունը, տարանջատել տեսակներն ու դրանց դրսևորման ձևերը,
- կտիրապետեն երեխաների նկատմամբ բռնության տեսակների նույնականացման նշաններին:

Մոդուլի նախընտրելի կառուցվածքը³¹

(ըստ թեմաների տրամաբանական կառուցվածքի)

ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ՀԱՆՂԵՊ ԲՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐ. ԸՆԿԱԼՈՒՄԸ ԵՎ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ

1. Երեխաների հանդեպ բռնությունների գործադրման երևույթի ընդհանուր պատկերը. իրավիճակը Հայաստանում
2. Երևույթի ընկալման սոցիալական համատեքստը
3. Երևույթի ընկալման մշակութային համատեքստը
4. Ի՞նչ է երեխայի հանդեպ բռնությունը. սահմանումը և դասակարգումը
5. Երեխայի նկատմամբ բռնության տեսակների ցուցիչները/նշանները

Ուղղորդումներ վերապատրաստողին.

Ծանոթացում և համատեղ աշխատանքի կանոնների սահմանում. Հաշվի առնելով, որ Մոդուլ 1-ը վե-րապատրաստման մուտքի մոդուլն է՝ մինչ վերապատրաստման բուն թեմային անցնելը, ծանոթությունից հետո³² անցեք համատեղ աշխատանքի կանոնների սահմանմանը: Կանոնները սահմանեք քննարկման ձևաչափով:

Մուտք հիմնական թեմային. Հաշվի առնելով թեմայի առանձնահատկությունը և դրա սոցիալ-մշակու-թային համատեքստը՝ թեմայի ներկայացման ընթացքում շատ կարևոր է աշխատանքը վերապատրաստ-վողների մոտեցումների և պատկերացումների հետ: Այս պատճառով խորհուրդ է տրվում թեման սկսել վերապատրաստվողների մոտեցումները քննարկման միջոցով պարզելուց, որը կարող է սկսվել հետևյալ հարցով՝ «Արդյո՞ք երեխաների հանդեպ բռնությունը արդիական հիմնախնդիր է Հայաստանում, և մասնա-կիցներն ինչպիսի՞ փորձ ունեն երեխաների պաշտպանության ուղղությամբ»:

Քննարկման արդյունքում շատ կարևոր է վերապատրաստողի կողմից քննարկված նյութը ամփոփելն ու մոտեցումների շուրջ ձեռք բերված համաձայնությունները փաստելը:

Թեմաների ներկայացումը:

Թեմա 1. Երեխաների հանդեպ բռնությունների գործադրման երևույթի ընդհանուր պատկերը.

³¹ Մոդուլի կառուցվածքը ներկայացված է ըստ ուսուցանվող թեմաների նախընտրելի հաջորդականությամբ, վերապատրաստողը ազատ է ընտրելու թեմաներից յուրաքանչյուրի ներկայացման ձևը: Խրախուսվում է վերապատրաստման ընթացքում օգտագործել խմբային աշխատանքներ, վարժություններ, ֆիլմի դիտումներ, դերային խաղեր, ինչպես նաև դեպքի քննարկումներ:

³² Ծանոթացման սառույց-կոտրուկ վարժությունների օրինակների կարող եք գտնել Հավելված 2.1-ում:

իրավիճակը Հայաստանում. Թեմա 1-ը կարևոր է այնքանով, որ այստեղ խոսվում է կոնկրետ փաստերի մասին՝ ներկայացնելով համաշխարհային և տեղական վիճակագրություն: Ի լրումն վիճակագրության՝ ցանկալի է նաև ներկայացնել երեխաների նկատմամբ բռնության դեպքի պատմություններ³³ դրանք ուղեկցելով լուսանկարներով ու ֆիլմերով^{34 35}:

Թեմա 2. Երևույթի ընկալման մշակութային և սոցիալական համատեքստը. Սոցիալական և մշակութային համատեքստի մասին խոսելիս շատ կարևոր է վերապատրաստման մասնակիցների ներգրավումը և խթանելը, որ նրանք մտածեն և խոսեն այն սոցիալական նորմերի ու պրակտիկաների մասին, որոնք բռնության տեսանկյունից ռիսկային են: Այս թեման ներկայացնելիս կարող են օգտագործվել նաև Օպտիկական խաբկանք ցույց տվող պատկերներն (Տես Հավելված 2.3) ու դրանց մեկնաբանությունները:

Թեմա 3. Ինչ է երեխայի հանդեպ բռնությունը. սահմանումը, տեսակները ու դրսևորման ձևերը. Թեմայի ներկայացման ընթացքում նախ վերապատրաստողը պետք է անդրադառնա բռնության սահմանումներին և ապա ներկայացնի, թե որոնք են երեխաների նկատմամբ բռնության սահմանման առանձնահատուկ կողմերը: Շատ կարևոր է հատկապես քննարկել «նպատակադրված» և «ոչ նպատակադրված» գործողություն հասկացությունները:

Բռնության տեսակների և դրանց նշանների մասին հատվածում նպատակահարմար է կիրառել խմբային աշխատանքի մեթոդը և մասնակիցներին բաժանելով 4 խմբերի՝ առաջադրանք տալ ըստ դեպքի նկարագրության (Տես Հավելված 2.2)՝ (1) սահմանել բռնության տեսակը, (2) բռնության մասին վկայող նշանները, (3) թվարկել բռնության դրսևորման պատճառները:

Ամփոփումը:

Թեման ամփոփեք՝ մասնակիցներին հնարավորություն տալով կիսելու իրենց տպավորություններն ու առաջարկություններ անելու վերապատրաստման հաջորդ օրերի ընթացքի վերաբերյալ՝ հնարավորություն տալով մասնակիցներին բանակցել չհամընկնող կարծիքների շուրջ:

Դիտարկում. Որպես կանոն՝ բռնության և մասնավորապես երեխաների հանդեպ բռնության երևույթի մասին խոսելը առաջ է բերում բուռն քննարկումներ, իրարամերժ կարծիքներ վերապատրաստվողների շրջանում: Վերապատրաստողը պետք է հաշվի առնի մի քանի հանգամանքներ.

- մարդիկ ունեն տարբեր փորձառություններ,
- հնարավոր է, որ մասնակիցներից ոմանք ունեն սեփական կյանքում նման տրավմատիկ փորձ, և թեման չափազանց զգայուն լինի իրենց համար
- հաճախ մասնագետները երկակի վիճակում են հայտնվում՝ համադրելով իրենց՝ ծնող լինելու և մասնագետ լինելու երկու դերերը:
- հնարավոր է նաև, որ իրենց մասնագիտական աշխատանքի փորձում ունեցել են բռնության ենթարկված երեխայի դեպք և մեղքի զգացում ապրեն՝ նորովի վերապրելով դեպքը և այլն:
- հատկապես, երբ խոսքը ընտանեկան բռնությանն է վերաբերում, մարդիկ հայտնվում են յուրահատուկ ծուղակի մեջ՝ «դա ուրիշի, այդ երեխայի ծնողի գործն է, արդյոք ես էթիկապես ճիշտ կվարվեմ, եթե միջամտեմ մեկ այլ ընտանիքի հարցերին...» և այլն:

Վերապատրաստողը, նկատի առնելով վերոհիշյալը, կարող է ի սկզբանե խոսել այն մասին, որ հենց ինքն է նման զգացողությունների, հակասական տրամադրությունների, իրարամերժ փորձառությունների հանդիպել, երբ առաջին անգամ առնչվել է այս թեմայով վերապատրաստումներին: Դա օգնում է նվազեցնել լարվածությունը լսարանում և աշխատել կառուցողական միջավայրում:

³³ Դեպքի պատմություններ ներկայացված են Հավելված 2.2-ում:

³⁴ Ապահովել Լուսանկարների և ֆիլմերի համապատասխանությունը ՅՈՒՆԻՍԵֆ-ի կողմից սահմանված երեխաների տվյալների լուսաբանման չափորոշիչներին:

³⁵ Ֆիլմերի թվում կարող է լինել նաև «11-րդ պատվիրան. Մի բռնանա» ֆիլմը, որը հասանելի է հեղուկալ հղմամբ՝ <https://www.youtube.com/watch?v=s2jifj74zZc>

ՄՈԴՈՒԼ 2.

**ԾՆՈՂԱԿԱՆ ԽԵԼԱՄԻՏ ԽՆԱՄՔ
ԵՎ ԲՈՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.
ՌԻՍԿԵՐԻ ԵՎ ՎՆԱՍԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄ**

ԹԵՄԱ 1. ԴՐԱԿԱՆ ԾՆՈՂԱՎԱՐՈՒՄ. ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՈՃԵՐԻ ԵՎ ԵՐԵԽԱՅԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ԲՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԵՐԵՎՈՒՅԹԻ ՄԻՋԵՎ ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ընտանիքը երեխայի սոցիալականացման առաջնային միջավայրն է, նրա համար սոցիալական կապերի ձեռքբերման առաջնային և ամենակայուն աղբյուրը, այն վայրը, որտեղ երեխան ծանոթանում է հասարակական նորմերին ու արժեքներին, աշխարհին, այնտեղ տիրող կանոններին: «Սովորելու» այս ողջ գործընթացում երեխան իր հիմնական խնամողի³⁶ կողմից ստանում է ուղղակի և անուղղակի ուղղորդումներ: Ուղղակի ուղղորդումների թվում խրախուսանքի ու պատժի բազմաթիվ ձևերն են, իսկ անուղղակի ուղղորդումների թվում՝ խնամողների կողմից դրսևորվող վարքի մոդելները:

Այն ինչ նկարագրեցինք վերևում, մենք կոչում են դաստիարակություն: Ինչպես բռնությունը (Տեն Մոդուլ 1.), դաստիարակությունը նույնպես որպես երևույթ ունի սոցիալ-մշակութային համատեքստ: Ահա թե ինչու դաստիարակություններն այն մասին՝ արդյոք երեխայի նկատմամբ կիրառվող դաստիարակչական մեթոդները մնասող են, թե ոչ, կախված է նրանից, թե ինչն ենք համարում «ընդունելի խնամք», իսկ ինչը՝ ոչ: Այս համատեքստում պետք է նշել, որ չնայած մշակութային տարբերություններին՝ գոյություն ունի համընդհանուր համաձայնություն, որ երեխան դաստիարակության կամ այլ նպատակներով չպետք է ենթարկվի կոշտ ուժի կիրառման որևէ մեկի, այդ թվում խնամողների կողմից: Միևնույն ժամանակ կարծես «լուռ համաձայնությամբ»՝ «թեթև ֆիզիկական ուժի կիրառումը երեխայի նկատմամբ անհրաժեշտություն է», ինչը խոչընդոտում է երեխաների լիարժեք պաշտպանության իրականացումը, քանի որ «կոշտ ու թեթև» ուժերի միջև սահմանը շատ անորոշ է:

Խելամիտ ծնողական խնամքի համատեքստում «դաստիարակություն» հասկացությունը, որը ծագում է լատիներեն «discipline» բառից, նշանակում է **ուսուցման/ուղղորդման համակարգ**, ոչ թե պատիժ: Այն հարցին, թե այս ուսուցման համակարգը ինչ նպատակի է ծառայում, սոցիալական գիտնականները երկու պատասխան ունեն: Մի խումբը³⁷ նշում է, որ դաստիարակությունը երկու կարևորագույն նպատակ ունի. նախ՝ բարոյական նորմերի ու արժեքների յուրացումն է երեխայի կողմից, և երկրորդ, երեխայի ինքնուրույնության մակարդակի (այսինքն անկախ գործելու կարողության) բարձրացումը տարիքին համապատասխան: Գիտնականների երկրորդ խմբի համար նպատակը մի կողմից երեխայի մոտ ընդունելի վարքից հնարավոր շեղումների բացառումն է, իսկ մյուս կողմից՝ դրական կամ ցանկալի վարքի ամրապնդումը³⁸:

Երեխայի դաստիարակության նպատակին անդրադառնալով՝ Բուլջարթը³⁹ նշում է, որ այն ներառում է ծնողների կողմից երեխաներին քննադատական մտածողության, ընդունելի վարքի, ինքնավերահսկողության, ինքնուրույնության և ինքնաբավության մասին ուղղորդումների տրամադրումը: Սրանց շարքում կարևոր դեր ունի նաև երեխային կարգուկանոնի ուսուցանումը:

Այս թեմայի շրջանակներում աշխարհի տարբեր երկրներում իրականացված բազմաթիվ հետազոտություններ⁴⁰ փաստում են, որ վերը նշված դաստիարակչական նպատակներով միլիոնավոր երեխաներ կանոնավոր կերպով իրենց խնամողների կողմից ենթարկվում են ֆիզիկական պատիժների և/կամ հոգեբանական ճնշման: Միաժամանակ բազմաթիվ դեպքերի ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ անգամ սիրող ու աջակցող ծնողների կողմից կիրառված լինելու պարագայում դրանք իրենց հետագա ազդեցությունն են ունենում երեխայի զարգացման վրա:

36 «Խնամող» ասելով՝ նկատի ունենք երեխայի ծնողին կամ նրան փոխարինող անձին՝ խնամակալին, խնամատարին և այլոց:

37 Grusec, J. E., & Kuczynski, L. (1997). *Parenting and children's internalization of values A handbook of contemporary theory*. New York, NY Wiley.

38 A Study On Parental Disciplinary Practices And An Awareness Program To Reduce Corporal Punishment And Other Forms Of Negative Parental Practices, Piyanjali De Zoysa Ba (Hons.) Psychology, Ma Applied Psychology, Ph D Senior Lecturer In Clinical Psychology, Faculty Of Medicine, University Of Colombo

39 Child Disciplinary Practices at Home Evidence from a Range of Low- and Middle-Income Countries, UNICEF, New York 2010, p. 6

40 Տե՛ս նույն տեղում:

Գծապատկեր 2. Ընդունելի վարքից մինչև մերժելի վարքի բազմազանությունը

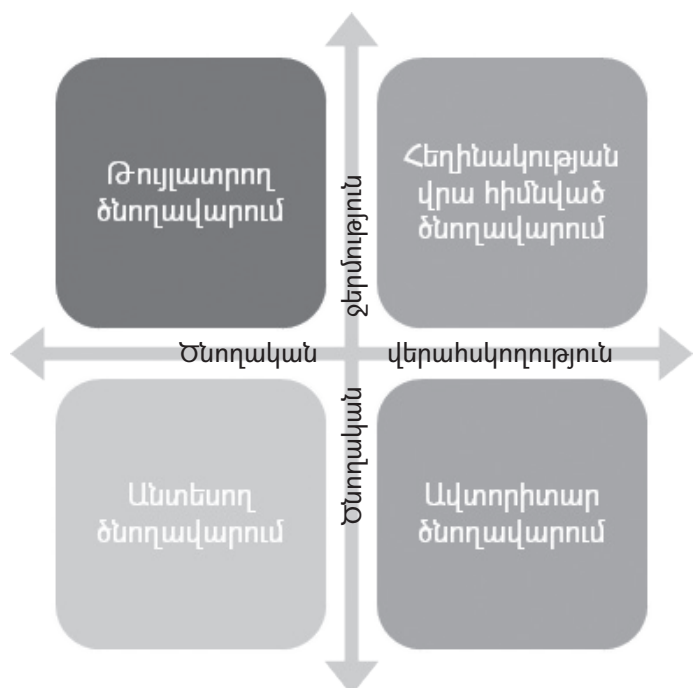
Ընդհանուր առմամբ ծնողի կողմից երեխայի նկատմամբ կիրառված պատժի ընդունելի և ոչ ընդունելի սահմանների տարանջատումը շատ բարդ խնդիր է, եթե բռնություն պարունակող որոշ գործողություններ համարվեն ընդունելի: Փորձը ցույց է տալիս, որ օրենքով պետք է սահմանված լինի նման վարքաձևերի բոլոր դրսևորումների անընդունելի լինելը, հակառակ պարագայում, երեխայի պաշտպանությունը դառնում է անհնարին, իսկ նրա իրավունքների ոտնահարումը՝ անխուսափելի:

Շատ դեպքերում ծնողները երեխաների նկատմամբ կիրառում են նաև այն դաստիարակչական մեթոդները, որոնք կիրառվել են իրենց նկատմամբ, հետևաբար պետք է նկատի ունենալ, որ հաճախ մենք գործ ունենք միջսերնդային ամրապնդված նորմերի հետ:

Երեխաների դաստիարակության և ծնողավարման վերաբերյալ աշխատություններում («ընդունելի» և «ոչ ընդունելի» միջև սահմանները նշելու համար) երեխա-ծնող փոխհարաբերությունների երկու բնութագրիչ են առանձնացնում՝ (1) ծնողական ջերմություն և (2) ծնողական վերահսկողություն:

Ըստ այս բնութագրիչների՝ Բերքլիի համալսարանի Կլինիկական հոգեբանության դոկտոր Դիանա Բաումրիդը (1991) առանձնացրեց ծնողավարման հետևյալ հիմնական ոճերը.

- **Հեղինակության վրա հիմնված ծնողավարում.** Ծնողավարման տվյալ ոճում ծնողը մշտապես ներկա է երեխայի կյանքում և խելամտության սահմաններում նրան զրկում է որոշ ազատություններից, գործի դնում վարքի սահմանափակումներ: Սովորաբար ծնողավարման այս

ոճն ասոցիացվում է երեխայի մոտ տարիքին համապատասխան առողջ ինքնագնահատականի, հարմարվողական, սոցիալական կոմպետենտության, ինքնավերահսկողության, հասակակիցների շրջանում ժողովրդականություն վայելելու հետ: Ծնողավարման նման փորձ ունեցող երեխաները հակասոցիալական վարք ավելի քիչ են դրսևորում:

- **Ավտորիտար ծնողավարում.** Հեղինակային ոճին հակադրվում է ծնողավարման ավտորիտար ոճը, որտեղ ծնողների մոտեցումը բնորոշվում է երեխայի նկատմամբ կոշտ, ծնողի իշխանությունն ու գերակայությունը կարևորող, չարձագանքող-անպատասխանատու վերաբերմունքով: Ծնողավարման նման ոճի շարունակական կիրառման արդյունքում երեխայի մոտ զարգանում է անհանգիստ, կոնֆլիկտային բնավորությունը:
- **Թույլատրող (չակառավարվող) ծնողավարման** պարագայում, չնայած ծնող-երեխա սիրող փոխհարաբերությունների առկայությանը, կանոնների բացակայությունը և անբավարար կարգապահությունը երեխայի մոտ հանգեցնում է անվերահսկելի, իմպուլսիվ վարքային մոդելների ձևավորմանը:
- **Անտեսող ծնողավարում.** Ծնողավարման չորրորդ ոճը բնորոշվում է Ա՝ ծնողական ջերմության, Ա՝ վերահսկողության ցածր մակարդակով և կոչվում է անտեսող ծնողավարում: Այս բնորոշումը նշանակում է, որ ծնողի կողմից համապատասխան ջանք ու ժամանակ չի ներդրվում երեխայի հետ փոխհարաբերությունների ստեղծման և ուղղորդման համար: Անտեսող ծնողավարման հետևանքով երեխայի մոտ առաջ են գալիս հուզական, ֆիզիկական և մտավոր զարգացման հետ կապված խնդիրներ:

Երեխայի նկատմամբ ծնողների կողմից բռնության գործադրման կամ բռնի միջոցների կիրառման տեսանկյունից հատկապես ռիսկային են ծնողավարման ավտորիտար և անտեսող ոճերը: Առաջին դեպքում դրանք ենթադրում են խիստ, կոպիտ և պատժող միջոցների կիրառում, իսկ վերջինի պարագայում՝ երեխայի զարգացման կարիքների բավարարման լիակատար մերժում: Միևնույն սկզբունքով ավելի քիչ ռիսկային է հեղինակության վրա հիմնված ծնողավարմանը բնորոշ մեթոդների կիրառումը, որոնք ենթադրում են համագործակցություն երեխայի և ծնողի միջև, ինչը ապահովում է երեխայի համար դաստիարակության անհրաժեշտ պայմաններ. անվտանգություն և ֆիզիկական առողջության պահպանում, պաշտպանություն բռնությունից և շահագործումից, անհրաժեշտ շփում և զգայուն խնամք, երեխայի զարգացման փուլերին և կարիքներին արձագանք, համապատասխան սոցիալականացում և այլն:

Ընդհանուր առմամբ երեխայի դաստիարակության արդյունավետ համակարգը պետք է ներառի երեք հիմնական բաղադրիչ. (1) ուսուցման միջավայր, որը դրական է, և որտեղ ծնող-երեխա փոխհարաբերությունները աջակցող են, (2) ցանկալի վարքի խրախուսման և ամրապնդման հստակ ռազմավարություն, (3) ոչ ցանկալի վարքի դրսևորումները նվազեցնելուն կամ վերացնելուն ուղղված հստակ ռազմավարություն (ՏՆՍ Աղյուսակ 1.):

Աղյուսակ 1. Երեխայի դաստիարակության արդյունավետ համակարգի բաղադրիչները

Վարքի ուսուցման դրական միջավայր.

- Ընտանիքում դրական հուզական մթնոլորտի պահպանումը խաղի, ծնողական ջերմության և կապվածության միջոցով
- Երեխայի նկատմամբ ուշադրության դրսևորում, այդ թվում հետաքրքրություն իր զբաղմունքների նկատմամբ, այդ թվում տանից դուրս ամրապնդելու դրական վարքը, միևնույն ժամանակ անտեսելով բացասականը՝ հեռացնելու ոչ ցանկալի վարքը,
- Երեխայի համար կայուն միջավայրի ձևավորում, որտեղ երեխան ունի կանոնավոր ժամանակ ծնողի հետ շփման, երեխան զգում է իր հանդեպ հարգանքը, ունի փոխազդեցության հնարավորություն,
- Իրավիճակներին համարժեք արձագանք,
- Ճկունություն, լսելու և բանակցելու պատրաստակամություն
- Երեխայի ներառում որոշումների կայացման գործընթացում

Ցանկալի վարքի խրախուսում, ամրապնդում.

- Տրամադրել կանոնավոր դրական ուշադրություն. երբեմն կարելի է հատուկ ժամանակ տրամադրել երեխայի հետ իր հետ կապված դրական դրվագների մասին խոսելու համար
- Ուշադիր լսել երեխային և օգնել նրան՝ բառերով արտահայտելու իր զգացողությունները
- Երեխային ընտրություն կատարելու հնարավորություն տալ՝ օգնելով գնահատել հնարավոր հետևանքները
- Ամրապնդել ի հայտ եկած դրական վարքածները հաճախակի խրախուսանքով/գովասանքով, երբեմն նաև անտեսելով փոքրիկ անհաջողությունները
- Կանոնավոր կերպով մոդելավորել կանխատեսելի վարք, ապահովել հարգալից հաղորդակցում և կոնֆլիկտի լուծման համար համագործակցող մոտեցումներ:

Ոչ ցանկալի վարքի նվազեցում կամ վերացում.

- Հստակություն ծնողի և երեխայի մոտ, թե որ վարքն է խնդրահարույց, և ինչպիսի հետևանքների կարող է սպասել երեխան նման վարքի դրսևորման պարագայում
- Հստակ և համարժեք արձագանք անմիջապես, հենց խնդրահարույց վարքը դրսևորվում է, բացառել հետաձգված պատիժները,
- Հանգիստ և էմպատիկ եղանակով ուղղորդում և համբերատար կերպով շտկումների իրականացում,
- Հստակ պարզաբանում հետևանքների մասին, որոնք կարող են տեղի ունենալ նման վարքի դրսևորման պարագայում, ինչը թույլ կտա երեխային հասկանալ, թե ինչն այնպես չի արել, և ինչը պետք է փոխել կամ այլ կերպ անել⁴¹:

Ընտանիքում ծնողների/խնամակալների կողմից երեխայի նկատմամբ բռնության մասին խոսելիս պետք է նկատի ունենալ մի քանի հանգամանք.

- նախ բռնության այս տեսակը պատկանում է դժվար հայտնաբերվող տիպերի շարքին,
- երկրորդ, շատ կարևոր է ունենալ երեխայի նկատմամբ դաժան վերաբերմունքի կամ բռնության նույնականացման հստակ մեխանիզմներ, որպեսզի հնարավոր լինի տարբերակել կանխամտածված բռնությունը դժբախտ պատահարից,
- երրորդ, արդյո՞ք ծնողի կողմից կիրառվող վարքածները գիտակցված են, թե՞ որոշակի հոգեկան խնդիրների, ծնողավարման հմտությունների ոչ բավարար զարգացած լինելու արդյունք են և այլն:

Ի վերջո, պետք է նկատի ունենալ նաև, որ ընտանիքում երեխաների հանդեպ բռնություն կիրառողների դերում կարող են լինել ոչ միայն ծնողները, այլև ընտանիքի այլ անդամները, խնամակալները/խնամատարները/խնամողները, քույր-եղբայրները, այլ հարազատ կամ ծանոթ մարդիկ:

Հաշվի առնելով երեխաների ներկայի և ապագայի վրա ընտանիքում տեղի ունեցող բռնությունների հետևանքները՝ երեխաների պաշտպանության ոլորտում շարունակվող զարգացումները ցույց տվեցին, որ երեխայի հետ առնչվող օգնող մասնագետները հանգուցային դերակատարություն ունեն այս հարցում՝ երեխաներին բռնությունից պաշտպանելու և ընտանիքին ու զոհերին աջակցություն ցուցաբերելու հարցում: Սույն ձեռնարկի հիմնական ասելիքը ուղղված է օգնող մասնագետների այդ դերակատարման ամրապնդմանը, քանի որ ընտանիքի՝ որպես համակարգի ինքնաբավության պայմաններում երեխաներին պաշտպանելու հասարակական սպասումները կապված են ոլորտի մասնագետների հետ:

ԹԵՄԱ 2. ԲՈՒՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆԻՑ ԵՐԵՒԱՅԻՆ ԽՈՑԵԼԻ ԴԱՐՁՆՈՂ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Սովորաբար բռնության ձևերը հանդես են գալիս համակցված ձևով և, ինչպես արդեն նշել ենք Ձեռնարկի նախորդ հատվածում, բռնության տեսակներից որևէ մեկի կիրառումը մեծացնում է նաև մյուս տեսակների գործադրման հավանականությունը: Հետևաբար, չնայած առկա որոշ առանձնահատկություններին, երբեմն բավականին դժվար է երեխային բռնության տեսանկյունից խոցելի դարձնող գործոններն առանձնացնել՝ հիմնվելով բռնության տիպի վրա:

Հաշվի առնելով այդ հանգամանքը՝ խոցելիության գործոնները կփորձենք առանձնացնել՝ ելնելով համայնքի, ընտանիքի և երեխայի որոշ բնութագրիչներից: Միևնույն ժամանակ պետք է նկատի ունենալ, որ նշված գործոնները ընդամենը ռիսկի գործոններ են և ուղղակիորեն չեն կարող վկայել երեխաների նկատմամբ բռնության գործադրման մասին:

Համայնքին առնչվող գործոններ.

- ա. **Աղքատություն.** Երեխաների նկատմամբ բռնությունների դեպքերի հանդիպման հաճախականության և համայնքի աղքատության միջև գոյություն ունի ուղիղ կապ: Նման համայնքները բնութագրվում են ոչ միայն աղքատությամբ, այլև բնակչության ակտիվ տեղաշարժերով, գերբնակեցվածությամբ, սոցիալական ենթակառուցվածքների թերզարգացվածությամբ և ռեսուրսների բացակայությամբ:
- բ. **Սոցիալական կապիտալ.** Սոցիալական կապիտալը ներկայացնում է համայնքում համախմբվածության և հանդուրժողականության մակարդակը, սոցիալական/հարևանության կապերի ամրությունը և այլն: Այն համայնքները, որոնք բնորոշվում են թույլ սոցիալական կապիտալով, ավելի ռիսկային են բռնության տեսանկյունից, քանի որ համայնքը կորցնում է իր պաշտպանող դերը:
- գ. **Հասարակական (սոցիետալ) գործոններ.** Սրանց ներքո պետք է հասկանալ մշակութային նորմերը, տնտեսական համակարգերի արդյունավետությունը, սեռով և եկամտով պայմանավորված առկա անհավասարությունը, երեխաների և ընտանիքի պաշտպանությանն ուղղված քաղաքականությունը, կանխարգելիչ սոցիալական և առողջապահական ծառայությունների առկայությունը և այլն:

Ընտանիքին և ընտանեկան միջավայրին առնչվող գործոններ.

- ա. **Խնամողի սեռը.** բռնարարի կամ բռնություն գործադրող անձի սեռը սովորաբար բնորոշում է բռնության տեսակը: Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ կանայք ավելի հակված են ֆիզիկական բռնության կիրառմանը, իսկ տղամարդիկ՝ սեռական ու ֆիզիկական բռնության:
- բ. **Ընտանիքի կառուցվածքը և ռեսուրսները.** ոչ միշտ, բայց հիմնականում դաժան ֆիզիկական բռնություն կիրառող ծնողները սովորաբար երիտասարդ, միայնակ, աղքատ, գործազուրկ և ավելի ցածր կրթական մակարդակ ունեցող ծնողներն են, քան բռնություն չգործադրող ծնողները:
- գ. **Ընտանիքի չափը և կազմը.** պարզվում է, որ բռնության ռիսկը մեծանում է նաև ընտանիքում երեխաների թվի աճի հետ, սակայն ավելի խորքային հետազոտությունները մատնանշում են, որ խոսքն իրականում ոչ թե ընտանիքի անդամների թվի, այլ բնակարանի գերբնակեցվածության աստիճանի մասին է: Ռիսկը բարձր է նաև այն ընտանիքներում, որտեղ ընտանիքի կազմն անկայուն է, իսկ դերերում անընդհատ փոփոխություններ են տեղի ունենում՝ պայմանավորված նոր անդամների մուտքի և այլ անդամների ելքի հետ: Վերջին դեպքում հատկապես մեծ է անտեսման ռիսկը⁴²:
- դ. **Անհատական և վարքային բնութագրիչներ.** իրենց երեխաներին ավելի հաճախ բռնության են

⁴² ՀՀ-ի երեխաների աջակցության կենտրոնի փորձը ցույց է տալիս, որ ճգնաժամային ծառայություններ տրամադրված երեխաների պարագայում, կանանց երկրորդ ամուսնության դեպքում առաջին ամուսնության երեխաները կամ բռնության են ենթարկվում մեկ կամ մյուս ծնողի կողմից կամ լքվում են, իսկ տղամարդկանց երկրորդ ամուսնության պարագայում, նախորդ ամուսնության երեխաները կամ կնոջ մոտ են մնում կամ մնում են նոր ընտանիքում առանց էական դժվարությունների:

ենթարկում այն ծնողները, ովքեր ունեն ցածր ինքնագնահատական, վարքի կառավարման թույլ մեխանիզմներ, հոգեկան առողջության խնդիրներ և հակասոցիալական վարքի հակումներ: Սովորաբար, այս խմբում այն ծնողներն են, ովքեր կյանքի, ապագայի պլանների կազմման դժվարություններ ունեն. և որոնց կողմից դրսևորված վարքն ու արձագանքման մեխանիզմները պայմանավորված են կորցրած կամ աղճատված հարաբերություններով, սթրեսի կառավարման և սոցիալական պաշտպանության համակարգից աջակցություն ստանալու դժվարություններով:

ե. Բռնության նախկին փորձի առկայություն. մանկական տարիքում չարաշահումների փորձ ունեցած ծնողների երեխաները բռնության ենթարկելու ավելի մեծ ռիսկի ներքո են: Սակայն պետք է նշել, որ այս գործոնը, ի տարբերություն մյուս գործոնների, ավելի թույլ է. բացի այդ, կան նաև հակառակ պնդումն անող հետազոտություններ:

«Ծնողական» գործոններ. Առանձնացվում են 3 գործոններ, որոնք շատ կարևոր են բռնության և անտեսման ռիսկի չափման համար: Այդ գործոններ են՝

- Ծնողների պատրաստակամությունը ընդունելու, որ տեղի ունեցածը ոչ խելամիտ խնամքի կամ կոպիտ վերաբերմունքի դրսևորում է, հետևաբար ինչ-որ քայլեր պետք է հետևեն իրենց կողմից:
- Ծնողների արձագանքը, որն ազդում է ընտանիքի հետագա գործառնման կարողությունների վրա:
- Ծնողական հմտությունները, ինչը ըստ էության խոցելիության գործոնների հակակշիռն է:

Ծնողական պատրաստակամության տեսանկյունից ծնողները տարբեր կերպ են հակազդում կոպիտ վերաբերմունքին: Ոմանք գիտակցում են հիմնախնդիրը, մյուսները՝ ժխտում, որ իրենք խնդիրներ ունեն, և չեն ստանձնում պատասխանատվություն երեխային պաշտպանելու համար: Այս գործոնի բարձր ռիսկը ներառում է այն ծնողներին, ովքեր մերժում են, որ կոպիտ վերաբերմունք է դրսևորվել, ովքեր հորինում են պատմություններ՝ բացատրելու համար երեխայի վնասներն ու հիվանդությունները, և ովքեր չեն ընդունում, որ երեխան կարիք ունի պաշտպանության: Սա նաև ներառում է այն ծնողներին, ովքեր ընդունում են վտանգավոր իրավիճակի առկայությունը, բայց ժխտում են, որ երեխան ռիսկի ներքո է գտնվում:

Միջին ռիսկը ներառում է այն ծնողներին, ովքեր գիտակցում են, որ երեխան վնասվել է կամ կարող է վնասվել, բայց նրանք ի վիճակի չեն որևէ բան փոխելու:

Ցածր ռիսկը ներառում է այն ծնողներին, ովքեր ընդունում են իրենց պատասխանատվությունը՝ ձեռնամուխ լինելու երեխաներին պաշտպանելու համար, և ովքեր ձեռնարկում են անհապաղ գործողություններ:

Ծնողների արձագանքի գործոնը

Պատասխանատու ծնողների/խնամողների կամ նրանց փոխարինողների առկայության հանգամանքը (ովքեր կարող են վտանգավոր իրավիճակը մեղմացնելու համար անհրաժեշտ քայլեր իրականացնել) կարող է մեծ չափով նվազեցնել ռիսկի աստիճանը, նույնիսկ երբ պոտենցիալ բռնության վտանգը կարող է լուրջ լինել: Օրինակ՝ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող մոր խնամքի տակ գտնվող երեխային կարող է խնամել տատիկը, ով համաձայնվել է հանձն առնել երեխայի խնամքի պատասխանատվությունը:

Երեխան ցածր ռիսկի ներքո է, եթե ծնողների վարքում առկա են հետևյալ կառուցողական վարքաձևերը՝

- Ծնողները վշտացած են երեխաների վնասվելուց և զգում են մեղավորություն ու պատասխանատվություն:
- Ծնողը ցուցաբերում է էմպատիա երեխայի հանդեպ և առաջնորդվում նրան չվնասելու ցանկությամբ:
- Ծնողի կողմից կա պատրաստակամություն՝ համագործակցելու մասնագետի հետ:

- Սովորաբար ծնողները բռնանում են միայն չափազանց բարձր սթրեսային իրավիճակներում, մնացած այլ դեպքերում նրանք պատասխանատու են երեխայի համար:

Ծնողական հմտություններ.

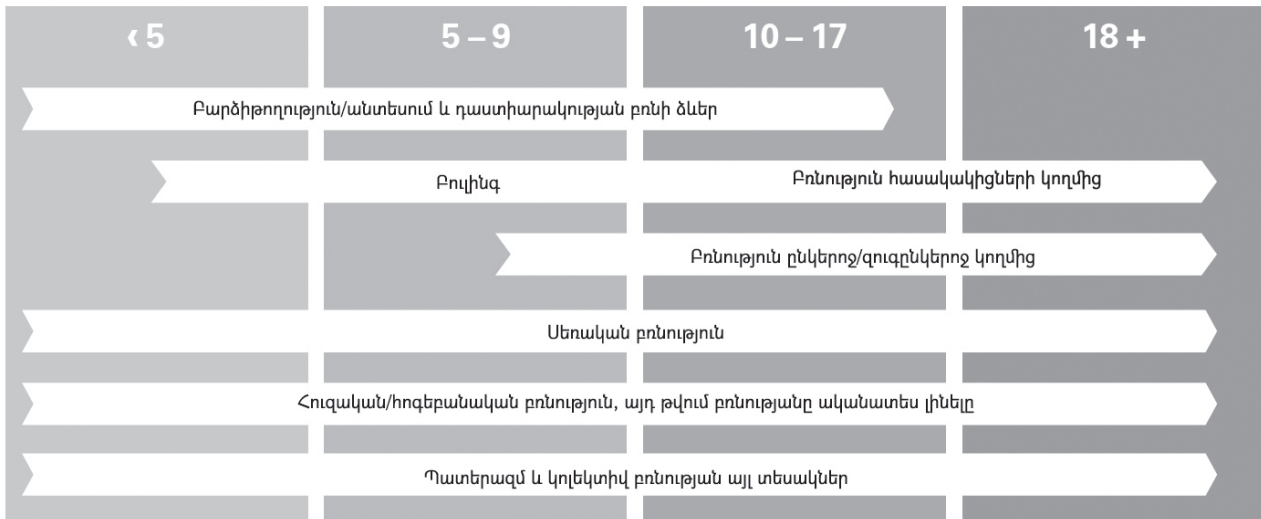
- Կան մի շարք գործոններ, որոնք հանդիսանում են ընտանեկան ուժեղ կողմեր, նույնիսկ եթե ծնողական հմտությունները բավականաչափ զարգացած չեն, օրինակ՝ այն ծնողները, ովքեր ցուցաբերում են անկեղծ մասնակցություն և հետաքրքրվածություն իրենց երեխաների առողջության պահպանման հարցում, կամ այն ծնողները, ովքեր կապված են իրենց երեխաների հետ:
- Ծնողների կողմից կիրառվող դաստիարակության մեթոդների մասին կարելի է տեղեկանալ՝ ուղղակիորեն ուսումնասիրելով ծնողներին (ինչպես են նրանք կերակրում, լողացնում, խաղում իրենց երեխաների հետ) կամ էլ երեխաներին դաստիարակելու՝ նրանց կողմից նախընտրելի մեթոդների մասին հարցումներ կատարելով:
- Այսպիսով, ռիսկերի գնահատումը ենթադրում է նշված բոլոր գործոնների համապատասխան ցուցիչների համադրում:

Երեխայի անհատական հատկանիշներով պայմանավորված գործոններ.

- Երեխայի տարիքը.** Երեխաները բռնության տեսանկյունից խոցելի են բոլոր տարիքներում, չնայած համարվում է, որ ավելի ավագ տարիքում նրանք ավելի ունակ են և պատրաստ ինքնապաշտպանության, քան ավելի փոքր տարիքի երեխաները, հաշվի առնելով ինքնասպասարկման, ինքնապաշտպանության, ֆիզիոլոգիական զարգացման և սոցիալական կոմպետենտության տարբեր մակարդակները: Միևնույն ժամանակ պետք է նշել, որ երեխաների խոցելիությունը կախված է նաև բռնության տեսակից: Օրինակ, ավելի փոքր տարիքի երեխաների դեպքում առավել տարածված են մահվան ելքով բռնության դեպքերը, ինչը վկայում է նրանց նկատմամբ կոպիտ վերաբերմունքի դրսևորման մասին, այնինչ ավելի բարձր տարիքի երեխաները, օրինակ՝ դեռահասները, առավել շատ են ենթարկվում հոգեբանական և սեռական բռնության:
- Սեռը.** Աշխարհի շատ երկրներում աղջիկներն ավելի խոցելի են բռնության տեսանկյունից, քան տղաները: Սակայն, ինչպես տարիքի պարագայում, այստեղ ևս շատ կարևոր է բռնության տեսակի առանձնացումը: Եթե աղջիկներն ավելի խոցելի են սեռական բռնության և շահագործման, կրթության համակարգից դուրս մնալու, անտեսման տեսանկյունից, ապա տղաները ավելի խոցելի են ֆիզիկական բռնության տեսանկյունից:
- Երեխայի բնավորությունը, վարքաձևերը և անկարողության հանգամանքները.** հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ երեխաները ծնված օրվանից ցուցաբերում են բնավորության տարբեր գծեր: Որոշ երեխաներ «հեշտ» են, նրանք կարող են լինել կանխատեսելի, հանդարտ, համակերպվող, հարմարվող, ընդհանուր առմամբ գոհ և պատասխանատու ուրիշների հանդեպ: Որոշ երեխաներ էլ քիչ հարմարվող են, լարված, պակաս պատասխանատու և տհաճությամբ են հարմարվում նոր իրավիճակներին: Այս երեխաները «բողոքում են» փոփոխություններից և կարող են լինել դյուրագրգիռ, բայց նրանք ընդհանուր առմամբ, կառավարելի են: «Դժվար» երեխաները կարող են շատ լաց լինել, հեշտությամբ վշտանալ, կարող են լինել պահանջկոտ, կամակոր, ակտիվ:

Մտավոր և ֆիզիկական հաշմանդամություն, քրոնիկ հուզական խանգարումներ ունեցող երեխաները կոպիտ վերաբերմունքի ենթարկվելու ավելի բարձր ռիսկի ներքո են: Զարգացման առանձնահատկություններ ունեցող երեխաները կարող են անտեսվել ծնողների կողմից. Նրանք կարող են համապատասխան խնամք չստանալ՝ հաճախ պայմանավորված ծնողների ոչ բավարար հմտություններով կամ ստեղծված իրավիճակը մերժելու հանգամանքներով:

Բռնության տեսակի և երեխայի տարիքի միջև առկա կապը

Աղբյուր՝ INSPIRE, Seven Strategies for Ending Violence against Children p.14.

Գծապատկեր 3. Բռնության տեսակի և երեխայի տարիքի միջև կապ

դ. Հաշմանդամությունը⁴³ որպես երեխային բռնության տեսանկյունից խոցելի դարձնող գործոն.

հաշմանդամություն ունեցող երեխաների նկատմամբ բռնությունը ավելի հավանական է, քան ոչ հաշմանդամ երեխայի դեպքում⁴⁴: Մեր հասարակության մեջ հաշմանդամություն ունեցող երեխաներին սովորաբար այլ կերպ են վերաբերվում. թաքցնում ֆիզիկապես, մեկուսացնում սոցիալապես: Նրանք ավելի շատ են կախված իրենց խնամակալներից, և ավելի մեծ է հաստատություններում հայտնվելու հավանականությունը: Հայաստանում երեխաները բռնության են ենթարկվում իրենց կյանքի բոլոր բնագավառներում. ընտանիքում, դպրոցում, հաստատությունում, հիվանդանոցում և այլուր: Բռնությունը նրանց վրա ունենում է նույն ազդեցությունը, ինչոր ոչ հաշմանդամ երեխաների վրա: Հաշմանդամություն ունեցող երեխան ունի դժվարությունների լայն շրջանակ՝ ամենաթեթևից մինչև ամենածանրը: Շատ երեխաներ ունեն զուգակցված հաշմանդամություն:

⁴³ Հաշմանդամությունը համաձայն Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին կոնվենցիայի և ԱՀԿ Ֆունցիոնալության, հաշմանդամության և առողջության միջազգային դասակարգչի, սահմանվում է որպես՝ անձի առողջական վիճակով պայմանավորված ֆիզիկական, հոգեկան, մտավոր և զգայական տեսակի խնդիրների ու միջավայրային արգելքների փոխազդեցության արդյունքում առաջացող իրավիճակ (երևույթ), որը խոչընդոտում է կամ կարող է խոչընդոտել անձի՝ մյուսների հետ հավասար հիմունքներով հասարակական կյանքին լիարժեք ու արդյունավետ մասնակցությանը»:

⁴⁴ National Research Council. Understanding child abuse and neglect. Washington, DC, National Academy of Sciences Press, 1993

ԵՐԵՒԱՆՆԵՐԻ ՀԱՇՄԱՆՂԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՏՈՒԿ ԿԱՐԻՔՆԵՐ⁴⁵

Հատուկ կարիքներով են համարվում այն երեխաները, ովքեր խնամքի, բուժման, տուժած ֆունկցիաների վերականգնման, հոգեբանական աջակցության, կրթական, զարգացման և/կամ սոցիալական երկարատև կարիքներ ունեն, որոնք չեն կարող լիարժեք բավարարվել ընդհանուր բնույթի ծառայությունների համակարգում և ընդունված միջին չափորոշիչներով, պահանջում են հատուկ ծրագրային մոտեցում, հատուկ առողջապահական, կրթական, սոցիալական և հարակից ծառայություններ: Առողջապահության տեսանկյունից տարբերում ենք հատուկ կարիքներով երեխաների հետևյալ խմբերը.

- **Հաշմանդամություն ունեցող երեխաներ /սահմանափակ կարողություններով/,** այդ թվում՝ ֆիզիկական և/կամ մտավոր զարգացման սահմանափակ կարողություններով երեխաներ, որոնց ախտորոշումը հայտնի է: Սովորաբար այս խմբի մեջ են մտնում համեմատաբար ծանր նյարդաբանական և ժառանգական /քրոմոսոմային, նյութափոխանակային/ հիվանդություններով և ախտաբանական վիճակներով, տեսողական և լսողական արտահայտված անբավարարությամբ տառապող երեխաները:
- **Ռիսկի խմբի երեխաներ** - զարգացման հնարավոր հապաղում կամ թեթև շեղումներ ունեցող, բժշկական, կենսաբանական կամ միջավայրային-ընտանեկան անբարենպաստ գործոնների ազդեցությանը նախկինում ենթարկված կամ այն շարունակաբար կրող:
- **Զարգացման հապաղում ունեցող երեխաներ** – արտահայտվում է կարողությունների երկարատև սահմանափակմամբ, երբեմն էլ լրիվ անկարողությամբ: Ունի հետևյալ բնութագրիչները.
 - Առնչվում է մտավոր կամ ֆիզիկական անբավարարությանը կամ երկուսի զուգակցմանը:
 - Արտահայտվում է մինչև 22 տարեկան հասակը:
 - Ամենայն հավանականությամբ երկարատև է կամ շարունակվելու է անորոշ ժամանակով:
 - Էապես սահմանափակվում է երեխայի ֆունկցիոնալ հնարավորությունները կենսագործունեության երեք և ավելի ոլորտներում, ներառյալ ինքնասպասարկումը, խոսքի ըմբռնումը և խոսքի արտաբերումը, ուսուցումը, կրթությունը, շարժունակությունը, ինքնակառավարումը, անկախ ապրելու ունակությունը, տնտեսական ապահովությունը/բավարար տնտեսական վիճակ/:

Արտացոլում է երեխայի կարիքը հատուկ, միջմասնագիտական կամ ընդհանուր խնամքի և բուժման կամ այլ ծառայությունների տեսանկյունից, որոնք կարող են պահանջվել ողջ կյանքի ընթացքում կամ շատ երկար ժամանակով. Դրանք պլանավորվում են անհատական, համակարգված են և շարունակական:

Իր հերթին բռնությունը կարող է հաշմանդամության ի հայտ գալու պատճառ հանդիսանալ: Օրինակ, շարունակաբար բռնության, ֆիզիկական տրավմայի ենթարկված երեխաների մոտ կարող են ֆիզիկական և մտավոր զարգացման հապաղումներ ի հայտ գալ:

Կարծրատիպերը. Որոշ մտայնություններ հաշմանդամություն ունեցող երեխային հատկապես խոցելի են դարձնում: Մասնավորապես այն մտայնությունը, որ.

- հաշմանդամություն ունեցող երեխաները դժվար թե ենթարկվեն բռնության (հատկապես՝ սեռական), քանի որ մարդիկ խղճում են նրանց, և քանի որ նրանք գրավիչ չեն,
- բռնությունը (անգամ սեռական), այդքան էլ վնասակար չի լինի, քանի որ հաշմանդամություն ունեցող երեխաները դա չեն գիտակցի և չեն զգա,
- հաշմանդամություն ունեցող երեխաները դժվար թե ճիշտ նկարագրեն, թե ինչ է տեղի ունեցել,
- հոգեթերապիան և բուժումը անիմաստ է նրանց դեպքում. միևնույն է՝ օգուտ չի բերի և այլն:

Սեփական անձի թերագնահատում. Լրջորեն խանգարում է երեխային ցածր ինքնագնահատականը: Երեխան կարող է համարել, որ իր հաշմանդամության պատճառով ինքը արժանի է բռնության: Նրա համար հաշմանդամությունը կարող է անհնար դարձնել բռնությունից խուսափումը կամ անհնար դարձնել վատ վերաբերմունքի բացահայտումը: Հաշմանդամություն ունեցող երեխաները սովորաբար ունեն ավելի

⁴⁵ Երեխաների պաշտպանություն: Ուսումնառական ձեռնարկ երեխաների պաշտպանության ոլորտի մասնագետների համար, 2009, էջ 56-57

քիչ սոցիալական կապեր, քան մյուս երեխաները, այդ պատճառով նրանք կարող են չիմանալ՝ ում դիմել, հատկապես այն պարագայում, եթե բռնացողը մտերիմ մեծահասակներից մեկն է, ով խնամում է իրեն:

Հարմարվողականություն և պասիվություն. Այս հատկությունները հաճախ են ձևավորվում հաշմանդամություն ունեցող երեխաների մոտ: Եթե նրանց քաջալերում են անել իրենց ասվածը, նրանք հնարավոր է երբևէ չբացահայտեն տեղի ունեցածը:

Հաղորդակցման դժվարություններ. Հաղորդակցման կամ շփման առանձնահատկություններով հաշմանդամություն ունեցող երեխաների՝ բռնության տեսանկյունից ռիսկայնության աստիճանը կապվում է այն հանգամանքի հետ, որ նրանց համար հաճախ հաղորդակցման միջոցների հասանելի չլինելը դժվարացնում է բռնության դեպքի բացահայտումը:

Ֆիզիկական շփումների պակաս. Հաշմանդամություն ունեցող որոշ երեխաներ չունեն տարիքին համապատասխան ֆիզիկական կապեր, շփումներ, այդ պատճառով նրանք կարող են դժվարանալ տարբերակել դրական ֆիզիկական կապը բռնությունից: Անձնական տարածքի գաղափարը այլ նշանակություն ունի այն երեխաների համար, որոնք «կողմնակի» աջակցության կարիք ունեն անձնական հիգիենայում և հագնվելու հարցերում. նրանց անփորձությունը, «նորմալ» վարքի կանոններին չտիրապետելը և այլն նրանց դարձնում է առավել խոցելի :

Սիրո և կապվածության կարիք. Հաշմանդամություն ունեցող երեխաները կարող են մերժված լինել և հետևաբար իրենց սերն ու կապվածություն արտահայտելու սահմանափակ հնարավորություններ ունենալ: Այսպիսով, շատերը կարող են ցանկանալ «գոհացնել և պատասխանել» բռնարարի մտերմությանը և ջերմությանը, ինչը հաճախ դրսևորվում է սեռական բռնության ժամանակ:

Վերոնշյալ բոլոր դժվարություններից բացի, հաշմանդամ երեխաներին հաճախ չեն հավատում: Նրանց հաղորդակցվելու փորձերը կարող են վերագրվել երևակայությանը կամ դժվար վարքին⁴⁶:

Հաշմանդամություն ունեցող երեխան կարող է լինել կախյալ, անփորձ, անօգնական: Պետք է հիշել, որ բռնարարները տեղյակ են նրանց խոցելիության մասին. նրանք հաշվարկ են անում, որ նման երեխաները ոչ միայն կդժվարանան բացահայտել բռնությունը, այլև մեծ մասամբ նրանց պատմածին չեն հավատա:

Այս համատեքստում երեխաների բռնության ենթարկվելու ռիսկն ավելի մեծ է, եթե նրանք.

- ա) հիպերակտիվ են, մտավոր զարգացման հապաղումներ ունեն, բնորոշվում են հուզական անկայունությամբ կամ ունեն քրոնիկ հիվանդություններ,
- բ) չեն արդարացնում ծնողների սպասումները,
- գ) բարդ է խնամելը իրենց առանձնահատկությունների և բնավորության պատճառով:

Միևնույն ժամանակ կարևոր է նշել, որ պարտադիր չէ, որ թվարկված գործոնները հանգեցնեն բռնությունների. կան ընտանիքներ, որտեղ առկա են թվարկված ռիսկի գործոնները, սակայն չկա բռնություն: Հակառակը նույնպես ճշմարիտ է. երբեմն կարող է լուրջ բռնություն տեղի ունենալ (նշված գործոնների բացակայության պարագայում) այլ պատճառներով:

Լիակատար ըմբռնումը այն հարցի, թե ինչու է որոշ խոցելի ընտանիքներում բռնություն տեղի ունենում, իսկ որոշներում՝ ոչ, կարելի է լավագույնս հասկանալ՝ ուսումնասիրելով ընտանիքի ամբողջ համատեքստը. ընտանեկան պատմության, ծնողների և երեխաների անհատական առանձնահատկությունների, սոցիալական և միջավայրային պայմանների, առողջական պրոբլեմների, կյանքի իրադարձությունների և պատահական ճգնաժամների շարքը:

Այնուամենայնիվ, գործոնների իմացությունը կարևոր է՝ կանխելու համար ականհայտ բռնության հնարավոր իրավիճակները:

⁴⁶ Մտավոր խնդիրներ ունեցող երեխաների՝ Նուբարաշենի հատուկ դպրոցում տեղի ունեցած հայտնի դեպքը. Տարիների շարունակ մանկավարժը անառակաբարո գործողություններ է իրականացնել սաների նկատմամբ: Երեխաների պալմաձների լրջորեն չէին վերաբերվել անգամ ծնողները: Ավելի մանրամասն տես՝ <https://www.azatutyun.am/a/2058493.html>

ԹԵՄԱ 3. ԵՐԵՒԱՅԻ՝ ԲՈՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՆԹԱՐԿՎԵԼՈՒ ՌԻՍԿԵՐԻ ԵՎ ԵՐԵՒԱՅԻ/ԸՆՏԱՆԻՔԻ ԴԻՄԱԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Երեխայի պաշտպանության կազմակերպումն ընդհանրապես և մասնավորապես բռնություններից պաշտպանության համատեքստում պետք է կառուցվի ՄԱԿ-ի Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայում առանձնացված երեխայի իրավունքների երեք խմբի՝ պաշտպանություն, ապահովում, մասնակցություն (ՏԵՄ Աղյուսակ) և չորս հիմնական սկզբունքների հենքի վրա՝ խտրականության բացառում, երեխայի լավագույն շահի գերակայություն, կյանքի ու գոյատևման ապահովում և հարգանք երեխայի կարծիքի նկատմամբ:

Երեխայի իրավունքների երեք խումբը

ըստ ՄԱԿ-ի «Երեխայի իրավունքների մասին» կոնվենցիայի.

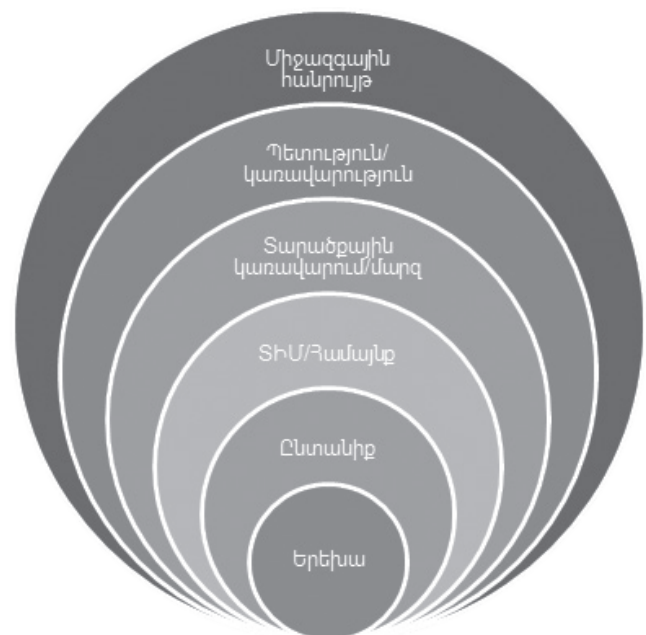
Պաշտպանություն: Համապատասխան հոգվածները երաշխավորում են երեխաների անվտանգությունը և անդրադառնում այնպիսի առանձնահատուկ հարցերի, ինչպիսիք են, օրինակ՝ երեխաների նկատմամբ դաժան վերաբերմունքը, անտեսումը, շահագործումը և այդ երևույթներից երեխաների պաշտպանության ձևերը:

Ապահովում: Նմանատիպ բովանդակություն ունեցող հոգվածներն անդրադառնում են երեխաների աճի ու զարգացման հատուկ կարիքներին, ինչպիսիք են կրթությունը, առողջապահությունը, մշակույթը, սպորտը և այլն:

Մասնակցություն: Նման համատեքստ ունեցող հոգվածները ճանաչում են երեխայի որոշումներ կայացնելու զարգացող կարողությունը և հասարակական կյանքի մասնակցության իրավունքը՝ ըստ նրա զարգացման առանձնահատկությունների:

Իրավունքների դիտարկումը այս տեսանկյունից հետաքրքրական է, քանի որ մասնագետը մի կողմից պետք է փորձի երեխայի՝ վերոնշյալ խմբերի իրավունքների իրացումն ապահովել իր իսկ կառույցի շրջանակներում՝ բացառելով դրանց խախտման ցանկացած հնարավորություն, իսկ մյուս կողմից այն օղակ է, որն ուղղակիորեն կարող է նպաստել երեխայի իրավունքների իրացմանը ինչպես կառույցի ներսում, այնպես էլ ավելի լայն համատեքստում: Ընդ որում, մասնագետի կողմից տրամադրվելիք ծառայությունների շրջանակի դիտարկումը թույլ է տալիս ասել, որ այն կարող է նպաստել իրավունքների երեք խմբերի՝ պաշտպանություն, ապահովում և մասնակցություն, իրացմանը՝ ապահովելով երեխայի ներդաշնակ և կայուն զարգացումը: Այս պարագայում կարելի է անդրադառնալ այն չորս հիմնական սկզբունքներին, որոնց վրա հիմնված է հռչակագիրը: Դրանք են.

- 1. Խտրականության բացառում** - բոլոր իրավունքներն անխտիր վերաբերում են բոլոր երեխաներին: Պետությունը պարտավորություն է կրում պաշտպանելու երեխաներին խտրականության, դաժանության ցանկացած ձևից:
- 2. Երեխայի լավագույն շահի գերակայություն** - որևէ երեխային առնչվող բոլոր գործողություններում կողմնորոշիչ գործոն պետք է լի-

Գծապատկեր 4. Երեխայակենտրոն մոտեցումը

նի երեխայի շահը: Բոլոր դեպքերում երեխայի շահերը գերակայություն ունեն երեխայի շրջապատի բոլոր չափահաս անձանց (օրինակ՝ ծնողներ, ուսուցիչներ, խնամակալներ) շահերի նկատմամբ:

3. Կյանքի, գոյատևման ու զարգացման իրավունքները - երեխայի կյանքի իրավունքը կարևորագույններից է, իսկ երեխայի գոյատևման ու զարգացման ապահովումը պետության պարտավորությունն է: Սա առաջին հերթին նշանակում է, որ երեխաները չեն կարող ենթարկվել մահապատժի կամ զրկվել կյանքից:

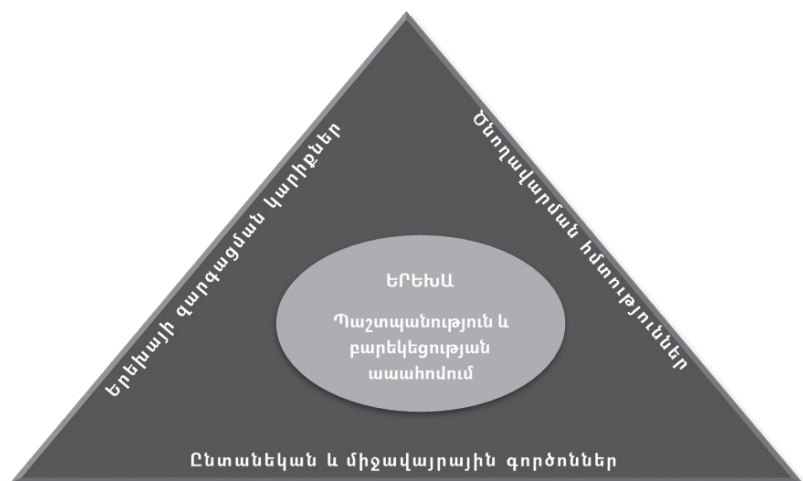
4. Հարգանք երեխայի կարծիքի նկատմամբ - երեխան իրավունք ունի արտահայտել իր կարծիքը և պահանջել, որ այն հաշվի առնվի իրեն վերաբերող յուրաքանչյուր հարցում:

Վերոնշյալ սկզբունքների պահպանումը թույլ կտա երեխաների համար ապահովել առողջ և «երեխայի լավագույն շահի» սկզբունքի վրա հիմնված միջավայր: Նման միջավայրի ձևավորման գործունեակ աջակցությունը պայմանների ամբողջությունը հասկանալու համար նախ անհրաժեշտ է ամբողջական պատկերացում կազմել երեխաների պաշտպանության կազմակերպման հայեցակարգային հիմքերի մասին:

Երեխաների պաշտպանության կազմակերպման վերաբերյալ մշակված ժամանակակից մոտեցումների համաձայն ծառայության արդյունավետության ապահովման «լակմուսը» երեխայակենտրոն լինելն է: Այս մոտեցումն ընդունում է, որ երեխայի իրավունքներն ու կարիքները զարգացման թիրախն են: Երեխան աճում և զարգացնում է ոչ թե մեկուսի, այլ որպես ընտանիքի, համայնքի, մշակույթի և ավելի լայն տվյալ հասարակության անդամ: Միայն այս գործընթացում երեխայակենտրոն մոտեցման կիրառման արդյունքում է հնարավոր ապահովել աջակցող և խնամքի սոցիալական համակարգի ամրապնդումը, հետևաբար նաև շահառուների բարեկեցության ապահովումը:

Ինչպես կարող ենք տեսնել Գծապատկեր 5-ում, երեխաների և նրանց իրավունքների պաշտպանության համար մեծ թվով դերակատարներ և ինստիտուտներ կան, որոնցից յուրաքանչյուրն իր հերթին ունի պարտականությունների և դերերի առանձնահատուկ շարք: Օրինակ, ընտանիքը պատասխանատու է երեխայի խնամքի և պաշտպանության համար, այն- ինչ ավելի լայն համայնքն արդեն պարտավորություն ունի աջակցելու ընտանիքին և երեխաներին՝ խնամքն ու պաշտպանությունն արդյունավետ իրականացնելու համար և այսպես շարունակ: Այս օրինակն անգամ օգնում է հասկանալ, որ երեխաների պաշտպանությունն իրականում հնարավոր է, եթե տարբեր դերակատարների միջև համագործակցություն և փոխկապակցվածություն լինի:

Իրենց բնույթով սոցիալական աշխատանքի ծառայությունները հենց երեխայակենտրոն մոտեցումների որդեգրման արդյունք են, քանի որ համայնքահեն սոցիալական ծառայությունների հիմնումը այս բնագավառում առաջընթացի առաջին քայլերից մեկն է: Հետագա քայլերն արդեն ավելի շատ առնչվում են նմանատիպ կառույցների գործունեությանը՝ որպես դրա կարևորագույն բաղադրիչներ առանձնացնելով հետևյալները՝ **համագործակցության, աջակցության և համայնքային մակարդակում կառավարման համակարգերի զարգացում, երեխաների խնամքի և զարգացման խթանում, համայնքի բնակիչների ներգրավում երեխաների պաշտպանության հարցերում, արձագանք երեխայի և ընտանիքի համալիր կարիքներին, երեխայի լավագույն շահի սկզբունքի պահպանում, երեխաների մասնակցության ապահովում, համայնքում առկա սոցիալական ծառայությունների միջև ցանցային համագործակցության խթանում, ընտանիքների և երեխաների կարողությունների ամրապնդում**⁴⁷:

Գծապատկեր 5. Երեխայի կարիքների գնահատման եռանկյունի

47 Child Centered Approach: The Basis For Sustainable Human Development, UNICEF, <https://www.unicef.org/Dprk/Ccd.Pdf>, P9-10

Երեխայակենտրոն մոտեցման իրագործման պրակտիկ տարբեր գործիքներ կան, որոնցից համընդհանուր ճանաչման է արժանացել երեխայի կարիքների գնահատման եռանկյունին⁴⁸: Այն կիրառման մատչելիության տեսանկյունից թերևս ամենանպատակահարմարն է: Մոտեցման շրջանակներում առանձնացվում են գործոնների երեք հիմնական խումբ, որոնց անհրաժեշտ մակարդակով ապահովման պարագայում է միայն հնարավոր ապահովել երեխայի լիարժեք պաշտպանությունն ու բարեկեցությունը (Տես Գծապատկեր 3-ը):

Դիտարկենք Երեխաների կարիքների եռանկյունիում նշված յուրաքանչյուր բաղադրիչն առանձին-առանձին:

Երեխայի զարգացման կարիքներ

Առողջություն. Ներառում է աճի և զարգացման տեմպը, ինչպես նաև ֆիզիկական և հոգեկան առողջությունը: Ժառանգականության և ցանկացած հիվանդության գործոնների ազդեցությունը հաշվի է առնվում: Ներառում է նաև համապատասխան առողջական խնամք ստանալը:

Կրթություն. Ներառում է երեխայի կոգնիտիվ (ճանաչողական) զարգացման բոլոր ոլորտները, որը սկսվում է ծնված օրվանից: Ընդգրկում է խաղալու, այլ երեխաների հետ շփվելու, գրքերի մատչելիության, հետաքրքրությունների և հմտությունների, հաջողության և ձեռքբերումների հնարավորությունները:

Հուզական և վարքային զարգացում. Դիտարկում է երեխայի զգացմունքների և գործողությունների համապատասխանությունը, հատկապես ծնողների և խնամողների նկատմամբ:

Ինքնություն. Դիտարկում է երեխայի՝ որպես արժևորված անձի զարգացող անհատականության զգացումը: Ներառում է երեխայի պատկերացումները իր անձի, հնարավորությունների, ինքնավստահության վերաբերյալ: Ռասսան, կրոնը, տարիքը, սեռը, հաշմանդամությունը կարող են նույնպես ներառված լինել: Ընտանիքին, հասակակիցների խմբին ու հասարակությանը, ներառյալ այլ մշակութային խմբերի պատկանելու և ընդունված լինելու զգացումը:

Ընտանեկան և այլ սոցիալական կապեր. Ներառում է ծնողների և խնամողների հետ կայուն և զգացմունքային հարաբերությունները, ազգականների հետ լավ հարաբերությունները, հասակակիցների և երեխայի կյանքում առկա այլ նշանակալից խմբերի հետ համապատասխան հարաբերությունների կարևորության աճող զգացումը և ընտանիքի արձագանքը այդ հարաբերություններին:

Սոցիալական ներկայանալիություն. Դիտարկում է երեխայի աճող գիտակցումը այն բանի, թե ինչպես են արտաքինը, վարքը և հիվանդությունները ընկալվում արտաքին աշխարհի կողմից, և ինչ տպավորություն է ստեղծվում:

Ինքնախնամքի հմտություններ. Ներառում է հագնվելու, սնվելու նախնական հմտությունները, հարմարավետության հասնելու հնարավորությունները, ընտանիքից դուրս և առանձին ապրելու հմտությունները, սոցիալական խնդիրների լուծման մոտեցումները:

Ծնողավարական հմտություններ

Հիմնական խնամք. Ներառում է սննդի, ջերմության, ապաստանի, մաքրության և համապատասխան հագուստի ու անհատական հիգիենայի ապահովումը:

Անվտանգության պահպանում. Ներառում է վնասից ու վտանգից, վտանգավոր մեծահասակների/այլ երեխաների հետ շփվելուց և ինքնավնասումից պաշտպանվածությունը, ռիսկի և վտանգի բացահայտումը տանը և դրսում:

Հուզական ջերմություն. Ներառում է երեխայի արժևորումը, ինքնության պահպանումն ու սեփական մշակույթի վերաբերյալ դրական պատկերացումների և վերաբերմունքի ձևավորումը:

Խրախուսանք. Ներառում է երեխայի սովորելու և ինտելեկտուալ հմտությունների զարգացումը քաջալերանքով և կոգնիտիվ խթանմամբ, ինչպես նաև սոցիալական հնարավորությունների ապահովումը:

Ուղղորդում և վերահսկում. Ներառում է երեխային հնարավորություն տալը կառավարելու սեփական զգացմունքները և վարքը: Ծնողական հիմնական պարտականությունն է ցուցադրել և մոդելավորել ցան-

⁴⁸ Framework For The Assessment Of Children In Need And Their Families, Department Of Health Department For Education And Employment Home Office, London 2000

կալի վարքի և զգացմունքների կառավարման տարբերակները: Նպատակն է երեխային հնարավորություն տալ դառնալու անկախ մարդ՝ սեփական արժեհամակարգով: Ներառում է սոցիալական խնդիրների լուծման, բարկության կառավարման, ուրիշների հետ հաշվի նստելու, արդյունավետ կարգուկանոնի պահպանման և վարքի մոդելավորման հնարավորությունները:

Կայունություն. Ներառում է անհրաժեշտ ընտանեկան կայուն միջավայրի ապահովումը, որպեսզի երեխան հնարավորություն ունենա զարգանալու և ապահով հարաբերություններ ստեղծելու առաջնային խնամակալների հետ:

Ընտանեկան և միջավայրային գործոններ

Ընտանիքի պատմությունը և գործառնումը. Ընտանիքի պատմությունը ներառում է և ժառանգական, և հոգեցոցիալական գործոններ: Ընտանիքի գործառնության վրա ազդում են նրա կազմը, առօրյան, երեխայի հետ կապը. ընտանիքում նշանակալի փոփոխությունները, ծնողների նախկին փորձը, կյանքի նշանակալի իրադարձությունների հերթականությունը, ընտանիքի բնույթը, ծնողավարման ուժեղ և թույլ կողմերը, ամուսնալուծված ծնողների հարաբերությունները:

Ընդարձակ ընտանիք. Սա ներառում է բարեկամ և ոչ բարեկամ անձանց, բացակա ընդարձակ ընտանիքը, նրանց դերերը և կարևորությունը երեխայի կյանքում:

Բնակարանային ապահովում. Ներառում է կենցաղային պայմանները՝ ջրամատակարարումը, ջեռուցումը, սանիտարահիգիենիկ վիճակը, խոհանոցային հարմարությունները, ննջասենյակը, մաքրությունը և դրանց ազդեցությունը երեխայի զարգացման վրա:

Զբաղվածություն. Ո՞վ է աշխատում ընտանիքում, նրա/նրանց աշխատանքի բնույթը, փոփոխությունները, երեխայի վրա ազդեցությունը, աշխատանքի բացակայության ազդեցություն ընտանեկան հարաբերությունների և երեխայի վրա, երեխայի աշխատելու փորձը:

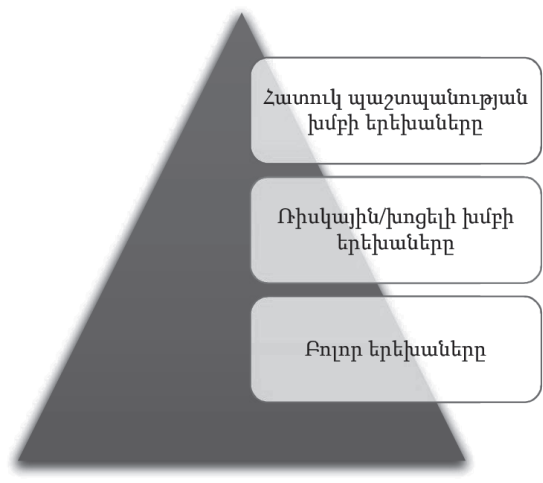
Եկամուտ. Կոնկրետ ժամանակահատվածում առկա եկամուտը, նպաստ ստանալու փաստը, ընտանիքին հասնող ռեսուրսների օգտագործման ձևը, երեխայի վրա ազդող ֆինանսական դժվարությունները:

Ընտանիքի սոցիալական ինտեգրում. Հարևանության և համայնքի ուսումնասիրություն, նրանց ազդեցությունը երեխայի և ընտանիքի վրա, ընտանիքի ինտեգրացիայի և մեկուսացման մակարդակը, ռեֆերենտ խմբերի առկայությունը, սոցիալական ցանցը, դրանց կարևորությունը:

Համայնքային ռեսուրսներ. Համայնքում առկա բոլոր հնարավորությունները և ծառայությունները. առողջապահական, ցերեկային կենտրոններ, դպրոցներ, տրանսպորտ, խանութներ, վաճառատներ և այլն: Դրանց հասանելիությունը, չափորոշիչների առկայությունը, ինչպես նաև ընտանիքի վրա դրանց ազդեցությունը:

Եթե ցանկություն կա որպես մասնագետներ երեխայի կյանքում հասնել փոփոխությունների, ապա աշխատանքում պետք է որոշակիորեն ազդեցություն գործենք ինչպես առանձին ռիսկային գործոնների և այնպես էլ դրանց համախմբերից յուրաքանչյուրի վրա: Ընդ որում ազդեցության, ինչպես նաև իրավիճակին միջամտության աստիճանը պետք է դեպքից դեպք տարբերվի՝ պայմանավորված կոնկրետ իրավիճակի, հիմնախնդրի առանձնահատկություններով:

Պաշտպանության մակարդակները. Առանձնացվում է պաշտպանության երեք մակարդակ, որոնք ընդգրկում են երեխաների ողջ համախումբը: Մակարդակներից յուրաքանչյուրում հաշվի են առնվում երեխայի զարգացման բազմաոլորտային կարիքները, ըստ այդմ տրվում են ուղենիշներ, թե ինչպիսի պաշտպանություն և աջակցություն պետք է տրամադրվի: Պաշտպանության առաջին մակարդակում համընդհանուր կանխարգելիչ բնույթ ունեցող ծառայություններն են, որոնք նախատեսված են բոլոր երեխաների համար և նպատակ ունեն բոլոր երեխաների համար ապահովել կյանքի ցանկալի պայման-

ներ: Պետք է նշել, որ այս մակարդակում գտնվող ծառայությունները ամենաարդյունավետն են: Միևնույն ժամանակ այս ծառայությունները արդյունավետ են գործում այն երեխաների համար, ովքեր զարգացման կամ այլ բնույթի լրացուցիչ կարիքներ չունեն: Մասնավորապես այս խմբի երեխաներին նույնականացնելու համար կարելի է կիրառել նրանց հիմնական կարիքների ցանկը (Տես՝ ներքոնշյալ աղյուսակը «Համընդհանուր կարիքներով երեխաներ»)⁴⁹:

Մակարդակ 1. Համընդհանուր կարիքներով երեխաներ

Այս երեխաները կարողանում են օգտագործել իրենց ողջ ներուժը: Նրանց կարիքները գրեթե միշտ ամբողջությամբ բավարարված են. եթե անգամ կան չբավարարված կարիքներ, դրանք կարելի է բավարարել համընդհանուր ծառայությունների միջոցով՝ կիրառելով ուղղորդման ու խորհրդատվության տեխնիկաները: Երեխաներն ու նրանց ծնողները կարող են ուղղակիորեն օգտվել ծառայություններից:

Երեխայի զարգացման կարիքները	Ծնողներ և խնամողներ/միջավայր
Առողջություն - Երեխայի առողջական կարիքները բավարարվում են համընդհանուր ծառայությունների միջոցով - Զարգացմանը և տարիքին համապատասխան քաշ և հասակ - Առողջ է ֆիզիկապես և հոգեբանորեն - Պրենատալային առողջական կարիքները բավարարված են - Անցել է բոլոր համապատասխան պատվաստումները - Համապատասխան սնուցում է ստացել - Կանոնավոր այցելություններ ատամնաբույժին - Տեսողության ստուգում - Չի օգտագործում թմրանյութեր - Սեռական վարքը համապատասխանում է տարիքին	Հիմնական խնամք - Երեխայի ֆիզիոլոգիական պահանջմունքները բավարարված են (սնունդ, խմիչք, հագուստ, առողջական) - Խնամողները կարողանում են երեխային պաշտպանել վտանգից ու վնասից Հուզական ջերմություն - Երեխան զգում է, որ իրեն գնահատում են, խրախուսում - Երեխան անվտանգ փոխհարաբերություններ ունի իրեն խնամողների հետ, որը ընթացքում ավելի է ամրանում ու ջերմանում - Հետծննդյան դեպրեսիայի ցածր հավանականություն Ուղղորդում, սահմանափակումներ և խրախուսանք - Առկա են ուղղորդումներ և սահմանափակումներ, որոնք ձևավորում են անհրաժեշտ արժեքները, վարքը և գիտակցությունը - Խնամողները նպաստում են երեխայի զարգացմանը փոխազդեցությունների և խաղերի միջոցով՝ խթանելով ճանաչողական զարգացումը
Կրթություն - Կարողանում է հասնել սահմանված չափանիշներին - Կանոնավոր հաճախելիություն դպրոց - Ներկայացնում է իր հետաքրքրություններն ու հմտությունները - Սովորելու համար չկան խոչընդոտներ - Խաղալիքներն ու գրքերը հասանելի են - Հաճույքով է մասնակցում կրթական գործընթացներին - Բացի հիմնական կրթությունը, ընդգրկված է նաև այլ կրթական ծրագրերում	Ընտանեկան և միջավայրային գործոններ Ընտանիքի պատմությունը և գործառնումը - Ընտանիքում աջակցող հարաբերությունների առկայություն, ներառյալ եթե խոսքն ամուսնալուծված/բաժանված ծնողների մասին է - Ընդարձակ ընտանիքի զգացողություն

49 Multi-Agency Guidance On The Access Criteria To Help Support Children, Young People And Families, Staffordshire's Threshold Framework: "Accessing The Right Help At The Right Time", April 2012.

• Հուզական և վարքային զարգացում • Վաղ տարիքում ձևավորված ամուր կապվածություն • Հուզական և սոցիալական կոմպետենտության անընդհատ աճ • Սեռական վարքագիծը համապատասխանում է տարիքին • Տեղյակ է սոցիալական տարբեր իրավիճակներին՝ ունի համապատասխան գիտելիքներ տարբերությունների մասին • Կարողանում է հարմարվել փոփոխություններին • Կարողանում է կարեկցել Ինքնություն • Ունի պատկանելիության զգացում • Ինքն իրեն և իր հմտությունները ընկալում է դրականորեն • Կարող է իր ունակությունները ցուցադրել ինչպես վերբալ, այնպես էլ ոչ վերբալ ձևերով Ընտանեկան և սոցիալական փոխհարաբերությունները • Կայուն և սիրո վրա հիմնված հարաբերություններ ունի իր խնամողների հետ • Քույր/եղբայրների հետ կայուն փոխհարաբերություններ • Դրական փոխհարաբերություններ հասակակիցների հետ Սոցիալական ներկայանալիություն • Կրում է համապատասխան հագուստ • Ինքնախնամքի, անձնական հիգիենայի պահպանում Ինքնախնամքի հմտություններ • Տարիքին համապատասխան ինքնուրույնություն	Բնակարանային ապահովում, զբաղվածություն և ֆինանսներ • Բնակարանը ապահովված է անհրաժեշտ իրերով, սարքավորումներով • Բնակարանը մաքուր է • Ընտանիքներ, ովքեր ունեն ցածր եկամուտ կամ գործազուրկ են Ընտանիքի սոցիալական ինտեգրումը • Ընտանիքն ունի սոցիալական և ընկերական կապեր, և դրանք դրական են ընկալվում Համայնքային ռեսուրսներ • Համընդհանուր և համայնքային ռեսուրսների հասանելիություն • Համայնքը հիմնականում աջակցող է • Դրական գործունեության ձևերը հասանելի են, ինչպես օրինակ՝ համատեղ գործունեություն, շփում, միջոցառումներ և այլն:
Գնահատման գործընթացը. Երեխաների կարիքները բավարարվում են համընդհանուր ծառայությունների միջոցով: Համընդհանուր ծառայություններ մատուցող կառույցները Դպրոցներ, երեխայի և ընտանիքի աջակցության ցերեկային կենտրոններ, մանկապարտեզներ, պոլիլինիկաներ, ոստիկանություն և այլն:	

Պաշտպանության երկրորդ մակարդակում ընդգրկված են այն երեխաները, ովքեր ունեն լրացուցիչ կարիքներ, և ում կարիքների բավարարումը պահանջում է լրացուցիչ ծառայությունների մատուցում: Մասնավորապես խոսքը դիսկալիզ ընտանիքների երեխաների մասին է, ովքեր «առաջնային օգնության» ծառայությունների կարիք ունեն: Սա այն օղակն է, որտեղ պետք է սկսվի երեխայի բազմակողմանի գնահատումը և երեխայի հետ աշխատանքում բազմամասնագիտական թիմի ներգրավումը: Սովորաբար այս

մակարդակում գտնվող ծառայություններն են՝ ընտանիքին աջակցող ծառայությունները, ծնողավարման ծրագրերը, երեխաների կենտրոնները, որոնց թվին են դասվում նաև «Երեխայի և ընտանիքի աջակցության կենտրոնները»: Ընդ որում, այս ծառայությունները կարող են մատուցվել նաև համընդհանուր-կանխարգելիչ ծառայությունների շրջանակներում: Մասնավորապես լրացուցիչ պաշտպանության կարիք ունեցող երեխաներին նույնականացնելու համար կարելի է կիրառել ներքոնշյալ աղյուսակը, որում ներկայացված են այս խմբի երեխաների հիմնական կարիքները⁵⁰:

Մակարդակ 2. Լրացուցիչ կարիքներով երեխաներ

Այս մակարդակում գտնվող երեխաները կարիք ունեն ստանալու համակարգված վաղ միջամտության և աջակցության ծառայություններ: Կարիքը չի կարող բավարարվել համընդհանուր ծառայությունների միջոցով միայն, սակայն կարող է բավարարվել մի խումբ ծառայությունների միջոցով որոշակի ժամանակահատվածում:

Երեխայի զարգացման կարիքները	Ծնողներ և խնամողներ/միջավայր
Առողջություն - Հապաղումներ զարգացման մեջ - Լրացուցիչ առողջապահական կարիքներ - Բաց են թողնում պարտադիր բժշկական ցուցումները - Մշտական, կրկնվող կամ փոքր առողջական խնդիրներ - Նախաձննդյան առողջական խնդիրներ - Կապվածության հետ կապված խնդիրներ - Փոքր խնդիրներ կապված քաշի, հիգիենայի, հագուստի հետ - Հաշմանդամությունը, որը աջակցող ծառայությունների կարիք է առաջացնում - Մտահոգություններ կապված զարգացման աստիճանի հետ, խոսքի և լեզվի խնդիրներ - Հոգեկան առողջության հետ խնդիրների վատթարացում, այդ թվում ինքնավնասման փորձեր - Վաղ սեռական հարաբերություններ - Ալկոհոլի և թմրանյութերի օգտագործման փորձ Կրթություն - Կանոնավոր կերպով ուշացումներ դասերից կամ բացակայություններ, ծնողների կողմից բացակայությունների թույլտվություն - Վարքի անկայունություն, որը կարող է հանգեցնել բացառման - Դպրոցների հաճախակի փոփոխություն - Չի հասնում սահմանված կրթական արդյունքներին	Հիմնական խնամք, անվտանգություն և պաշտպանություն - Հիմնական խնամքը ապահովվում է անկանոն, փոքրիկ առողջական խնդիրները չեն բուժվում - Ծնողները պայքարում են առանց աջակցության կամ համապատասխան ռեսուրսների. արդյունքում կարող են կրթության/մտավոր կարողությունների հետ խնդիրներ առաջանալ - Մասնագետների մոտ սկսում են մտահոգություններ առաջանալ այն մասին, որ ընտանիքի չափահաս անդամները ալկոհոլ և թմրանյութեր են օգտագործում - Ծնողը կամ խնամակալը ծնողավարման դժվարություններ ունի կապված հոգեկան կամ ֆիզիկական առողջության հետ - Անչափահաս/երիտասարդ և անփորձ ծնողներ - Երեխայի տարիքին/ունակություններին անհամապատասխան սպասումներ Հուզական ջերմություն - Անկանոն ծնողավարում, սակայն երեխայի զարգացումը նշանակալիորեն փաստված չէ - Հետծննդյան դեպրեսիա, որն ազդեցություն է գործում ծնողավարման ունակության վրա - Երեխան/երիտասարդը ծնողների կողմից ընկալվում է որպես խնդիր՝ այդպիսով դառնալով քննադատության օբյեկտ և/կամ պակաս ջերմություն է ստանում

50 Multi-Agency Guidance On The Access Criteria To Help Support Children, Young People And Families, Staffordshire's Threshold Framework: "Accessing The Right Help At The Right Time", April 2012.

- Դպրոցում լրացուցիչ աջակցության կարիք ունի
- Լեզվական և հաղորդակցության նկատելի դժվարություններ
- Սոցիալականացման, այդ թվում խաղերի փոքր հնարավորություններ
- Չի ներգրավվում կրթության, զբաղվածության (16+ տարիքում) ոլորտներում

Հուզական և վարքային զարգացում

- Մտավոր և հուզական ցածր մակարդակ, որը ենթադրում է միջամտություն
- Ետ է քաշված, ցանկություն չունի ներգրավվելու
- Զարգացումը վտանգված է ծնողավարության ոճի պատճառով
- Որոշակի մտահոգություններ՝ կապված թմրանյութերի օգտագործման հետ
- Վարքը կարելի է համարել հակասոցիալական/նորմերին հակասող
- Ցածր ինքնագնահատական

Ինքնություն

- Որոշակի անկայունություն՝ կապված ինքնության/պատկանելիության հետ/ցածր ինքնագնահատական
- Դրական դերային մոդելների սակավություն
- Կարող է բռնության ենթարկվել հասակակիցների կողմից
- Հաշմանդամությունը սահմանափակում է ինքնախնամքը
- Բռնության/հանցագործության զոհ է

Ընտանեկան և սոցիալական փոխհարաբերությունները

- Որոշակի աջակցություն ընտանիքի և ընկերների կողմից
- Փոխհարաբերությունները պահպանելու որոշակի դժվարություններ
- Որոշ չափով խնամք են իրականացնում
- Անչափահաս ծնողի երեխա
- Ծնողական ձգտումների ցածր մակարդակ

Սոցիալական ներկայացվածություն

- Կարող է սիրալիր լինել անձանոթների հետ շփման ընթացքում, կամ ընդհանրապես խուսափել
- Անձական հիգիենայի պահպանման հետ կապված խնդիրներ
- Ինքնախնամքի հմտություններ

Ուղղորդում, սահմանափակումներ և խրախուսանք

- Կարող է միաժամանակ մի քանի տարբեր խնամողներ ունենալ, ովքեր ծնողական տարբեր ոճեր են կիրառում
- Ծնող/խնամողը առաջարկում է ոչ կայուն սահմաններ՝ չտրամադրելով անհրաժեշտ ուղղորդումներ «չի կարելի»-ների մասին (փոխհարաբերությունների անհամապատասխանության վերաբերյալ)
- Կարող է հակասոցիալական վարք դրսևորել
- Երեխան երկար ժամանակ մնում է առանց խնամքի, միայնակ
- Ծնողի կողմից երեխայի խնդիրներին ոչ համապատասխան արձագանք
- Ծնողները պայքարում են սեփական հուզական կարիքների բավարարման համար (բարդ փոխհարաբերություններ ամուսինների/մերձավորների միջև)
- Զարգացումը խթանող գործունեության պակաս

Ընտանեկան և միջավայրային գործոններ

Ընտանիքի պատմությունը և գործառնումը

- Երեխաների փոխհարաբերությունները ընտանիքի անդամների հետ ոչ միշտ է կայուն
- Ծնողների փոխհարաբերություններում կան խնդիրներ, այդ թվում նաև բաժանում, ամուսնալուծություն, որն ազդեցություն է գործում երեխայի վրա
- Կարևոր անձի կորուստ
- Խնամք իրականացնելու պարտականություն ծնողի կամ քույր-եղբոր համար
- Ծնողներն ունեն առողջական խնդիրներ
- Երեխան նոր փարձառությունների պակաս ունի
- Ծնողների և ընկերների կողմից սահմանափակ աջակցություն

Բնակարանային ապահովում, զբաղվածություն և ֆինանսներ

- Ոչ համապատասխան/աղքատիկ բնակարանային, կենցաղային պայմաններ
- Կարիք կա իրականացնել խորքային ուղղորդում և տրամադրել անհրաժեշտ աջակցություն (կենցաղավարման, բյուջեի կառավարման, հիգիենայի և այլն)

• Ոչ միշտ է ինքնախնամք իրականացնում/պահպանում հիգիենան • Դանդաղ են զարգանում տարիքին համապատասխան ինքնախնամքի հմտությունները • Գերպաշտպանված է, չի կարողանում անկախություն զարգացնել	• Բնակարանից զրկվելու ռիսկի առկայություն • Երեխան փախստականների կամ ապաստան հայցողների ընտանիքից է • Երեխաները հանձնված են խնամակալության հենց ծնողների կողմից • Ընտանիքը անապահով է, հնարավոր է գործազրկության առկայություն • Ծնողները դժվարություններ ունեն աշխատանք գտնելու հետ կապված պայմանավորված իրենց հիմնարար հմտություններով կամ երկարաժամկետ խնդիրներով • Ընտանիքի սոցիալական ինտեգրումը • Ընտանիքը սոցիալապես մեկուսացված է, ընդարձակ ընտանիքի կողմից ստանում է սահմանափակ աջակցություն • Ուրիշների կողմից որպես «գոհի» վերաբերվելը ազդում է երեխայի վրա Համայնքային ռեսուրսներ • Համընդհանուր ռեսուրսները ադեկվատ են, սակայն ընտանիքը դժվարություններ ունի՝ կապված դրանց հասանելիության հետ • Համայնքը բացասական է բնութագրվում երեխայի կողմից
Գնահատման գործընթացը. Լրացուցիչ կարիքներն այս մակարդակում կարող են բավարարվել որոշակի սահմանված լրացուցիչ աջակցության միջոցով: Համընդհանուր գնահատման գործընթացների միջոցով հնարավոր կլինի բավարար օգնություն/աջակցություն տրամադրել ընտանիքին և երեխային: Համընդհանուր ծառայություններ մատուցող կառույցները Դպրոցներ, երեխայի և ընտանիքի աջակցության ցերեկային կենտրոններ, մանկապարտեզներ, պոլիկլինիկաներ, ոստիկանություն, կանխարգելման, մասնագիտացված ծառայություններ, տեղական քաղաքացիական հասարակության, բարեսիրական կազմակերպություններ և այլն:	

Հաջորդ՝ երրորդ մակարդակում, հատուկ պաշտպանության կարիք ունեցող երեխաներն են, ում կարիքների բավարարումը ենթադրում է հատուկ մասնագիտացված, կանոնավոր ծառայությունների տրամադրում: Շատ հաճախ այս մակարդակում ծառայություններ ստացող երեխաները իրենց խնամողների կարիքների «ժառանգորդներն են»: Ահա թե ինչու մինչ ծառայություններ մուտք գործելը սովորաբար այս խմբի երեխաները նշանակալիորեն վնասված են լինում, ինչպես հոգեկան աշխարհի, հուզականության տեսանկյունից, այնպես էլ ֆիզիկական առողջության: Այս մակարդակում պաշտպանության կարիք ունեցող երեխաների դեպքում անհրաժեշտություն կա նաև խնամքի կազմակերպման այլընտրանքային տարբերակների կիրառման: Մասնավորապես ռիսկայնության երրորդ խմբի երեխաներն ունենում են բազմաբնույթ կարիքներ, որոնք սովորաբար հանդես են գալիս համակցված տարբերակով, օրինակ՝ խնամազրկություն, բռնության զոհի փորձառություն, առողջական խնդիրներ, կրթությունից դուրս մնալու փաստ և այլն⁵¹:

⁵¹ Multi-Agency Guidance On The Access Criteria To Help Support Children, Young People And Families, Staffordshire's Threshold Framework: "Accessing The Right Help At The Right Time", April 2012.

Մակարդակ 3. Համալիր/բարդ կարիքներով երեխաներ

Այս երեխաները ունեն բազմազան և բարդ կարիքներ, որոնց բավարարման համար անհրաժեշտ են թիրախավորված, բազմամասնագիտական և տարբեր գործակալությունների կողմից տրամադրվող ծառայություններ: Դրանք պետք է տրամադրվեն հստակ համակարգված գործողությունների պլանի միջոցով (դեպքի կառավարում):

Երեխայի զարգացման կարիքները	Ծնողները և խնամողները
Առողջություն • Երեխան քրոնիկ կերպով չի կարողանում հասնել զարգացման անհրաժեշտ մակարդակին և կան մտահոգություններ՝ ծնողի՝ երեխային խնամելու ունակությունների հետ կապված • Աճը հապաղում է, առանց որևէ ակնհայտ առողջական խնդրի առկայության • Ուսուցումը ազդեցություն է կրում նշանակալի առողջական խնդիրներից • Ունի քրոնիկ առողջական խնդիրներ, որոնք սահմանափակում են կենսագործունեությունը • Հոգեկան/մտավոր առողջությունը վատթարանում է, և կան ծառայություններում ներգրավվելու անհաջող փորձեր • Ոչ անվտանգ/ վաղ սեռական հարաբերություններ/սեռական շահագործման ռիսկ • Թմրանյութերից կախվածություն, ռիսկային վարք • Բժշկական ծառայություններից օգտվելու ձախողման փորձեր • Մտահոգություններ կապված սննդի/ հիգիենայի/ հագուստի հետ • Մտահոգություններ կապված ծնողավարման ունակությունների հետ • Հաշմանդամություն, որը ենթադրում է նշանակալի աջակցող ծառայությունների մատուցում համընդհանուր հիմունքներով Կրթություն • Դպրոցի հաճախակի փոփոխություն • Կարճաժամկետ հեռացում դպրոցից (ինքնակամ կամ պարտադրված), հաճախակի բացակայություններ • Կրթությունից դուրս մնալ • Նախորդող մշտական բացակայություններ • Օտարում իրեն դպրոցից և հասակակիցներից • Դպրոցի/ընտանիքի հետ կապերի բացակայություն, կամ դրանցում խիստ լարվածություն	Հիմնական խնամք, անվտանգություն և պաշտպանություն • Ծնողը/խնամակալը փորձում է կամ անկարող է ապահովել անհրաժեշտ խնամք, հաճախակի այդ խնամքը կրում է անկանոն բնույթ • Նշանակալի մտահոգություններ՝ կապված ծնողավարման հմտությունների հետ • Ծնողները նախորդ երեխաների խնամքի ընթացքում ևս խնդիրների են հանդիպել • Ծնողների հոգեկան/մտավոր խնդիրները, թմրանյութերի օգտագործումը բացասական ազդեցություն է ունենում երեխայի կարիքների վրա • Ուղղորդման/ վերահսկողության մակարդակը բավարար չէ երեխային անհրաժեշտ պաշտպանությամբ ապահովելու համար • Մասնավոր խնամատարություն, դայակ կամ երիտասարդ խնամող • Անչափահաս ծնող կամ լրացուցիչ կարիքներով ծնող Հուզական ջերմություն • Երեխան ունի մի քանի խնամող, սակայն նրանցից ոչ մեկը կայուն խնամք չի տրամադրում • Երեխան շատ քիչ է խրախուսվում, անտեսող փոխազդեցություն • Երեխան հազվադեպ է հարմարվում. երբ սթրեսի է ենթարկվում, կարեկցանքի պակաս է ունենում • Երեխան նշանակալի ճնշման, քննադատության է ենթարկվում (հոգեբանական բռնության) Ուղղորդում, սահմանափակումներ և խրախուսանք • Ծնողները փորձում են տեսնել սահմաններ, գործել որպես լավ դերային մոդել • Երեխայի անձնական վարքը վերահսկողությունից դուրս է • Երեխան կանոնավոր կերպով դուրս է գալիս ծնողների վերահսկողությունից

- Հատուկ կրթական կարիքներ (ճանաչված կամ չճանաչված)

Հուզական և վարքային զարգացում

- Օտարում է իրեն դպրոցից և հասակակիցներից ծայրահեղական վարքաձևերի միջոցով
- Ֆիզիկական/հուզական զարգացման հետ կապված խնդիրներ
- Հույզերը կառավարելու դժվարություններ, չի կարողանում էմպատիա/կարեկցանք դրսևորել
- Չի կարողանում միացնել/կապել միմյանց սեփական գործողությունների պատճառներն ու հետեվանքները
- Վարքը բավականաչափ ծայրահեղ է, առկա է ընտանիքից հեռանալու ռիսկ
- Վաղ սեռական հարաբերություններ
- Հանցագործ/իրավախախտ վարքի դրսևորումներ
- Տանից փախչում է, հաճախակի տանը չի լինում երկար ժամանակով

Ինքնություն

- Մշտապես ենթարկվում է խտրականության
- Սոցիալապես մեկուսացված է և չունի շուրջը դրական դերային մոդելների օրինակներ
- Սեփական անձի մասին պատկերացումները խեղված են և կարող են վախի կամ հալածանքի առիթ հանդիսանալ
- Ծայրահեղական տեսակետներ, որոնք իրեն ու նաև ուրիշներին ռիսկի են ենթարկում

Ընտանեկան և սոցիալական փոխհարաբերությունները

- Ընտանիքի հետ փոխհարաբերությունները գնահատվում են որպես բացասական, քննադատական կամ մերժող
- Կանոնավոր կերպով իրականացնում է ընտանիքի այլ անդամի խնամքը
- Ընտանիքն այլևս չի ցանկանում խնամել երեխային
- Ընտանիքը գտնվում է ճգնաժամային իրավիճակում, որի հետևանքով խնամքի իրականացման գործընթացը խաթարվում է
- Երեխան նախկինում խնամվել է պետական կառույցների/հաստատությունների կողմից
- Երեխան տանը կանոնավոր բռնությունների է ենթարկվում

- Ծնողավարման հմտությունների պակասի հետևանքով երեխայի հուզական կամ վարքային զարգացումը վնասվում է
- Ծնողների հմտությունների պակասի պատճառով երեխան դուրս է մնում վերահսկողությունից

Ընտանեկան և միջավայրային գործոններ

Ընտանիքի պատմությունը և գործառնումը

- Ծնողները կամ խնամողները շարունակական հիմքով ունեն հետևյալ խնդիրներից մեկը կամ մի քանիսը, որոնք նշանակալիորեն ազդում են իրենց ծնողավարման ոճի, կարողությունների վրա. հոգեկան առողջության խնդիրներ, թմրանյութերի օգտագործում կամ ընտանեկան բռնություն, ստիպողական/բռնի ամուսնություն
- Ծնողների ներգրավվածություն հանցագործություններում
- Ընտանիքները բնութագրվում են կոնֆլիկտայնությամբ և փոխհարաբերությունները չկարգավորվող, լուրջ քրոնիկ բնույթ ունեն
- Ծնողները և խնամակալները կայուն կերպով խուսափում են կոնտակտներից/ չեն ներգրավվում երեխաների հարցերով զբաղվող մասնագետների կողմից առաջարկվող միջամտության պլաններում
- Երեխաները ԽՀՀ/ԸԿԵԻՊԲ ուշադրության կենտրոնում են՝ որպես ռիսկի խմբում հայտնված:
- Երեխաներ, ովքեր գտնվում են մասնավոր խնամատարության/դայակի/խնամակալի խնամքի ներքո

Բնակարանային ապահովում, զբաղվածություն և ֆինանսներ

- Մշտապես գերբնակեցված կամ ժամանակավոր կացարան է կամ ընտանիքը կացարան չունի
- Բնակարանի հարցերով դատական վարույթ
- Պարտքեր, աղքատություն, որն ազդում է խնամքի ունակության վրա
- Բնակարանը/տունը վերանորոգման կարիք ունի

Ընտանիքի սոցիալական ինտեգրումը

- Ընտանիքը սոցիալապես մեկուսացված է, բացառված
- Որպես «զոհի» վերաբերմունք, որը երեխային ռիսկի է ենթարկում
- Ընդարձակ ընտանիքի հետ թույլ կապեր

Սոցիալական ներկայանալիություն - Արտաքին տեսքը խոսում է անբավարար խնամքի և հիգիենայի մասին - Հագուստը մաքուր չէ, համապատասխան չէ եղանակին Ինքնախնամքի հմտություններ - Տարիքին և զարգացման մակարդակին ոչ համապատասխան ինքնախնամքի հմտություններ - Ծանր հաշմանդամություն կարիքների բավարարման համար ունի այլոց կարիքը	Համայնքային ռեսուրսներ - Ծնողները/խնամակալները հասանելիություն չունեն կամ կա նշանակալի թույլ հասանելիություն/մատչելիություն դեպի տեղի կառույցները և թիրախավորված ծառայություններ բավարարելու գնահատված կարիքը - Համայնքային աջակցության/ հանդուրժողականության պակաս կամ թշնամություն երեխայի, երիտասարդի կամ ընտանիքի նկատմամբ - Ընտանեկան հիմնախնդիրների հետևանքով երեխաները հնարավորություններ գրեթե չունեն՝ օգտվելու համայնքային ռեսուրսներից
Գնահատման գործընթացը. Լրացուցիչ կարիքներն այս մակարդակում կարող են բավարարվել որոշակի սահմանված լրացուցիչ աջակցության և համընդհանուր գնահատման գործընթացների միջոցով, որոնց արդյունքում հնարավոր կլինի բավարար օգնություն/աջակցություն տրամադրել ընտանիքին և երեխային: Համընդհանուր ծառայություններ մատուցող կառույցները Դպրոցներ, երեխայի աջակցության ցերեկային կենտրոններ, մանկապարտեզներ, պոլիկլինիկաներ, ոստիկանություն, կանխարգելման, թիրախավորված/մասնագիտացված ծառայություններ, տեղական կազմակերպություններ և այլն	

Աշխատանքի արդյունավետության ապահովման տեսանկյունից բավարար չէ միայն վերոնշյալ սկզբունքների պահպանումն ու երեխայի կարիքների ճշգրիտ գնահատումը: Գնահատումները պետք է անդրադառնան նաև, օրինակ, կրթական և առողջապահական ծառայությունների հասանելիությանը, մատչելիությանը և որակին:

ԹԵՄԱ 4. ԵՐԵՒԱՅԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՎԱՏ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԻ ՃԱՆԱԶՈՒՄԸ ԸՆՏԱՆԻՔՈՒՄ. ՎՆԱՍԻ ԵՎ ՌԻՍԿԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄ

Երեխայի նկատմամբ բռնության ռիսկի գնահատման դեպքում պետք է սկսել Քեմփի և Հեյֆրիի կողմից առանձնացված ընտանիքի կյանքի երեք հիմնական ոլորտների ուսումնասիրությունից⁵².

1. **Արդյո՞ք ծնողի կողմից երեխայի նկատմամբ բռնություն գործադրելու ռիսկ կա:** Այս պարագայում հարցերը վերաբերում են ծնողի դաստիարակության գործընթացին, ընտանեկան փոխհարաբերություններին, կարգապահության և դաստիարակության, ծնող-երեխա դերերի մասին պատկերացումներին, երեխաներից ակնկալվող պատասխանատվության շրջանակին: Քննարկման հաջորդ հարցախումբը ներառում է ծնողի մեկուսացված լինելու հանգամանքը՝ արդյո՞ք ծնողն ունի աջակցության, խորհուրդ ստանալու, օգնության աղբյուր՝ կապված երեխայի դաստիարակության, երեխային մեծացնելու հետ, արդյո՞ք կղիմի որևէ մեկի օգնությանը, թե՞ ոչ: Որքանո՞վ է ամուսինը աջակցում երեխայի խնամքի հարցում, ինչպիսի՞ն են ամուսնական փոխհարաբերությունները: Ինչպիսի՞ն են ծնողների պատկերացումները երեխայի վերաբերյալ: Ինչպիսի՞ն ծնող-երեխա փոխհարաբերություններ են առկա (պահանջում է դիտարկում):
2. **Արդյո՞ք երեխան խոցելի է:** Հետևյալ գործոնները երեխայի նկատմամբ բռնության տեսանկյունից, հիմնելով մի շարք հետազոտությունների վրա, համարվում են ռիսկային. Երեխայի անցանկալի լինելը (այդ թվում սեռի տեսանկյունից), հայրության վերաբերյալ կասկածները, մոր կողմից երեխայի հետ կապվածության ստեղծման դժվարությունները, որևէ ֆիզիկական պայման, որը երեխային դարձնում է ավելի կախյալ խնամողներից, երեխայի մոտ բացահայտված ֆիզիկական կամ մտավոր խնդիրներ, նմանություն ծնողի համար անցանկալի որևէ մեկին, ընտանեկան հարաբերություններում երեխային «քավության նոխազ» դարձնելը:
3. **Արդյո՞ք ընտանիքում առկա է բռնության տեսանկյունից ռիսկային ճգնաժամային իրավիճակ:** Երեխայի կողմից ծնողների սպասումների չարդարացում, ամուսիններից մեկի կողմից աջակցության մերժում, քննադատություն, սոցիալ-տնտեսական խնդիրներ, հղիություն, խանդ երեխայի նկատմամբ:

Եթե նշված երեք ոլորտներում էլ նկատվում են դրական գործոններ, ապա պետք է քայլեր ձեռնարկվեն բռնությունը կամ դրա կրկնությունը կանխելու ուղղությամբ: Բռնության ռիսկի գնահատումը որոշումների կայացման գործընթաց է՝ դեպքի ուսումնասիրման ամբողջ ընթացքում:

Դրա շրջանակներում սկզբնական փուլում պետք է նախ պարզել՝ արդյո՞ք երեխան վնասվել է և արդյո՞ք անհրաժեշտ է հրատապ պաշտպանություն:

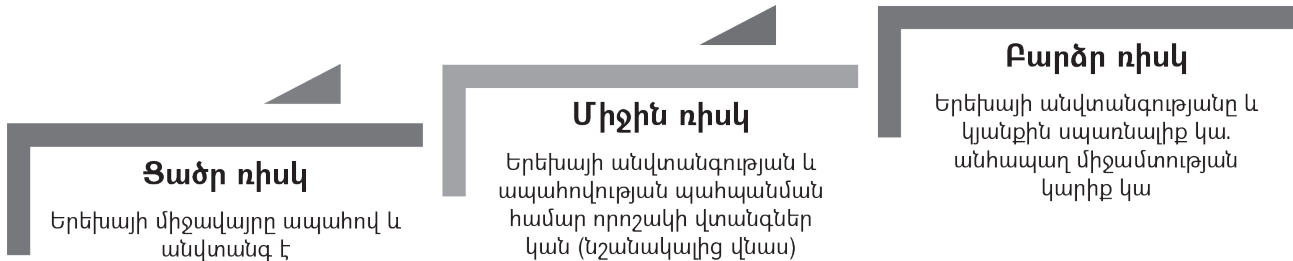
Այս հարցին պատասխանելու համար պետք է գնահատելիս որոշել երեխայի իրավիճակի ռիսկայնության աստիճանը: Այս մոտեցումն ուղղակիորեն կապված է նախորդ թեմայի շրջանակներում ներկայացված երեխաների պաշտպանության մակարդակների մոտեցման հետ: Ընդ որում, ռիսկի նույնականացման տեսանկյունից կարող են բավականին օգտակար լինել պաշտպանության մակարդակների համապատասխան աղյուսակներում երեխայի և ընտանիքի վերաբերյալ ներկայացված բնութագրիչները: Ընդհանուր առմամբ ռիսկի և պաշտպանության մակարդակների տարանջատման հիմքը մեկն է՝ երեխային սպառնացող վնասի/վտանգի աստիճանը, որը պահանջում է պաշտպանության միջոցների կիրառում:

Մասնավորապես երեխային սպառնացող ռիսկերի տեսանկյունից առանձնացվում են **ռիսկի հետևյալ երեք մակարդակները.**

- **Բարձր ռիսկը** նշանակում է, որ երեխան լրջորեն վնասվում է, անգամ առկա է մահվան վտանգը, եթե անհապաղ պաշտպանական միջամտություն չիրականացվի:
- **Միջին ռիսկը** նշանակում է, որ երեխային, հավանական է, որոշակի նշանակալից վնաս է հասցվում: Այս դեպքում ևս միջամտությունը անհրաժեշտ է, սակայն երեխային լուրջ վտանգ չի սպառ-

նում: Սա նշանակում է, որ առկա են ռիսկի գործոններ, որոնք կարող են նպաստել երեխայի նկատմամբ բռնության կիրառմանը:

- **Ցածր ռիսկ** կամ ռիսկի բացակայություն. նշանակում է, որ տանը ապահով է երեխայի համար և կարիք չկա միջամտել՝ երեխային պաշտպանելու համար:

Գծապարկեր 6. Երեխայի իրավիճակի ռիսկայնության մակարդակները

Բռնության և անտեսման ռիսկի չափման համատեքստում կարևոր է նաև «ծնողական» գործոնների դիտարկումը.

- **Ծնողների պատրաստակամությունը** ընդունելու, որ տեղի ունեցածը ոչ խելամիտ խնամքի կամ կոպիտ վերաբերմունքի դրսևորում է, հետևաբար ինչ-որ քայլեր պետք է հետևեն իրենց կողմից: Ծնողական պատրաստակամության տեսանկյունից ծնողները տարբեր կերպ են հակազդում կոպիտ վերաբերմունքին: Ոմանք գիտակցում են հիմնախնդիրը, մյուսները՝ ժխտում, որ իրենք խնդիրներ ունեն, և չեն ստանձնում պատասխանատվություն երեխային պաշտպանելու համար: Այս գործոնի բարձր ռիսկը ներառում է այն ծնողներին, ովքեր մերժում են, որ կոպիտ վերաբերմունք է դրսևորվել, ովքեր հորինում են պատմություններ՝ բացատրելու համար երեխայի վնասներն ու հիվանդությունները, և ովքեր չեն ընդունում, որ երեխան կարիք ունի պաշտպանության: Սա նաև ներառում է այն ծնողներին, ովքեր ընդունում են վտանգավոր իրավիճակի առկայությունը, բայց ժխտում են, որ երեխան ռիսկի ներքո է գտնվում: Միջին ռիսկը ներառում է այն ծնողներին, ովքեր գիտակցում են, որ երեխան վնասվել է կամ կարող է վնասվել, բայց նրանք ի վիճակի չեն որևէ բան փոխելու: Ցածր ռիսկը ներառում է այն ծնողներին, ովքեր ընդունում են իրենց պատասխանատվությունը՝ ձեռնամուխ լինելու երեխաներին պաշտպանելու համար, և ովքեր ձեռնարկում են անհապաղ գործողություններ:
- **Ծնողների արձագանքը**, որն ազդում է ընտանիքի հետագա գործառնման կարողությունների վրա: Պատասխանատու ծնողների/խնամողների կամ նրանց փոխարինողների առկայության հանգամանքը (ովքեր կարող են վտանգավոր իրավիճակը մեղմացնելու համար անհրաժեշտ քայլեր իրականացնել) կարող է մեծ չափով նվազեցնել ռիսկի աստիճանը, նույնիսկ երբ պոտենցիալ բռնության վտանգը կարող է լուրջ լինել: Օրինակ՝ հոգեկան առողջության խնդիրներ ունեցող մոր խնամքի տակ գտնվող երեխային կարող է խնամել տատիկը, ով համաձայնվել է հանձն առնել երեխայի խնամքի պատասխանատվությունը:

Երեխան ցածր ռիսկի ներքո է, եթե ծնողների վարքում առկա են հետևյալ կառուցողական վարքաձևերը՝ (1) Ծնողները վշտացած են երեխաների վնասվելուց և զգում են մեղավորություն և պատասխանատվություն, (2) Ծնողը ցուցաբերում է էմպատիա երեխայի հանդեպ և առաջնորդվում նրան չվնասելու ցանկությամբ, (3) Ծնողի կողմից կա պատրաստակամություն՝ համագործակցելու մասնագետի հետ: Սովորաբար ծնողները բռնանում են միայն չափազանց բարձր սթրեսային իրավիճակներում, մնացած այլ դեպքերում նրանք պատասխանատու են երեխայի համար:

- **Ծնողական հմտությունները**, ինչը ըստ էության խոցելիության գործոնների հակակշիռն է և ձևավորում է ծնողական դիմակայության մակարդակը: Կան մի շարք գործոններ, որոնք ընտանեկան ուժեղ կողմերն են, նույնիսկ եթե ծնողական հմտությունները բավականաչափ զարգացած չեն,

օրինակ, այն ծնողները, ովքեր ցուցաբերում են անկեղծ մասնակցություն և հետաքրքրվածություն իրենց երեխաների առողջության պահպանման հարցում, կամ այն ծնողները, ովքեր կապված են իրենց երեխաների հետ:

Ծնողների կողմից կիրառվող դաստիարակության մեթոդների մասին կարելի է տեղեկանալ՝ ուղղակիորեն ուսումնասիրելով ծնողներին (ինչպես են նրանք կերակրում, լողացնում, խաղում իրենց երեխաների հետ) կամ էլ երեխաներին դաստիարակելու՝ նրանց կողմից նախընտրելի մեթոդների մասին հարցումներ կատարելով:

Այսպիսով, ռիսկերի գնահատումը ենթադրում է նշված բոլոր գործոնների համապատասխան ցուցիչների համադրում:

Մի քանի ընդհանրական դիտարկում բռնացողների վարքի մասին

Մեծամասամբ բռնացողները փորձում են իրենց շրջապատողների մոտ թողնել հաճելի տպավորություն: Գոյություն ունի մեծ տարբերություն նրանց խմիչի և այն բանի միջև, թե ինչպես են նրանք վերաբերվում իրենց իսկ կողմից չարաշահվողներին:

Կարող են հանդիպել վարքի հետևյալ ձևերը՝

- Ընտանիքում զայրացած են, բայց հանգիստ են ու ժպտերես օտար մարդկանց հետ:
- Եսակենտրոն են, ընտանիքում ֆիքսված են միայն սեփական անձի վրա, բայց շռայլ և հոգատար են շրջապատում:
- Ընտանիքում գերակայող դիրք են զբաղեցնում, սակայն պատրաստ են բանակցելու և փոխզիջումների գնալու այլ մարդկանց հետ:
- Երեխաների և զուգընկերուհիների հանդեպ բռնություն իրագործելով՝ այլոց հետ խաղաղասեր են և խուսափում են բռնությունից:
- Ընտանիքում զգում են իրենց «ընտրյալ», բայց քննադատում են նմանատիպ գործողությունները մյուսների մոտ:
- Բռնացողը ինքնավստահ մանիպուլյատոր է: Նա կարողանում է թերություններ գտնել շրջապատողների մեջ և հերքել սեփական բռնության փորձը:
- Բռնացողը չի ընդունում ոչ մի պատասխանատվություն իր արաքների համար. «ամեն ինչում մեղավոր են ուրիշները և տարբեր հանգամանքներ»:
- Հաճախ օգտագործում/չարաշահում են ալկոհոլը և թմրանյութերը:
- Ընտանեկան բռնացողները ի վիճակի չեն տարբերել սերը բռնությունից, նրանք ունեն ընդգծված սեփականատիրական զգացում և վերահսկում են դիմացինի վարքը:
- Անհանդուրժող են մերձավորների թերությունների հանդեպ:

Ցավոք, չկա կախարդական որևէ բանաձև, որը կօգներ մեզ ճշգրտության ինչ-որ աստիճանով կանխագուշակել, թե հայտնվելով որոշակի հանգամանքների ցանցում՝ ծնողները արդյոք կբռնանան կամ կանտեսեն իրենց երեխաներին: Դժվար է նշել գործոնների որևէ կոնկրետ համակարգ, որը կարող է կանխորոշել երեխայի նկատմամբ վատ վարմունքը: Շատ ծնողներ, հայտնված լինելով դժվարին պայմաններում և նույնիսկ ներկայումս ապրելով դրանցում, ի վիճակի են մեծացնելու իրենց երեխաներին՝ չգործադրելով որևէ բռնություն կամ չանտեսելով նրանց (դիմակայության բարձր մակարդակ): Այդուհանդերձ կան գործոններ, որոնք խթանում են երեխայի հանդեպ վատ վարմունքի դրդապատճառների ձևավորումը: Դա ստիպում է մեզ ավելի հանգամանորեն ուսումնասիրել ընտանիքը: Աղքատությունն ինքնին երեխայի հանդեպ վատ վարմունքի պատճառ չէ, բայց լրացուցիչ սթրես է ավելացնում ծնողների ճգնաժամին: Այն հաճախակի է դարձնում բախումները պրոբլեմային իրավիճակների հետ՝ ստեղծելով ճգնաժամային իրավիճակների կուտակում, ինչը պոռթկման նախաշեմ է:

Բռնության երևույթի վերաբերյալ մի քանի ընդհանրական դիտարկումներ.

- Մինչ բռնության իրականացումը (հատկապես սեռական), բռնացողը երեխայի հետ շփման ընթացքում ձևավորում է վստահելի, ջերմ, ընկերական փոխհարաբերություններ՝ ստեղծելով աջակցողի, խնամողի և ավագ ընկերոջ կերպար, ինչն էլ իր հերթին բարդացնում, երբեմն էլ անհնարին է դարձնում երեխայի կողմից բռնությանը հակազդելը և այդ փաստի բացահայտումն ընդհանրապես:
- Բռնությունը հնարավոր է չարտահայտվի անձի կյանքում ակնհայտ զգայական դրսևորումներով:
- Բռնացողը կարող է լինել անձի ցանկացած տիպ, ով ունեցել է լավ կամ վատ մանկություն: Բռնությունը արժեքների խնդիր է, ոչ թե հոգեբանության: Երբ ինչ-որ բան է սպառնում բռնացողի հարաբերություններին և հայացքներին, ապա, որպես կանոն, նա ցուցադրում է իր վիրավորող և զայրացող էությունը, որը սովորաբար այլ պայմաններում թաքցնում է:
- Տարբեր են ոչ միայն բռնացողի վարքի, այլ նաև արդարացումների ձևերը: Օրինակ, որոշ խմբի բռնացողներ հավանաբար կասեն, որ կորցրել են ինքնատիրապետումը, մյուսները կհավատացնեն, որ դա միակ ելքն էր և կամ միակ դեպքն էր, որ ինքը պոռթկացել է և այլն:
- Գոյություն չունի որևէ հոգեբանական թեստ, որը թույլ կտար տարբերակել բռնության հակված անձանց մյուսներից:

Ռիսկերի գնահատման գործընթացի խնդիրները

Ռիսկի գնահատումն իրենից ներկայացնում է տեղեկատվության հավաքման գործընթաց, որն անհրաժեշտ է հետևյալ հարցերի պատասխանները ստանալու համար:

1. Արդյո՞ք երեխան եղել է ֆիզիկական բռնության, սեռական բռնության կամ անտեսման զոհ.

Ռիսկի գնահատումը չի հանգում երեխաների նկատմամբ միայն անցյալում տեղ ունեցած կոպիտ վերաբերմունքի դեպքերին: Ռիսկի գնահատման նպատակն է որոշել հավանականությունը, թե որքանով երեխային վնաս կհասցվի նաև հետագայում: Անցյալում կոպիտ վերաբերմունքի առկայությունը թույլ է տալիս բավականին բարձր հավանականությամբ ակնկալել նման դեպքերը նաև ապագայում:

Որպեսզի պարզվի՝ արդյո՞ք երեխային վնաս է հասցվել, մասնագետը պետք է ճշտի արդյո՞ք երեխայի մոտ առկա են կոպիտ վերաբերմունքի ֆիզիկական, էմոցիոնալ և վարքային նշաններ: Սոցիալական աշխատողը կամ (այլ մասնագետը) պետք է հանդիպի երեխայի հետ, գրուցի վերջինիս հետ:

Երեխային հասցված վնասի փաստը կարող է ապացուցվել բժշկական կամ հոգեբանական հետազոտության միջոցով: Մասնագետի խնդիրներից է նաև ընտանեկան փոխհարաբերությունների կամ կենցաղային պայմանների առանձնահատկությունների բացահայտումը, ինչը սովորաբար նպաստում է երեխաների նկատմամբ կոպիտ վերաբերմունքի դրսևորմանը:

Այն դեպքերում, երբ ֆիզիկական տրավմայի կամ այլ վնասի նշաններն ակներև են, երեխայի նկատմամբ բռնության կամ նրա պահանջմունքները չբավարարելու փաստի հաստատումը առանձնապես դժվարություններ չի առաջացնում: Բարդությունները կարող են ծագել այն իրավիճակներում, երբ բացակայում են ֆիզիկական տրավմաների ակներև նշանները, իսկ բժշկական հետազոտության վկայությունները թույլ չեն տալիս կատարել միանշանակ հետևություններ նաև այն դեպքերում, երբ տվյալ իրադարձությունների մասնակիցների պատմածները հակասում են մեկը մյուսին, երբ չկան համապատասխան մարմիններին ներկայացված փաստերի ապացույցներ և երեխայի նկատմամբ անցյալում կոպիտ վերաբերմունքի դեպքերի մասին տվյալներ, իսկ երեխայի հետ կոպիտ վերաբերմունքի դեպքերի վկաները հայտնի չեն:

2. Արդյո՞ք երեխան հետագայում կենթարկվի կոպիտ վերաբերմունքի.

Եթե երեխան արդեն եղել է կոպիտ վերաբերմունքի զոհ, ապա մասնագետը պետք է բացահայտի այն գործոնները, որոնք նպաստել են դրան, և հաստատի՝ արդյո՞ք այդ գործոններն առկա են ներկայում և հնարավոր է դրանք չեզոքացնել: Օրինակ, քիչ հավանական է, որ երեխային կրկին վնաս կհասցվի, եթե դրանում մեղավոր անձը արդեն գտնվում է ազատազրկման վայրում, և հակառակը, եթե ընտանիքում, որ-

տեղ երեխային վնաս է հասցվել, ոչ մի փոփոխություն տեղի չի ունեցել, ապա հավանականությունը մեծ է, որ երեխան կրկին կենթարկվի բռնության:

Ռիսկի գնահատման ընթացքում սոցիալական աշխատողը կամ այլ մասնագետը

- ա. բացահայտում է այն գործոնները, որոնք ամենայն հավանականությամբ ընտանիքում երեխայի նկատմամբ կոպիտ վերաբերմունքի դրսևորման պատճառ են հանդիսացել
- բ. պարզում է՝ արդյոք երեխան, ինչպես և նախկինում, ենթակա է այդ գործոնների ազդեցությանը, և եթե այո, ապա ինչ մակարդակով
- գ. բացահայտում է ճկունության և ապահովության այն գործոնները, որոնք կարող են չեզոքացնել (կամ արդեն նախկինում չեզոքացրել են) ռիսկի գործոնները և ապահովել երեխայի անվտանգությունը:

3. Արդյոք երեխան կարիք ունի անհապաղ պաշտպանության. Երեխան, որին պարբերաբար ծեծում է հայրը, հնարավոր է, որ լուրջ վնասվածքներ կստանա, իսկ այն երեխային, ով պարբերաբար գրկանքների մեջ է, դժվար թե լուրջ վնաս հասցվի մի քանի օրերի ընթացքում, մինչև համապատասխան միջոցներ ձեռք առնելը (եթե միայն նա վտանգավոր հիվանդություն, լուրջ տրավմաներ չունի կամ հյուծված չէ):

Սոցիալական աշխատողը (կամ այլ մասնագետը) պետք է պարզի՝ երեխային լուրջ վնաս պատճառելու ռիսկը որքանով է մեծ, եթե նրա դրությունը չփոփոխվի մոտակա ժամանակահատվածում: Եթե հետևանքները կարող են լինել իսկապես վտանգավոր, հարկավոր է առանց հապաղելու երեխայի պաշտպանությանն ուղղված միջոցներ ձեռնարկել: Մնացած դեպքերում անհրաժեշտ է կատարել ընտանեկան իրավիճակի առավել մանրակրկիտ գնահատում, ներգրավել ընտանիքի անդամներին համատեղ աշխատանքի պլանը կազմելու գործընթացում և նրանց անհրաժեշտ սոցիալական ծառայություններ տրամադրել:

4. Եթե երեխային անմիջական վտանգ է սպառնում, ինչ պետք է արվի առաջին հերթին նրան պաշտպանելու համար: Գոյություն ունեն երեխաների պաշտպանության տարբեր միջոցներ: Երեխայի՝ ընտանիքից հեռացումը միշտ պետք է կիրառվի ծայրահեղ դեպքում:

Բռնությունը հաճախ անցնում է սերնդեսերունդ: Ուստի պետք է դիտարկել ոչ միայն ակնհայտը, այլ նաև ավելի պակաս ակնհայտ գործոնները և դիտարկել դա լայն համատեքստում: Երեխայի նկատմամբ բռնության կամ բարձիթողության ռիսկի աստիճանը գնահատելու համար պետք է քննարկել դրա լրջությունը և տևողությունը, ինչպես նաև հետևանքները (առկա և պոտենցիալ) երեխայի առողջության և զարգացման տեսանկյունից: Անհրաժեշտ է դիտարկել նաև ծնողների/խնամողների արձագանքը առաջարկվող միջամտությանը: Պետք է որոշում կայացնել այն մասին, թե երբ և ինչպես միջամտել: Որոշումների ընդունումը բավական բարդ է. որոշ հետևանքներ ուղղակի և ակնհայտ են, մյուսները՝ ավելի թաքնված և տևական: Կարելի է նման դեպքերում դիմել կոլեգաների փորձառությանը՝ որոշելու համար ռիսկի չափը:

Աղքատությունը, գործազրկությունը և այլ սոցիալ-տնտեսական գործոնները կարող են էապես մեծացնել երեխաների նկատմամբ բռնության և նրանց պահանջմունքների հանդեպ անտարբեր վերաբերմունքի ցուցաբերման ռիսկը: Ավելին, ռիսկի գնահատման մոդելները, որոնցում ողջ ուշադրությունը կենտրոնացվում է թերությունների վրա, միայն կիսով չափ են արդյունավետ և տրամադրում են աղճատված տվյալներ: Մարդկային վարքի ցանկացած գնահատման ժամանակ պետք է հաշվի առնվեն անհատական արժանիքների և թերությունների բարդ սիներգետիկ փոխազդեցությունները:

Միևնույն ժամանակ չի կարելի հիմնվել այն բանի վրա, որ ուժեղ կողմերի բացահայտումն ու զարգացումը կարող են ինքնին կանխել երեխաների նկատմամբ կոպիտ վերաբերմունքի դրսևումները կամ կրճատել երեխաներին հասցվող վնասը: Ընտանիքները, որոնցում ծնողները վատ են վերաբերվում երեխաների հետ, ունեն տարաբնույթ խնդիրներ ընտանեկան փոխազդեցությունների առումով. երբեմն դրանք բավականին լուրջ բովանդակություն ունեն: Չի կարելի անտեսել այն փաստը, որ հոգեպես անհավասարակշիռ մարդը կարող է սպանել կամ փորձել սպանել երեխային: Միևնույն ժամանակ չի կարելի մոռանալ այն մասին, որ բազմաթիվ ծնողներ, որոնք ապրում են բավականին ծանր, նույնիսկ ծայրահեղ աղքատ պայմաններում, երբեք իրենց երեխաներին վնաս չեն պատճառում:

Ծնողական վարքագծի (ինչը հանդիսանում է խորապես արմատացած հիմնախնդիրների կամ անձի գործառնման խաթարումների արտաքին դրսևորում) բացահայտումն ու ճիշտ մեկնաբանումը շատ կարևոր է երեխաներին բռնությունից պաշտպանելու տեսանկյունից: Միևնույն ժամանակ գնահատումը կլինի անարդար և կանխակալ, եթե դրա հետ մեկտեղ չկարևորվեն ծնողների բնավորության որոշ գծեր, որոնք, եթե զարգացվեն և ուժեղացվեն, կնպաստեն բացառելու կամ թուլացնելու ռիսկի գործոնները: Իհարկե, կարևոր է, թե որքանով է ուշադրություն դարձվել նաև միջավայրային բացասական գործոններին:

Հավելված 2.-ում ներկայացված են բռնության ճանաչման, ռիսկերի գնահատման համար օգտակար գործիքներ:

ՆՇՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՈՒՂՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՈՂԻ ՀԱՄԱՐ

Մոդուլի հակիրճ նկարագրությունը

Մոդուլ 2-ի նպատակն է մասնակիցներին ուսուցանել այն գործոններն ու բնութագրիչները, որոնք թույլ են տալիս գնահատել բռնության տեսանկյունից ռիսկայնության աստիճանը:

Մոդուլի արդյունքում նախատեսվում է, որ վերապատրաստվողները.

- Կարողանան առանձնացնել «դաստիարակության» և «բռնության» միջև սահմանը,
- Կտիրապետեն բռնության տեսանկյունից երեխային խոցելի դարձնող գործոններին,
- Կիմանան երեխայի կարիքների գնահատման և պաշտպանության կազմակերպման սկզբունքները,
- Կարողանան նույնականացնել երեխայի նկատմամբ բռնության ռիսկը:

Մոդուլի նախընտրելի կառուցվածքը⁵³

ԾՆՈՂԱԿԱՆ ԽԵԼԱՄԻՏ ԽՆԱՄՔ ԵՎ ԲՈՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ. ՌԻՍԿԵՐԻ ԵՎ ՎՆԱՍԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄ

1. Դրական ծնողավարումը, դաստիարակության ոճերը և երեխայի նկատմամբ բռնության միջև առնչությունները
2. Բռնության տեսանկյունից երեխային խոցելի դարձնող գործոնները
3. Երեխայի կարիքների գնահատման շրջանակը
4. (Կարիքների գնահատման եռանկյունու մոտեցումը)
5. Երեխայի՝ բռնությունների ենթարկվելու ռիսկերի և երեխայի/ընտանիքի դիմակայունության գործոնները
6. Երեխայի նկատմամբ վատ վերաբերմունքի ճանաչումը. փաստի և ռիսկերի գնահատում

Ուղղորդումներ վերապատրաստողին.

Նախորդ օրվա ամփոփում. Վերապատրաստման մասնակիցների ներգրավմամբ (կարող է օգտագործվել ուղեղների գրոհի մեթոդը) քննարկեք նախորդ օրվա թեմաները, ինչպես նաև օրվա ընթացքում ամենատպալվորիչ պահերը: Քննարկումը տարեք այն ճանապարհով, որպեսզի օրվա թեմային անցումը լինի սահուն:

Թեմաների ներկայացումը:

Թեմա 1. Դրական ծնողավարումը, դաստիարակության ոճերը և երեխայի նկատմամբ բռնության երևույթի միջև առնչությունները. Թեմա 1-ի շրջանակներում անհրաժեշտություն կա վերապատրաստվողների ուշադրությունը հրավիրելու այն հանգամանքի վրա, թե որտեղ է դաստիարակության և ծնողավարման բռնություն պարունակող ձևերի միջև սահմանը: Ապա ներկայացնել ծնողավարման ոճերը և ցույց տալ, թե որ ոճերի դեպքում է աճում բռնության ռիսկը և ինչու: Այս թեմայի շրջանակներում բավականին հաջող կերպով կարող են կիրառվել դաստիարակության ոճերը նկարագրող սցենարներով դերային խաղերը:

Թեմա 2. Բռնության տեսանկյունից երեխային խոցելի դարձնող գործոնները. Թեմայի ներկայացումը կարող է սկսվել խմբային աշխատանքի մեթոդով, որի ընթացքում խմբերին կհանձնարարվի առանձնացնել այն գործոնները, որոնք համարում են բռնության տեսանկյունից ռիսկային: Խմբային աշխատանքին պետք է հաջորդի վերապատրաստողի կողմից քննարկված նյութի ամփոփումն ու ներկայացումը համակարգված ձևով: Այս թեմայի ներկայացման ընթացքում վերապատրաստվողներին փոխանցվող ամենակարևոր հաղորդագրություններից մեկն այն պետք է լինի, որ բռնությունը բազմագործոն երևույթ է, որի առաջացմանը նպաստող գործոններն առկա են ոչ միայն ընտանիքում, այլև կարող են լինել անհատական և համայնքային մակարդակներում: Թեմայի շրջանակներում կարող է ցուցադրվել և քննարկվել նաև հետևյալ ֆիլմը՝ «Дети Улицы-2», որը հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <https://www.youtube.com/watch?v=AMuAsPsWpJA> :

⁵³ Մոդուլի կառուցվածքը ներկայացված է ըստ ուսուցանվող թեմաների նախընտրելի հաջորդականությամբ, վերապատրաստողը ազատ է ընտրելու թեմաներից յուրաքանչյուրի ներկայացման ձևը: Խորախուսվում է վերապատրաստման ընթացքում օգտագործել խմբային աշխատանքներ, վարժություններ, ֆիլմի դիտումներ, դերային խաղեր, ինչպես նաև դեպքի քննարկումներ:

Թեմա 3. Երեխայի՝ բռնությունների ենթարկվելու ռիսկերի և երեխայի/ընտանիքի դիմակայունության գործոնները. Թեմայի շրջանակներում վերապատրաստողներին պետք է ներկայացվեն այն հիմնական սկզբունքները, որոնց ներքո պետք է կազմակերպվի բռնության ենթարկված երեխայի պաշտպանությունը և այն մոտեցումները, որոնք ուղղորդում են կամ հուշում են պաշտպանության կազմակերպման ձևը: Դրան պետք է հաջորդի երեխայի կարիքների գնահատման եռանկյունու ներկայացումը⁵⁴: Եռանկյունու մոտեցման լավագույնս յուրացումն ապահովելու համար պետք է կիրառել դեպքերի ուսումնասիրության մեթոդը: Արդեն ձևավորված խմբերին տրվում է բռնության դեպք (կարող եք կիրառել նախորդ օրվանից ծանոթ դեպքերը) և հանձնարարվում առանձնացնել կարիքները՝ ըստ եռանկյունու կողմերի⁵⁵:

Թեմա 4. Երեխայի նկատմամբ վատ վերաբերմունքի ճանաչումը. վնասի և ռիսկերի գնահատում. Թեմայի ներկայացման շրջանակում պետք է վերապատրաստողի կողմից ներկայացվեն ռիսկայնության մակարդակները, մակարդակների որոշման գործընթացն ու այն հարցերը, որոնք կօգնեն մասնագետին նույնականացնել ռիսկի մակարդակը (այստեղ պետք է հղում անել երեխայի պաշտպանության մակարդակներին⁵⁶): Թեմայի յուրացման համար կարելի է կիրառել նախորդ թեմայի շրջանակներում կատարված առաջադրանքի արդյունքները՝ այս անգամ այն օգտագործելով նույնականացնելու և հիմնավորելու ռիսկայնության մակարդակը:

Ամփոփումը:

Թեման ամփոփեք՝ մասնակիցներին հնարավորություն տալով կիսելու իրենց տպավորություններն ու առաջարկություններ անելու վերապատրաստման հաջորդ օրվա ընթացքի վերաբերյալ:

⁵⁴ Այսպես, վերապատրաստվողներին պետք է նաև ներկայացվի բռնության ենթարկված երեխայի կարիքների գնահատման ձևաթուղթը, որը կազմված է հիմնվելով կարիքների գնահատման եռանկյունու վրա:

⁵⁵ Կարիքների գնահատման եռանկյունին պետք է պարզադիր կերպով ներառված լինի Վերապատրաստման բաժանվող նյութերում:

⁵⁶ Երեխայի պաշտպանության մակարդակներից յուրաքանչյուրում երեխայի հայտնվելու ցուցիչները ներկայացված են Հավելված 3.-ում:

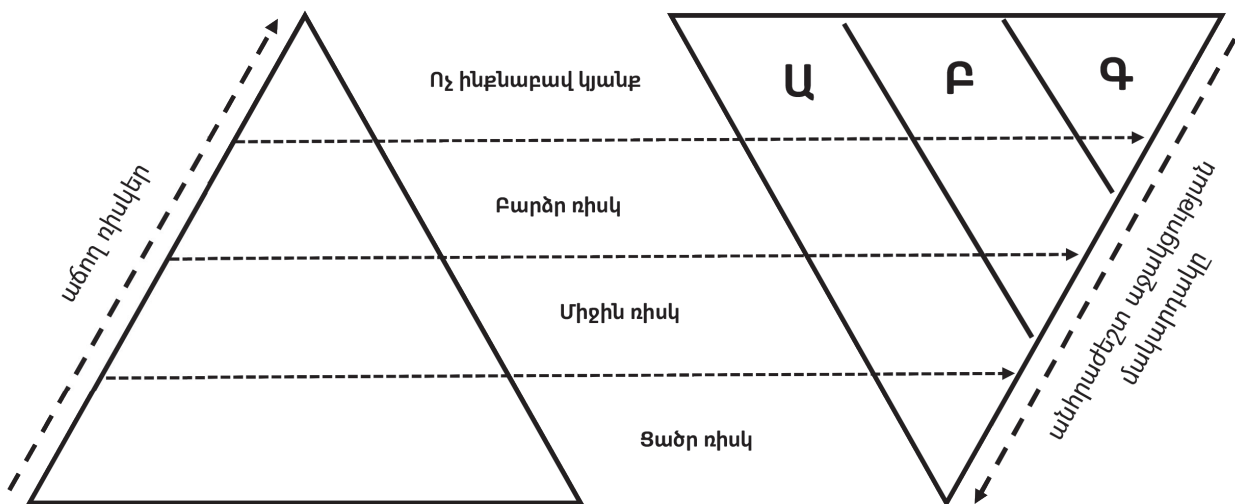
ՄՈԴՈՒԼ 3.

**ԲՈՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ ԵՐԵԽԱՆԵՐԻ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՎԱԾ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ. ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՈՒՄ,
ՎԱՂ ՀԱՅՏՆԱԲԵՐՈՒՄ, ՄԻՋԱՄՏՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՎ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄ**

ԹԵՄԱ 1. ԵՐԵՒԱՆՆԵՐԻ ԲՈՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ. ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄ

Միջազգային պրակտիկայում երեխաներին բռնություններից պաշտպանության մոտեցումների դիտարկումը թույլ է տալիս ասել, որ ընդհանուր առմամբ երեխաների պաշտպանության կազմակերպումը, այդ թվում դեպքերին արձագանքման մեխանիզմները, հիմնվում են գործընթացում ներգրավված երեք հիմնական սուբյեկտների՝ երեխա-ծնող-պետության միջև դերերի բաշխման վրա: Ըստ այդմ, կախված այն հանգամանքից, թե խոսքը երեխաների պաշտպանության առավել ազատական, թե՛ առավել պահպանողական համակարգի մասին է, կիրառվող մոտեցումը ելնում է այն հանգամանքից, թե ինչպիսի իրավունակություն ունի երեխան, որոնք են ծնողական պատասխանատվության սահմանները, որքանով և որ դեպքերում պետությունը կարող է միջամտել ընտանիքի կյանքում:

Երբ անդրադառնում ենք պաշտպանության կազմակերպմանը, անհրաժեշտություն կա ևս մեկ անգամ վերհիշելու երեխաների պաշտպանության մակարդակները (տես Գծապատկեր 7.):

Գծապատկեր 7. Երեխաների պաշտպանությանն ուղղված ծառայություններում կիրառվող հիմնական մոտեցումները՝ հիմնված ռիսկերի վրա⁵⁷

Ըստ այս մոտեցման՝ երեխաների պաշտպանությունը կազմակերպվում է երեք մակարդակներով՝ հաշվի առնելով այն, թե երեխան կարիքների որ մակարդակում է գտնվում (Տես Մոդուլ 2-ում ներկայացված երեխաների պաշտպանության մակարդակների բաժինը): Համաձայն այս մոտեցման՝ պաշտպանության արդյունավետ համակարգը պետք է ներառի երեք հիմնական բաղադրիչ՝ կանխարգելում, միջամտություն և պաշտպանություն, վերականգնում: Ինչպես կարող եք տեսնել Գծապատկեր 7.-ում, որքան ռիսկը ցածր է, այնքան հիմնական կարիքների բավարարմանն ուղղված ծառայությունների ծավալը շատ ավելի փոքր է, այսինքն առկա համընդհանուր ծառայությունները բավարար են դրանց արձագանքելու համար : Այսինքն՝ այստեղ խոսքը կանխարգելման մասին է:

Միջին ռիսկի պարագայում կարևոր է միջամտության և պաշտպանության դերը երեխայի համար, քանի որ նա գտնվում է երկրորդ մակարդակում, որտեղ կա ֆիզիկական, հոգեբանական կամ սեռական բռնության ենթարկվելու ռիսկ: Սա նշանակում է, որ պետք է լինեն լրացուցիչ ծառայություններ, որոնք կարող են միջամտել և կանխարգելել բռնության խորքային ձևերի դրսևորումները:

Բարձր ռիսկի պարագայում երեխան լքվել է կամ սոցիալական օտարման զոհ դարձել: Այստեղ անհրաժեշտություն կա սոցիալական ներառմանն ուղղված մասնագիտացված ծառայությունների: Ծառայությունների ամենամեծ չափաբաժինն անհրաժեշտ է չորրորդ՝ ոչ ինքնաբավ կյանքի մակարդակում: Այստեղ

⁵⁷ Source: David Tobis, Worldbank report; adjusted by H. Paulischin

խոսքը երեխայի մասին է, ով ժամանակին անհրաժեշտ խնամք և ծառայություններ չստանալու հետևանքով կորցրել է ինքնուրույնության բոլոր հմտությունները, հետևաբար կարիք ունի ավելի համալիր և երկարաժամկետ ծառայությունների:

Ինչպես տեսնում ենք Գծապատկեր 7.-ում, որքան ռիսկն աճում է, այնքան աճում է լրացուցիչ ծառայություններ ստանալու կարիքը, միևնույն ժամանակ երեխաների պաշտպանությանն ուղղված ծառայությունները պետք է իրականացնեն ոչ միայն երեխաների իրավունքների պաշտպանությունը, այլև օգնեն ծնողներին չխուսափել պատասխանատվությունից և դաստիարակել ու պաշտպանել սեփական երեխաներին: Նման մոտեցման պարագայում, երբ ծնողները իրենց ծնողական պատասխանատվությունն իրականացնելու համար ստանում են համապատասխան աջակցություն և օգնություն, ծնողների և երեխաների իրավունքներն ըստ այդմ հավասարակշռվում են⁵⁸:

Բռնությունների համատեքստում ռիսկերի վրա հիմնված պաշտպանության կազմակերպման համար մասնագետին, մասնավորապես սոցիալական աշխատողին, անհրաժեշտ է պատասխանել մի քանի հարցի՝

- Ինչպե՞ս գնահատել երեխայի ռիսկայնության մակարդակը և սահմանել միջամտության խելամիտ ժամկետներ,
- Ինչպե՞ս որոշել երեխայի վնասվելու աստիճանը և նույնականացնել իրավունքների ոտնահարման փաստի առկայությունը,
- Ո՞ր պարագայում ընթացք տալ դեպքին:

Վերը տրված հարցերին հնարավոր է պատասխանել՝ կիրառելով հետևյալ սխեմաները:

Ինչպե՞ս գնահատել երեխայի ռիսկայնության մակարդակը և սահմանել միջամտության խելամիտ ժամկետներ. Համաձայն վերոնշյալ սկզբունքի՝ առանձնացնում ենք ռիսկի 4 մակարդակ, որոնցից յուրաքանչյուրը ենթադրում է անհապաղ միջամտությունների կատարման և հրատապ օգնության գործողությունների իրականացում: Մակարդակի որոշումը որպես այդպիսին հիմնվում է ոչ միայն երեխայի, այլև ծնողի իրավիճակի բնութագրիչների առանձնացման վրա, ինչպես ներկայացված է ներքոնշյալ աղյուսակում (Տես Աղյուսակ 2.):

Աղյուսակ 2. Ռիսկի մակարդակի գնահատումն ու գործողությունների իրականացման խելամիտ ժամկետների սահմանման հիմքերը

Ռիսկի մակարդակը	Մակարդակ 1. Բարձր ռիսկ	Մակարդակ 2. Միջին ռիսկ	Մակարդակ 3. Ցածր ռիսկ	Մակարդակ 4. Անվտանգ
Գործողությունների ժամկետների սահմանումը	Գնահատումը պետք է իրականացվի առավելագույնը 24 ժամվա ընթացքում, իսկ հետագա մոնիթորինգը առնվազն շաբաթական երկու անգամ	Գնահատումը պետք է իրականացվի առավելագույնը 5 օրվա ընթացքում, որին կհետևի առնվազն շաբաթական մեկանգամյա մոնիթորինգը	Գնահատումը առավելագույնը 7 օրվա ընթացքում, որին կհետևի առնվազն երկու շաբաթը կամ ամիսը մեկանգամյա մոնիթորինգը	Գ ն ա հ ա տ - ման անհրաժեշտություն չկա

⁵⁸ Միջազգային առաջավոր պրակտիկայում, չնայած երեխայակենտրոն մոտեցումները կարծես թե դարձել են գործող համակարգերի օրգանական մասը, այնուամենայնիվ, դրանք էլ մեկ այլ խնդրի հետ են առնչվում: Հաջողապես, արևմտյան երկրներում երեխաների/ընտանիքների հետ աշխատող ծառայությունները խիստ մասնագիտացված են և տարբաժանված: Երեխայի պաշտպանության ծառայությունները որպես կանոն զբաղվում են բացառապես երեխայի շահերի պաշտպանությամբ, իսկ ընտանիքի խնդիրներով զբաղվում են ընտանեկան սոցիալական ծառայությունները: Նման բաժանման արդյունքում, հաճախ այս ծառայությունների միջև կոնֆլիկտ է առաջանում, քանի որ մոտեցումները սկզբունքորեն տարբերվում են միմյանցից, ինչն արդյունքում վնասում է հենց շահառուներին:

Երեխան	Երեխայի կյանքին անմիջական վտանգ է սպառնում, որը կարող է նշանակալիորեն վնասել նրա ֆիզիկական կամ հոգեկան բարեկեցությանը, երեխան ենթարկվում է ֆիզիկական և/կամ սեռական բռնության, ինտենսիվ կամ երկարատև հուզական բռնության, թրաֆիքինգի գոհ է և համապատասխան պաշտպանական միջոցներ չկիրառելու դեպքում կլինի հիվանդության և մահվան ռիսկի ներքո, կարող է ընտանիքից երեխային հեռացնելու անհրաժեշտություն լինել:	Եթե երեխան չստանա անհրաժեշտ աջակցություն կամ չիրականացվի անհրաժեշտ միջամտություն, ապա նա կհայտնվի նշանակալի ռիսկի ներքո, կա ընտանիքից հեռացման ռիսկ, երեխայի տրամադրությունը փոփոխական է, չկա հստակ տեղեկատվություն երեխայի կյանքին կամ առողջությանը սպառնացող վտանգների մասին:	Երեխան ապրում է անվտանգ պայմաններում, այնուամենայնիվ, կան որոշակի մտահոգություններ, որ երեխան կարող է ենթարկվել ռիսկի, եթե կանխարգելման և աջակցման ծառայություններ չտրամադրվեն (շեշտադրվելով ծնողական հմտությունների և ծնողների իրազեկվածության մակարդակի բարձրացումը): Երեխան հիմնականում երջանիկ է, դրական տրամադրված, կարողանում է հարաբերություններ հաստատել, խոսել սեփական հույզերի մասին	Երեխայի կյանքին և առողջությանը չի սպառնում որևէ տեսակի ռիսկ, չի պահանջվում որևէ գործողության իրականացում:
Ծնող (ներ)ը	Ծնողը չի վերահսկում իր սեփական կյանքը, չունի ապագայի պլաններ, գտնվում է հուսահատ, անհանգիստ, մտահոգ կամ զայրացած վիճակում, և սա ազդեցություն է գործում երեխայի ֆիզիկական և հուզական բարեկեցության վրա, ներգրավված չէ համայնքային խմբերում, չի հաղորդակցվում, չի ստանում այլ անձանցից աջակցություն, չունի երեխայի զարգացման և ծնողավարման դերերի մասին գիտելիքներ, երեխային ժամանակ չի տրամադրում, չի կարողանում կառավարել սեփական հույզերը, մեկուսացված է և մերժված:	Ծնողը չի վերահսկում ճգնաժամը կամ արտակարգ իրավիճակը, ունի դժվարություններ ճանաչելու սեփական ուժեղ կողմերն և գտնելու անհրաժեշտ ռեսուրսները, հաճախ ունի տխրության, տագնապի, անհանգստության զգացումներ, որը ազդում է նրա ծնողավարման հմտությունների վրա: Չի մասնակցում համայնքային կյանքին, ունի շփման նեղ շրջանակ, երբ աջակցելու անհրաժեշտություն կա, ցանկանում է իմանալ երեխայի զարգացման մասին, դժվարություններ ունի երեխայի հետ շփումներում, չի կարողանում հաղթահարել սեփական բացասական զգացողությունները:	Ծնողը հիմնականում վերահսկում է իրավիճակը, գիտի որտեղից և ինչպես աջակցություն ստանալ, ունի ապագայի պլաններ, երջանիկ է և բավարարված իր կյանքով, վերահսկում է երեխայի կյանքը տարբեր իրավիճակներում, ունի սոցիալական կապեր, անհրաժեշտության պարագայում ստանում է համապատասխան աջակցություն, գիտի, թե ինչպես տեղեկատվություն ստանալ երեխայի զարգացման առանձնահատկությունների մասին, երեխայի հետ ունի ամուր կապեր և միասին ժամանակ են անցկանցում, ունի բավարար միջոցներ ընտանիքն ապահովելու համար:	

Գնահատման ընթացքում մասնագետը պետք է ուշադրություն դարձնի ընտանիքի ռիսկայնությունը պայմանավորող հետևյալ գործոններին.

- **Սոցիալ-տնտեսական՝** նյութական անապահովություն, ոչ կայուն եկամուտ, անբավարար բնակարանային պայմաններ, գործազրկություն.
- **Բժշկասոցիալական՝** ընտանիքի անդամի հաշմանդամություն կամ քրոնիկ հիվանդություն, վնասակար աշխատանքային պայմաններ (ծնողներ), անգործունակություն.
- **Սոցիալ-ժողովրդագրական՝** միաձնող ընտանիք, բազմազավակ ընտանիք, տարեցներից և անչափահասներից կազմված ընտանիք.

- **Սոցիալ-հոգեբանական՝** ամուսինների, ծնող-երեխաների միջև կոնֆլիկտային փոխհարաբերություններ, թմրանյութերից և ալկոհոլից կախվածություն, ընտանեկան բռնություն:
- **Մանկավարժահոգեբանական՝** կրթական, իրավունքների, հնարավորությունների և պարտականությունների վերաբերյալ իրազեկվածության ցածր մակարդակ:

Պետք է նկատի ունենալ, որ այս կամ այն գործոնի առկայությունը դեռևս չի նշանակում, որ անպայմանորեն տվյալ ընտանիքում երեխայի իրավունքների խախտման խնդիր կա: Միևնույն ժամանակ գործոնի առկայությունը մասնագետին հուշում է, որ կարող է լինել բռնության հավանականություն:

Երեխայի վնասվելու աստիճանը գնահատելիս ավելի նպատակահարմար է ուղղորդվել Աղյուսակ 4-ով, որտեղ համադրված են ռիսկի մակարդակներին բնորոշ ցուցիչները՝ ըստ բռնության տիպի: Այստեղ ռիսկի 3-րդ և 4-րդ մակարդակները ներկայացված են զուգակցված:

Աղյուսակ 3. Երեխայի իրավիճակի գնահատման մատրիցա

	Բարձր ռիսկ / Վտանգավոր Անհապաղ միջամտության անհրաժեշտություն	Միջին ռիսկ / Ոչ ապահով Չկա ընտանիքից/ միջավայրից հեռացնելու անհրաժեշտություն	Ցածր ռիսկ / Անվտանգ ուղղորդում դեպի կանխարգելիչ/վաղ միջամտության ծառայություններ
Ֆիզիկական բռնություն	• Կյանքին վտանգ սպառնացող վնասվածքի առկայություն, որը պահանջում է անհապաղ բժշկական միջամտություն • Երեխան ենթարկվում է շարունակական ընտանեկան բռնության • Երեխայի մոտ նկատվում է անկառավարելի ագրեսիվ վարքագիծ	• Ֆիզիկական պատժի գործադրում, որը հանգեցրել է հյուծման, կապտուկների կամ հուզական վնասի • Երեխան ենթարկվել է վտանգավոր և/կամ ոչ խելամիտ վերաբերմունքի/ գործողության և/կամ ընտանեկան բռնության	• Բռնության/բռնի գործողությունների բացակայություն • Բռնություն գործադրող անձը հեռացել է, և չկա վերադարձի ցանկություն
Սեռական բռնություն	• Երեխան գտնվում է սեռական կապի մեջ մեծահասակի հետ, ով կարող է ցանկացած պահի կոնտակտի մեջ մտնել երեխայի հետ • Երեխան ամուսնացել է կամ գտնվում է նման ռիսկի ներքո: • Երեխան մեղադրվում է սեռական բռնության մեջ	• Որոշ ժամանակ առաջ երեխան ենթարկվել է սեռական բռնության, սակայն չի ստացել անհրաժեշտ աջակցություն • Երեխան գտնվում է հարկադիր սեռական կապի մեջ մի մարդու հետ, ում իշխանության ներքո է գտնվում, օրինակ՝ ուսուցչի	• Երեխան և ընտանիքը ստացել են անհրաժեշտ աջակցություն (սեռական բռնության դեպքից հետո), իսկ ներկայումս երեխային ուղեկցում է աջակցող մեծահասակ, ով կարող է պաշտպանել նման ռիսկից • Միջավայրում չկա սեռական բռնության ռիսկ
Հուզական բռնություն	• Երեխան շարունակաբար ստորացվում և/կամ մեկուսացվում հիմնական խնամողի կողմից և այդ իրավիճակը փոխելու ցանկություն ունի • Երեխան ինքնավնասման, այդ թվում ինքնասպանության փորձ է արել կամ ունի նման մտքեր • Երեխայի մոտ դրսևորվում է հակասոցիալական վարք, այդ թվում բռնարարքներ • Երեխան ունի կախվածություններ (ալկոհոլ/թմրանյութեր) • Երեխան հրաժարվում է կրթությունից և դպրոց գնալուց • Երեխան ապրում և աշխատում է փողոցներում	• Երեխան շարունակաբար ենթարկվում է ստորացման և մեկուսացման • Երեխային ավելի վատ են վերաբերվում, քան ընտանիքի մյուս երեխաներին • Երեխայի մոտ նկատվում է անընդհատ լարվածություն/ դեպրեսիվ վարքագիծ	• Հուզական վնասի հանգեցնող պատճառները ստացել են համապատասխան արձագանք (օրինակ՝ խնամողը աջակցություն է ստացել, փոխվել է խնամողը և այլն) • Բռնություն գործադրողն այլևս կապ չունի երեխայի հետ

Անտեսում/ բարձր թոշակություն	• Անտեսման հետևանքով առաջ եկած լուրջ վնասվածք կամ հիվանդություն • Ծնողական խնամքի բացակայություն, ինչը երեխային ենթարկում է նշանակալի վնաս • Լքում	• Համապատասխան խնամքի բացակայություն/ հիմնարար կարիքները չեն բավարարվում • Ծնողական խնամքի ժամանակավոր բացակայություն • Խնամողի կողմից երեխայի հետ հարաբերություններում հուզական կապի բացակայություն • Երեխայի սոցիալական, ինքնախնամքի հմտությունները թույլ զարգացած են • Երեխայի մոտ նկատվում է • Երեխան օգտագործում է ակոհոլ/թմրանյութեր • Երեխան հաճախ տանը չի գիշերում	• Երեխայի հիմնարար կարիքները բավարարվում են հիմնական խնամողի կողմից • Երեխան ունի սիրող և աջակցող հիմնական խնամող • Երեխայի մոտ մտահոգության տեղիք տվող վարքաձևեր չեն նկատվում • Երեխան փորձել է ակոհոլ և թմրանյութեր, սակայն այլևս չի օգտագործում
------------------------------	--	--	---

Եթե խոսենք հաջորդ հարցի, դեպքին ընթացք տալու մասին, ապա այստեղ կարելի է ուղղորդվել հետևյալ սկզբունքով.

Դեպքին ընթացք է տրվում, եթե

- Երեխան գտնվում է անմիջական վտանգի ներքո, նրա իրավունքները ոտնահարվում են, կարիք կա պաշտպանական միջամտություն իրականացնելու,
- Ի լրումն հրատապ միջամտության՝ նաև երկարաժամկետ գործողությունների պլանավորման և իրականացման անհրաժեշտություն կա,
- Ուշադրության առանցքում կոնկրետ դեպքն է, անհատական պատմությունը:

Դեպքին ընթացք չի տրվում, եթե

- Երեխայի հիմնարար պահանջմունքները, ինչպես օրինակ՝ կրթական, առողջական, սննդի, բավարարվում են երկրում առկա համընդհանուր կանխարգելիչ ծառայությունների միջոցով կամ երեխայի խնդիրները լուծելի են առկա ընթացակարգերի և աջակցության մեխանիզմների շրջանակներում:
- Ի լրումն, երեխայի խնդիրների բնույթը պահանջում է այլ տիպի ծառայություն: Այդ դեպքում խնդիրն անմիջապես ուղղորդվում է համապատասխան կառույցին:
- Ուշադրության առանցքում սոցիալական լայն խմբի խնդիրներն են:

Ընդհանուր առմամբ երեխաներին բռնությունից պաշտպանության համալիր ռազմավարությունը ենթադրում է միջամտություն էկոլոգիական մոդելով, ինչը նշանակում է ազդեցություն չորս հիմնական մակարդակներում (որոնցից երկուսը վերնում արդեն իսկ նշեցինք)՝ անհատական, ընտանեկան, համայնքային և հասարակական: Բացի այդ, այսօր երեխաների պաշտպանության համակարգերի վերանայման կամ մշակման գործընթացներում, ի լրումն երեխայի պաշտպանության տեսանկյունից արդյունավետ համակարգ ձևավորելու գաղափարի, փորձում են ապահովել առնվազն հետևյալ երկու պայմանների առկայությունը՝ (1) հասանելիությունը բռնության տեսանկյունից ռիսկային բնակչությանը, (2) սահմանափակ ռեսուրսների ծախսարդյունավետ օգտագործում: Հետաքրքրական է նաև այն, որ խոսելով գործող համակարգերի/ընթացակարգերի արդյունավետության մասին՝ հետազոտողներն ու որոշում կայացնողները լավագույն փորձի օրինակներն առանձնացնելիս ավելի շատ կենտրոնանում են դրանց նախագծման և իրականացման գործընթացի վրա, քան ուղղակի դրանց ազդեցության գնահատման:

Ըստ այդմ առանձնացվում են հետևյալ հիմնական մարտահրավերներն ու հնարավորությունները, որոնք պետք է հաշվի առնել երեխաներին բռնություններից պաշտպանելուն ուղղված արդյունավետ մեխանիզմ մշակելիս և իրականացնելիս.

- **Կարիքների և ծառայությունների քարտեզագրում.** Եթե հիմնախնդիրը համապատասխանաբար չի ուսումնասիրվել, հաշվի չեն առնվել մշակութային և սոցիալական համատեքստով պայմանավոր-

ված խնդիրները, ապա առկա մեխանիզմը չի կարող արդյունավետ գործել:

- **Ենթակառուցվածքներ.** Արդյո՞ք մշակվող կամ իրականացվող մեխանիզմը պահանջում է գործող ենթակառուցվածքների ընդլայնում, թե՛ դրանց օգտագործման նոր մոդել է առաջարկում, որն է տվյալ ընթացակարգով նախատեսված պարտավորությունները համայնքի համար:
- **Կարողություն.** Արդյո՞ք առկա մարդկային ռեսուրսները տիրապետում են անհրաժեշտ գիտելիքների և կարողությունների երեխային բռնությունից պաշտպանության մասին, ինչպե՞ս է իրականացվելու նոր մոտեցումների ներդրումը համակարգում:
- **Քաղաքականություն.** Առաջարկվող մոդելը ինչպե՞ս է փոխում գործող օրենսդրական համակարգը, ինչպիսի՞ մարտահրավերներ կարող են առաջ գալ օրենսդրական փոփոխությունների հետևանքով:
- **Համայնքային մասնակցություն.** Ինչպիսի՞ն է համայնքի մասնակցությունը, ինչպիսի՞ հնարավորություններ ունի այն որոշումների կայացմանը մասնակցելու, արդյո՞ք մասնակցությունը ներառական է համայնքում գործող բոլոր դերակատարների տեսանկյունից, արդյո՞ք հաշվի են առնված նաև համայնքի ակնկալիքները:
- **Հաղորդակցություն.** Տարբեր մակարդակների միջև հաղորդակցության/ տեղեկատվության փոխանցման ինչպիսի՞ ոճ է գործում, ո՞վ է պատասխանատու հաղորդակցության ապահովման համար:
- **Որոշումների կայացում.** Ինչպե՞ս են կայացվում որոշումները, ու՞մ կողմից⁵⁹:

Պետք է նկատի ունենալ, որ չկա մի այնպիսի մոտեցում, որը կերաշխավորի նման իրավիճակում հայտնված բոլոր ընտանիքների հետ աշխատանքի արդյունավետ կամ ցանկալի ելքը: Տարբեր երկրների պրակտիկայում առկա փորձերը, ձևավորված ընթացակարգերի արդյունավետությունը ուղղակիորեն կախված են այն հանգամանքից, թե՛ դրանցում որքանով են արտացոլված մշակութային, համայնքային առանձնահատկությունները, որքանով է ընտրված մոտեցումը՝ հիմնված փաստերի վրա: Դրա հետ միասին վերջին շրջանում հետազոտողները նշում են արդյունավետ մոտեցումների հետևյալ հիմնական բնութագրիչները՝

Միջամտության հիմքում պետք է լինի փոփոխությունների տեսությունը. Արդյունավետ ընթացակարգը պետք է ունենա հստակ տրամաբանական շղթա, որտեղ սահմանված են հիմնախնդիրը, դրանց համատեքստը, նշված են չափելի նպատակները և տրված է միջամտության ընթացակարգը՝ քայլ առ քայլ:

Արդյունավետ գործող կանխարգելման ծրագրերի հիմքում ծնող-երեխա փոխհարաբերությունների ամրապնդումն է, ինչը նշանակում է, որ ընթացակարգում պետք է հստակորեն նշված լինեն միջամտության ընթացքում ծնողի, երեխայի և ընտանիքի դերերն ու պարտականությունները (Portwood, 2006):

Լրացուցիչ մասնագիտացված ծառայությունների մատուցում. Արդյունավետ գործող են այն համակարգերը, որոնք բնակչությանն առաջարկում են երեխայի և ընտանիքի կարողությունների զարգացման, առողջապահական, ծնողական կրթության ծրագրեր, ընդ որում պետք է դրանց համատեքստում գործի «տունայցերի» իրականացման հստակ համակարգ: Նման ծրագրերը նախատեսվում են բարդ, համալիր խնդիրներ ունեցող ընտանիքների համար (MacMillan, Wathen, Barlow, Fergusson, Leventhal, & Taussig, 2009) :

Բռնության ենթարկված կամ նման ռիսկի ներքո գտնվող երեխայի անվտանգության և պաշտպանության կազմակերպման համար երեխաների պաշտպանության ազգային համակարգերում առնվազն հետևյալ գործողությունները պետք է հստակորեն սահմանված լինեն (1) դեպքերի հայտնաբերում և վաղ միջամտություն, (2) բռնության ենթարկված երեխաներին և նրանց ընտանիքներին շարունակական աջակցության տրամադրում, (3) կրկնակի բռնության կանխարգելում:

Հիմնվելով վերոնշյալի վրա՝ բռնության դեպքերին արձագանքող ցանկալի ընթացակարգը պետք է ապահովի շահառուի համար հետևյալ ծառայությունների տրամադրումը.

59 Daro, D.; Barringer, E; and English, B. Key trends in prevention: Report for the National Quality Improvement Center on Early Childhood. Washington, DC: Center for the Study of Social Policy, National Quality Improvement Center on Early Childhood, 2009.

7 Տե՛ս նույն տեղում:

8 Responding the child abuse and neglect; <https://www.childwelfare.gov/responding/>

1. Երեխայի նկատմամբ բռնության դեպքի հաղորդում. Ծառայությունները ստանում են հաղորդում և արձագանքում են երեխայի նկատմամբ բռնության դեպքերին: Սա վերաբերում է բոլոր ներգրավված կողմերին՝ մասնագետներից մինչև քաղաքացիներ ու առանձին պատասխանատու ծառայություններ:

Մի շարք Արևմտյան երկրներում ցանկացած անձ սեփական նախաձեռնությամբ կարող է տեղեկացնել երեխաների պաշտպանությամբ զբաղվող սոցիալական ծառայությանը կամ ոստիկանությանը ընտանիքում երեխայի նկատմամբ բռնության դեպքի կամ դրա առթիվ կասկածի մասին: Նման հայտարարությունները համարվում են երկրի քաղաքացիներին ներկայացվող պարտադիր պահանջ հատկապես բժիշկների, մանկավարժների, մարզիչների, դաստիարակների և երեխաների հետ առնչվող այլ մասնագետների դեպքում: Հաղորդումը⁶⁰ կարելի է իրականացնել հեռախոսով, փոստով կամ ձևակերպել անմիջականորեն համապատասխան հաստատությունում (դեպքի արձանագրումից հետո ոչ ուշ, քան 24 ժամվա ընթացքում):

2. Դեպքի գրանցում, գնահատում և ուսումնասիրություն. Դեպքի գրանցումը ներառում է դեպքի նույնականացումը՝ հետագա միջամտության կարիքի տեսանկյունից: Ուսումնասիրությունը ենթադրում է պարզել՝ արդյո՞ք երեխան կրել է վնաս կամ եղել է վնասվելու ռիսկի ներքո: Գնահատման շրջանակներում մասնագետի կողմից սահմանվում է ռիսկայնության և անվտանգության մակարդակը, ընտանիքի ուժեղ կողմերն ու երեխայի խնամքի տեսանկյունից առկա կարիքները: Սովորաբար այս ծառայությունները մատուցվում են բազմամասնագիտական թիմերի կողմից համագործակցային աշխատանքի միջոցով՝ ներգրավելով պետական և ոչ պետական ծառայություններ մատուցողներին:
3. Դեպքի վարում. Միջամտությունները կարող են պահանջել դեպքի վարման կիրառում ինչպես նախնական գնահատման ու ուսումնասիրության փուլում, այնպես էլ դեպքի նույնականացումից հետո: Դեպքի վարումը ներառում է աշխատանք ընտանիքի հետ նպատակների, դրանց հասնելու քայլերի, ծառայությունները ընտանիքի և երեխայի կարիքների շուրջը համախմբելու, առաջընթացի մոնիթորինգի միջոցներով:
4. Բուժում և կարիքահեն խնամք. Ասելով կարիքահեն խնամք՝ նկատի ունենք, որ գործընթացում ներգրավված բոլոր կողմերը, այդ թվում երեխան, ծնողը և մասնագետները, պետք է հասկանան բռնության տրավմայի հնարավոր ազդեցության և հետևանքների մասին: Ինչ վերաբերում է մասնագետներին, նրանք պետք է համապատասխան գիտելիքներ ունենան տրավմայի հետ աշխատանքի առանձնահատկությունների, ինչպես նաև երկրորդային տրավմայի բացառման վերաբերյալ:

Վերոնշյալները ծառայությունների և աջակցության միջոցների այն նվազագույն զամբյուղն են, որը թույլ կտա բռնության ենթարկված երեխայի պաշտպանությունն ավելի արդյունավետ կազմակերպել (Stepelton, McIntosh, & Corrington, 2010):

Միջազգային լավագույն պրակտիկայում, բավականին տարածված պրակտիկա է պաշտպանության հիմնական ընթացակարգին զուգահեռ ունենալ նաև արագ արձագանքման մեխանիզմներ հատուկ դեպքերի համար:

Այն ընտանիքներում, որտեղ բռնությունը սովորական երևույթ է, ճգնաժամի պահին ծնողները հաճախ են ուժ և սպառնալիք կիրառում ամենից մոտ գտնվողների՝ իրենց երեխաների նկատմամբ: Ընդ որում, իրականացրած գործողության գիտակցությունը գալիս է միայն այն ժամանակ, երբ լսում են ցավից ճչացող երեխայի ձայնը: Սա գալիս է վկայելու, որ ծնողները ևս ունեն օգնության կարիք, քանի որ դժվարանում են կառավարել իրենց զայրույթը, ագրեսիան, հույզերը, վարքը, սակայն կամ չգիտեն՝ ո՞ր դիմել, կամ վախենում են խարանվելուց և քննադատվելուց, կամ էլ իրենց հանդեպ ծայրահեղ քայլերի կիրառումից

⁶⁰ Դեպքի մասին հաղորդողները պաշտպանություն և իրավական երաշխիքներ են ստանում՝ համաձայն ազգային օրենսդրության նորմերին: Ազգային օրենսդրությամբ նաև սանկցիաներ են սահմանվում դեպքի մասին հաղորդում չտրված անձանց համար:

(այլ խոսքով, վախենում են, որ երեխաներին կխլեն իրենցից): Եվ միայն համալիր մոտեցումը կարող է արդյունավետ լինել, որը՝ որպես շահառու, թիրախավորում է և՛ երեխային, և՛ ընտանիքին:

- ա) եթե մոտեցումը մասնագիտական է, իսկ մասնագիտական մոտեցումը «հավատում է», որ մարդիկ ունակ են փոխվելու (եթե իրենց հասկանան և քաջալերեն),
- բ) հնարավոր է մտածել այն մասին, թե օգնության և միջամտության ինչպիսիք ձևեր պետք է առաջարկել՝ փոխելու համար բռնացող ծնողների վարքը: Եթե բռնացող ծնողների կամ խնամողների մասին մենք մտածենք այնպես, որ նրանք էլ «յուրատեսակ զոհեր» են, որ հայտնվել են «բռնության ոստայնում», մի տեսակ գերի են դարձել անօգնական փոքրիկների հանդեպ իրենց իշխանությունը կիրառելու գայթակղությանը և կամ պարզապես անզոր են թոթափվելու սեփական խնդիրների ճնշումից, ապա հավանաբար կգտնվեն այն ոչ ստանդարտ մեխանիզմները, որոնք թույլ կտան կոնկրետ դեպքի համար կոնկրետ լուծումներ և ուղղորդումներ գտնել:

ԹԵՄԱ 2. ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՒՂՂԱԾ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏՔՍՏԸ

Երեխաների նկատմամբ բռնության դեպքերը կանխարգելելու կամ համապատասխան արձագանք ցուցաբերելու տեսանկյունից տվյալ պետությունում առկա իրավական, օրենսդրական կանոնակարգումները հսկայական նշանակություն ունեն։ Նման կանոնակարգումների ընթացակարգային հստակությունն ու իրավունքահենությունը այն հանգամանքներն են, որոնք կարող են հիմք հանդիսանալ մշակութային ու սոցիալական նորմերով պայմանավորված ոչ ընդունելի վարքի և ընկալումների փոփոխության համար։ Ոչ ընդունելի կամ բռնի վարքը իրավական տեսանկյունից պատժելի դարձնելով՝ պետությունը իր հասարակությանը ուղերձ է հղում առ այն, որ դա մերժելի է։

Բռնություններ պարունակող վարքի նկատմամբ պետությունները տարբեր մոտեցումներ ունեն։ Կարող է անհավանական թվալ, սակայն ներկայումս էլ բազմաթիվ երկրներ կան, որոնք իրավական տեսանկյունից չեն ապահովում երեխաների պաշտպանությունը ֆիզիկական պատիժներից կամ ծնողների/խնամողների անտեսումից։ Միևնույն ժամանակ, հիմնվելով միջազգային փորձի վրա, պետք է նկատի ունենալ, որ բռնության իրավական կանոնակարգումը, սկզբնական ժամանակահատվածում բարձրացնում է բացահայտված/արձանագրված դեպքերի քանակը՝ դրանով ստեղծելով միջ առ այն, որ բռնության դեպքերը շատացել են, այնինչ պարզապես գրանցվում են դեպքեր, որ մինչ այդ չէին գրանցվում⁶¹։

Հարկ է նշել, որ թեև «պատժից վախի» համատեքստում օրենքների կիրարկումն էական ազդեցություն է ունենում, սակայն ընկալումների մնայուն փոփոխությունները շատ երկար գործընթացներ են⁶²։

Երեխայի՝ բռնությունից պաշտպանության իրավունքը ՀՀ-ում սահմանվում է միջազգային փաստաթղթերով և տեղական օրենսդրությամբ։ Ըստ էության՝ կանոնակարգումները սահմանված են ՄԱԿ-ի՝ Երեխաների իրավունքների կոնվենցիայի շուրջ։

Եվ ըստ ՄԱԿ-ի՝ Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի, և «Երեխայի իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի, երեխա է համարվում 18 տարին չլրացած յուրաքանչյուր ոք, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ նա օրենքով սահմանված կարգով գործունակություն է ձեռք բերել կամ գործունակ է ճանաչվել ավելի վաղ։

Կոնվենցիայի ընդունումը էական փոփոխություն բերեց երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում՝ երեխային դիտելով ուղղակիորեն որպես իրավունքի սուբյեկտ և կարծես թե մատնանշելով այն պայմանների առկայությունը, որոնք պետք է ապահովվեն պետությունների կողմից երեխաների ներուժի բացահայտման և իրացման գործընթացները կատարելու համար։ Ահա ինչու պետությունների կողմից Կոնվենցիայի վավերացումը թույլ է տալիս հուսալ, որ այն ընդունող երկրի երեխաները կօգտվեն այն բոլոր իրավունքներից, որոնք բխում են դրա պահանջներից։

Չնայած ուղղակիորեն Կոնվենցիայի Հոդված 19-ն է անդրադառնում և ամրագրում երեխայի՝ բռնությունից պաշտպանված լինելու իրավունքը՝ դրա հետ միասին ընդգծելով նաև մասնակից պետությունների՝ երեխաներին բռնություններից պաշտպանելու գործընթացում կանխարգելիչ և պաշտպանական միջոցներ ձեռնարկելու ու կիրառելու պարտավորությունը, սակայն Կոնվենցիայի այլ հոդվածներ ևս առնչվում են այդ իրավունքի պաշտպանությանը։ Ըստ էության, հոդված 19-ը հաստատում է երեխաների արժանապատվության նկատմամբ հարգանքի, ֆիզիկական ու անձնական զարգացման ամբողջականության իրավունքն անկախ հանգամանքներից, այսինքն այն միջավայրից, որտեղ իրականացվել է բռնարարքը ու դրա պաշտպանության անհրաժեշտությունը։ Իսկ Կոնվենցիայի հարակից հոդվածները (Հոդվածներ 3, 6, 18, 24.3, 34, 35, 36, 37, 38) անդրադառնում են այն հնարավոր իրավիճակներին ու վարքաձևերին, որոնք կարող են հանգեցնել երեխայի նկատմամբ բռնի գործողությունների կիրառման⁶³։ Ըստ այդմ՝ Կոնվենցիայի սահմանված դրույթները պետք է հասկանալ ամբողջության մեջ՝ որպես երեխայի կյանքի ու զար-

⁶¹ Ի դեպ, այդպես տեղի ունեցավ նաև Հայաստանում, «Ընդանիքում բռնության կանխարգելման, ընդանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընդանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումից հետո։

⁶² *Changing cultural and social norms supportive of violent behaviour. (Series of briefings on violence prevention: the evidence)*, WHO, 2009; https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/norms.pdf

⁶³ «Երեխայի իրավունքների մասին» Կոնվենցիայի կիրառման ձեռնարկ, ամբողջովին վերանայված հրապարակում, Ռաշել Հոջկին, Փիթեր Նյուվել, ՅՈՒՆԻՍԵՖ, 2002

գացման իրավունքի մաս, և դիտարկել երեխայի լավագույն շահի սկզբունքի իրացման համատեքստում:

Երեխայի իրավունքների մասին Կոնվենցիա (1989/Նյու Յորք), Հոդված 19

1. Մասնակից պետությունները ձեռնարկում են անհրաժեշտ բոլոր օրենսդրական, վարչական, սոցիալական և կրթական միջոցները՝ պաշտպանելու երեխային ծնողների, օրինական խնամակալների կամ երեխայի մասին հոգ տանող ցանկացած այլ անձի կողմից ֆիզիկական կամ հոգեկան բռնության բոլոր ձևերից, վիրավորանքից կամ չարաշահումից, հոգատարության բացակայությունից կամ անուշադրությունից, կոպիտ վերաբերմունքից կամ շահագործումից, ներառյալ սեռական չարաշահումը:
2. Պաշտպանության այդպիսի միջոցներն անհրաժեշտության դեպքում ներառում են սոցիալական ծրագրերի մշակման արդյունավետ ընթացակարգեր՝ նպատակ ունենալով անհրաժեշտ աջակցություն տրամադրել երեխային և այն անձանց, ովքեր հոգ են տանում նրա մասին, ինչպես նաև երեխայի նկատմամբ դաժան վերաբերմունքի՝ վերը նշված դեպքերը կանխարգելելու և բացահայտելու, դրանց մասին տեղեկացնելու, քննարկման հանձնելու, հետաքննելու, բուժելու և այդ առթիվ հետագա միջոցներ ձեռնարկելու այլ ձևերի իրականացման, այդ թվում՝ ըստ անհրաժեշտության դատական գործ հարուցելու համար:

Երեխան, պայմանավորված իր զարգացման կարիքներով ու դրանք ինքնուրույն բավարարելու խնդիրներով, սեփական պաշտպանությունն ամբողջությամբ իրացնել չի կարող, իսկ սոցիալական նորմերը, որոնց միջոցով կարգավորվում է մարդկանց վարքը, տարբեր հասարակություններում տարբեր են: Միայն հատուկեմտ նորմեր կան, որոնց կարելի է հանդիպել առանց բացառության բոլոր հասարակություններում: Դրանցից մեկն այն է, որ բոլոր մարդիկ համաձայն են, որ երեխաները խնամքի կարիք ունեն: Այդ իսկ պատճառով բազմաթիվ պետությունների կողմից այս դրույթն ամրագրվում է որպես օրինական պահանջ ինչպես երեխայի խնամակալների/ծնողների համար, այնպես էլ երեխայի խնամքի ու պաշտպանության համար պատասխանատու այլ պետական ու ոչ պետական կառույցների և, ի վերջո, նաև պետության՝ որպես իրավունքների իրացման հիմնական երաշխավորի նկատմամբ:

Իրավական հիմքերի մասին խոսելիս շատ կարևոր է անդրադառնալ այն հանգամանքին, թե առկա կարգավորումներն ու սահմանումները որքանով են մի կողմից թույլ տալիս սահմանել երեխաների հանդեպ դաժան վերաբերմունքի հնարավորինս լայն սպեկտրը, և երկրորդ, որքանով են տվյալ սահմանումները թույլ տալիս նույնականացնել երեխայի նկատմամբ կիրառված գործողությունը՝ որպես բռնություն՝ ըստ այդմ նախատեսելով դրանց արձագանքման համար անհրաժեշտ միջոցներ, օրինակ՝ «երեխայի հանդեպ անփութություն», «նեղացված երեխա», «որոշակի հնարավորություններից զրկված երեխա», «կարիքավոր երեխա» և «պաշտպանության կարիք ունեցող երեխա»:

Երեխան համարվում է բռնության կամ դաժանության զոհ, եթե նա լրջորեն վնասված է կամ ակնհայտորեն գտնվում է նման ռիսկերի ներքո: Սակայն, թե որն է ռիսկի նույնականացման սահմանը, դեռևս մնում է հարցական: Ահա թե ինչու երեխաների հանդեպ բռնարարքները (հատկապես սեռական ոտնձգության) մեծամասամբ մնում են չպարզված կամ չպատժված, քանի որ արարքը դժվար ապացուցելի է, իսկ երեխան տուժում է թե՛ իր հանդեպ տեղի ունեցածի, թե՛ բարոյական վնասի պատճառով:

Տեղական օրենսդրության անդրադառնալիս կարևոր է նշել, որ 2015թ.-ի սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում առաջին անգամ սահմանադրական մակարդակում ընդգծվեց երեխայի իրավունքների կարևորությունը: Նշված դրույթներից երեխային բռնություններից պաշտպանելու համատեքստում կարևոր է նշել երեխայի շահերի առաջնահերթության սկզբունքի և պետության՝ երեխայի անհատականության լիակատար և բազմակողմանի զարգացման համար բարենպաստ պայմաններ ստեղծելու պարտավորության հանգամանքների սահմանումը⁶⁴:

Օրենսգրքերի մակարդակում բռնությունից պաշտպանության իրավունքի համատեքստում պետք է նշել Ընտանեկան, Քրեական և Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգիրքը:

Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսդրությամբ հիմնականում անդրադարձ է կատարվում երեխայի անտեսմանը՝ նշելով ծնողների կողմից երեխայի խնամքից չարամտորեն խուսափելու

64 Պեպրոսյան, Երեխաների իրավունքների պաշտպանության հիմնախնդիրները ՀՀ-ում

(Հոդված 178.1) հանգամանքը՝ մնացած դեպքերում հղում տալով «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի առանձին դրույթներին, որոնք վերաբերում են բռնարարք իրականացրած անձի նկատմամբ սանկցիաների կիրառմանը:

ՀՀ Ընտանեկան օրենսգիրք

Երեխայի պաշտպանության իրավունքը, Հոդված 43

1. Երեխան ունի իր իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության իրավունք:

Երեխայի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունն իրականացնում են ծնողները (օրինական ներկայացուցիչները), իսկ սույն օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում՝ խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը:

2. Երեխան ունի իր ծնողների (օրինական ներկայացուցիչների) չարաշահումներից պաշտպանվելու իրավունք:

Երեխայի իրավունքների և շահերի խախտման դեպքում (ընդ որում՝ ծնողների կամ նրանցից մեկի կողմից երեխային դաստիարակելու, կրթության տալու պարտականությունը չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու կամ ծնողական իրավունքները չարաշահելու դեպքերում) երեխան իրավունք ունի պաշտպանության համար ինքնուրույն դիմելու խնամակալության և հոգաբարձության մարմին:

3. Պաշտոնատար անձինք և այլ քաղաքացիներ, որոնց հայտնի են դարձել երեխայի կյանքին և առողջությանը սպառնալու, նրա իրավունքների և շահերի խախտումների դեպքեր, այդ մասին պետք է հայտնեն երեխայի փաստացի գտնվելու վայրի խնամակալության և հոգաբարձության մարմին:

Նման տեղեկություններ ստանալուն պես խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը պետք է ձեռնարկի երեխայի իրավունքների և շահերի պաշտպանության անհրաժեշտ միջոցներ:

ՀՀ Ընտանեկան օրենսգրքում բռնությունից երեխային պաշտպանության համատեքստում կարելի է ընդգծել մի քանի հոդվածներ, մասնավորապես Հոդված 51, 52, 53 և 59: Ընտանեկան օրենսգրքի դրույթները բռնությունից պաշտպանության տեսանկյունից կարևոր են այնքանով, որ դրանք փորձում են սահմանազատում դնել երեխայի և ծնողների իրավունքների միջև՝ ընդգծելով ծնողի՝ երեխայի նկատմամբ ունեցած իրավունքների շրջանակը: Ըստ այդմ ցույց է տրվում գործողությունների այն շրջանակը, որոնց իրականացումը ծնողի կամ խնամակալի կողմից ոտնահարում է երեխայի իրավունքներն ու շահերը, հետևաբար անընդունելի է: Վերոնշյալ հոդվածներում այսպիսով ամրագրված է հետևյալը, որ.

- Երեխայի ծնողը/օրինական խնամակալը նրա իրավունքների ու շահերի առաջնային պատասխանատուն է, իսկ երեխաների ամբողջական զարգացումն ապահովելը՝ ծնողի պարտականությունը,
- Ծնողական իրավունքները չեն կարող իրականացվել երեխաների շահերին հակառակ, քանի որ երեխայի շահը ծնողների հիմնական հոգածության առարկան է,
- Ծնողական իրավունքների իրականացման ընթացքում պետք է բացառվի երեխայի ֆիզիկական և հոգեկան առողջությանը, նրա բարոյական զարգացմանը վնասող որևէ գործողություն կամ դրա բացակայությունը:
- Երեխաների դաստիարակության եղանակները պետք է բացառեն նրանց նկատմամբ քամահրական, դաժան, կոպիտ, մարդկային արժանապատվությունը նսեմացնող վերաբերմունքը, վիրավորանքը կամ շահագործումը:

ՀՀ Ընտանեկան օրենսգիրք

Ծնողական իրավունքներից զրկելը, Հոդված 59

1. Երեխայի կենսական շահերն ապահովելու նպատակով ծնողները կամ նրանցից մեկը կարող են զրկվել ծնողական իրավունքներից, եթե նրանք՝
 - 1) մեկ տարի անընդմեջ չարամտորեն խուսափում են ծնողական պարտականությունները կատարելուց, այդ թվում՝ ալիմենտ վճարելուց.
 - 2) չեն փոխում իրենց վարքագիծը ծնողական իրավունքների սահմանափակման մասին դատարանի վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ վեց ամսվա ընթացքում.
 - 3) առանց հարգելի պատճառի հրաժարվում են վերցնել իրենց երեխային ծննդատնից կամ բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնող կազմակերպություններից.
 - 4) մեկ տարի առանց հարգելի պատճառի հրաժարվում են վերցնել իրենց երեխային դաստիարակչական, բնակչության սոցիալական պաշտպանության կամ նմանատիպ այլ հաստատություններից.
 - 5) չարաշահում են իրենց ծնողական իրավունքները, այդ թվում՝ իրենց վարքագծով վնասակար ազդեցություն են գործում երեխայի վրա.
 - 6) տառապում են քրոնիկ ալկոհոլամոլությամբ, թմրամոլությամբ կամ թունամոլությամբ.
 - 7) տառապում են քրոնիկ հոգեկան հիվանդություններով, որոնց ցանկը սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը.
 - 8) դաժանաբար են վարվում երեխայի հետ, մասնավորապես՝
 - ա. պարբերաբար այնպիսի ֆիզիկական բռնություն են գործադրում նրա նկատմամբ, որը չի պարունակում Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքով նախատեսված հանցակազմի հատկանիշներ,
 - բ. պարբերաբար հոգեբանական բռնություն են գործադրում նրա նկատմամբ, այն է՝ դիտավորությամբ հոգեկան ուժեղ տառապանք պատճառելը, այդ թվում՝ ֆիզիկական, սեռական բռնություն գործադրելու սպառնալիքը, արժանապատվության պարբերական նվաստացումը:
2. Ծնողը զրկվում է ծնողական իրավունքներից, եթե դատապարտվել է իր երեխայի դեմ ուղղված դիտավորյալ հանցագործության համար:

Ընտանեկան օրենսգրքում նախատեսվում են ինչպես ծնողական իրավունքների զրկելու, այնպես էլ ծնողական իրավունքների սահմանափակման պայմանները⁶⁵:

Երբ խոսում ենք բռնության այն տարատեսակների մասին, որոնք օրենքով պատժելի են, պետք է անդրադառնալ Քրեական օրենսգրքի համապատասխան հոդվածներին: Մասնավորապես դրանք առանձնացվում են ըստ մի քանի հիմնական խմբերի՝

- Կյանքի և առողջության դեմ ուղղված հանցագործություններ. սպանությունը, այդ թվում մոր կողմից նորածին երեխայի սպանությունը, ինքնասպանության հասցնելը կամ հակելը, դիտավորությամբ առողջությանը վնաս պատճառելը, ծեծը, խոշտանգումը, սեռավարակներով վարակելը (այդ թվում ՄԻՎՎ), անձին իր համաձայնությամբ բժշկական կամ գիտական փորձերի ենթարկելը, կյանքի համար վտանգավոր դրության մեջ թողնելը,
- Անձի ազատության, պատվի և արժանապատվության դեմ ուղղված հանցագործություններ՝ առևանգումը, թրաֆիքինգը կամ շահագործումը, ազատությունից ապօրինի զրկելը, սեռական բնույթի և անառակաբարո գործողությունները, բռնաբարությունը,
- Ընտանիքի և երեխայի շահերի դեմ ուղղված հանցագործությունները. անչափահասին հանցանքի կատարմանը ներգրավելը, երեխային պոռնկության կամ պոռնկագրական բնույթի նյութեր կամ առարկաներ պատրաստելու հետ կապված գործողություններ կատարելուն ներգրավելը կամ դրան նպաստելը, ոգելից խմիչքների օգտագործմանը, ուժեղ ներգործող կամ այլ թմրեցնող նյութերի ոչ բժշկական օգտագործմանը, թափառաշրջիկությանը ներգրավելը, դրանց հակելը կամ մուրացկա-

65 Ավելի մանրամասն Տես ՀՀ ընտանեկան օրենսգիրք:

նության հետ կապված գործողություններ կատարելուն ներգրավելը, երեխային դաստիարակելու պարտականությունը չկատարելը կամ երեխային պահելուց չարամտորեն խուսափելը, անչափահասին հանցանքի կատարմանը ներգրավելը, երեխայի կյանքի անվտանգության ապահովման կամ առողջության պահպանման պարտականությունը չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը, խնամակալի կամ հոգաբարձուի իրավունքները չարաշահելը, ծնողի կողմից երեխային կամ տասնութ տարին լրացած անաշխատունակ զավակին դատարանի վճռով ապրուստի միջոցներ վճարելուց երեք ամսից ավելի չարամտորեն խուսափելը, վաշխառությունը, պատանդ վերցնելը, վարձկանությունը:

Փաստացի ստացվում է, որ գրեթե ամբողջությամբ ծածկվում է բռնություն պարունակող արարքների շրջանակի ներկայացումը. այստեղ ամբողջ խնդիրն այն է, թե որքանով են տվյալ գործողությունների իրականացման համար սահմանված պատիժները համապատասխան բռնարարքի բնույթին և որքանով կարող են մի կողմից զսպող դեր կատարել, իսկ մյուս կողմից՝ ստեղծել համապատասխան պատժի համար պայմաններ:

Ի լրումն Երեխաների իրավունքների մասին օրենքի՝ 2018 թվականի հունվարի 31-ից ուժի մեջ մտած «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի շրջանակներում առաջարկվող կանոնակարգումները կիրառելի են երեխաներին ընտանիքում բռնություններից պաշտպանելու համատեքստում: Կարևոր է նկատի ունենալ, որ դրանք կանոնակարգում են միայն ընտանեկան բռնության դեպքերը, իսկ բռնության այլ դրսևորումները՝ բուլինգ, շահագործում, թրաֆիքինգ և այլն, այլ կարգավորումներ ունեն:

ՀՀ-ում ընտանիքում անձի նկատմամբ բռնության կանխարգելման և բռնության ենթարկված անձի պաշտպանության կազմակերպումը հիմնված է հետևյալի վրա.

1. ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց անվտանգության և պաշտպանության ապահովման առաջնայնություն,
2. ընտանիքի՝ որպես հասարակության բնական և հիմնական բջջի աջակցություն, ընտանիքում ավանդական արժեքների ամրապնդման և ընտանիքում համերաշխության վերականգնում,
3. երեխայի լավագույն շահերի առաջնահերթություն,
4. իրավահավասարության ապահովման և խտրականության արգելք,
5. արդարադատության մատչելիություն,
6. մասնավոր և ընտանեկան կյանքի վերաբերյալ տեղեկությունների անձեռնմխելիություն
7. պետական, տեղական ինքնակառավարման մարմինների և քաղաքացիական հասարակության միջև համագործակցության ապահովում:

«Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» օրենքում ընտանիքում բռնությունը սահմանվում է որպես ֆիզիկական, սեռական, հոգեբանական կամ տնտեսական բնույթի բռնի արարք, ինչպես նաև անտեսում, որը կատարվել է ընտանիքի՝ անկախ համատեղ բնակության հանգամանքից՝ ամուսինը (այդ թվում՝ փաստական ամուսնական հարաբերությունների մեջ գտնվող անձը), նախկին ամուսինը, ծնողը, այդ թվում՝ խորթ ծնողը, որդեգրող ծնողը, խնամատար ծնողը, երեխան (նաև որդեգրված, խորթ, հոգեզավակ), որդեգրող ծնողի ամուսինը, ամուսնու ծնողները, նախկին ամուսնու ծնողները, ինչպես նաև համատեղ բնակվող տատ, պապ, քույր և եղբայր (նաև համամայր կամ համահայր), ամուսնու քույր, ամուսնու եղբայր, ինչպես նաև ամուսնու ծնողների, քրոջ և եղբոր համար՝ փեսան և հարսը, անդամների միջև: Օրենքով պետական մարմինների, մասնավորապես ոստիկանության համար սահմանվեցին ընտանիքում բռնության դրսևորումների կանխարգելմանն ուղղված գործուն իրավական մեխանիզմներ՝ ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության հետևյալ միջոցները՝

- 1) նախազգուշացումը.
- 2) անհետաձգելի միջամտության որոշումը.
- 3) պաշտպանական որոշումը:

Նշված պաշտպանության միջոցներից նախազգուշացումը և անհետաձգելի միջամտության որոշումը կայացվում է ոստիկանության ծառայողների կողմից ընտանիքում բռնության վերաբերյալ ահազանգի դեպքում՝ բռնության դեպքը հիմնավորվելու արդյունքով, իսկ պաշտպանական որոշումը՝ դատարանի կողմից:

Նախազգուշացումը կիրառվում է այն դեպքերում, երբ ընտանիքում բռնության դեպքը ոստիկանությունը հայտնաբերել է առաջին անգամ, կատարված արարքը հանցակազմի հատկանիշներ առերևույթ չի պարունակում, և անհետաձգելի միջամտության հիմքերն առկա չեն: Նախազգուշացում կիրառելու մասին ոստիկանության ծառայողի կայացրած պատճառաբանված որոշման պատճենը ընտանիքում բռնություն գործադրած անձին հանձնվում է ստորագրությամբ՝ առձեռն:

Անհետաձգելի միջամտության որոշումը կիրառվում է այն դեպքերում, եթե ընտանիքի մեկ անդամը մյուսի նկատմամբ բռնություն է կիրառել, և առկա է հիմնավոր ենթադրություն բռնության կրկնման կամ շարունակման անմիջականորեն սպառնացող վտանգի մասին, ապա ընտանիքի մյուս անդամի կյանքի և առողջության ապահովման նպատակով ոստիկանության իրավասու ծառայողն անհապաղ կայացնում է անհետաձգելի միջամտության որոշում: Անհետաձգելի միջամտության որոշում կարող է կայացվել նաև այն դեպքում, երբ նախազգուշացում ստանալուց հետո՝ մեկ տարվա ընթացքում, անձը կատարել է այնպիսի բռնի արարք, որը չի պարունակում հանցակազմի հատկանիշներ:

Պաշտպանական որոշման համար դատարան կարող է դիմել ընտանիքում բռնության ենթարկված կամ ենթադրաբար ենթարկված անձը կամ նրա համաձայնությամբ՝ աջակցության կենտրոնը: Եթե ընտանիքում բռնության ենթարկվածն անչափափաս կամ դատական կարգով անգործունակ կամ սահմանափակ գործունակ ճանաչված անձ է, ապա պաշտպանական որոշման համար դատարան կարող են դիմել նրա մերձավոր ազգականները, օրինական ներկայացուցիչը և խնամակալության ու հոգաբարձության մարմինը:

Նշվածները այն իրավական հիմքերն են, որոնցով պետք է առաջնորդվել երեխաներին բռնություններից պաշտպանելիս⁶⁶:

⁶⁶ Բուն պաշտպանության գործընթացին առնչվող իրավական ակտերին, օրինակ առանձին կառույցների կանոնադրություններին կանդիդատանք Գլուխ 3.-ում:

ԹԵՄԱ 3. ԲՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՆԹԱՐԿՎԱԾ ԵՐԵՒԱՆՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Երեխաների պաշտպանության համակարգը մեկնաբանվում է լայն և նեղ իմաստով: Նեղ իմաստով երեխաների պաշտպանության կամ բարեկեցության համակարգը, ինչպես ընդունված է այն անվանել բազմաթիվ երկրներում, ներկայանում է որպես ծառայությունների, մասնագիտական գործունեության տարբեր ձևերի, օրենքների և իրավական նորմատիվ ակտերի ամբողջություն, որն ուղղված է սոցիալական տարաբնույթ ռիսկերից երեխաներին պաշտպանելուն, նրանց հիմնական կարիքները բավարարելուն և իրավունքների իրագործումն ապահովելուն: Լայն առումով երեխաների պաշտպանության համակարգը գործ ունի ոչ միայն դժվարին իրավիճակները կանխելու և դրանք հաղթահարելու հարցերի հետ, այլև նպատակ ունի բոլոր երեխաների համար ապահովել սոցիալական բարեկեցություն, աճի, խնամքի և զարգացման համար նպաստավոր պայմաններ⁶⁷:

ՀՀ երեխայի իրավունքների պաշտպանության ոլորտում 2003 թվականից սկսած փոփոխությունների արդյունքում ՀՀ-ում ձևավորվեց երեխաների իրավունքների պաշտպանության եռաստիճան համակարգը (2005թ.), որը նպատակ էր հետապնդում ապահովել երեխաների պաշտպանությունը՝ համայնքային, մարզային և ազգային մակարդակներում: Տարբեր գործոնների ազդեցության ներքո այսօր շատ հաճախ հարցականի տակ է դրվում պաշտպանության համակարգի եռաստիճան լինելու հանգամանքը, չնայած պաշտոնական փաստաթղթերում դեռևս մեր երկրում գործող համակարգը շարունակում է անվանվել եռաստիճան: Վերջինիս համաձայն՝ առանձնացվում են համայնքային, մարզային և ազգային մակարդակներում պատասխանատու կառույցներ, համապատասխանաբար ԽՀՀ-ները, ԸԿԵԻՊԲ-ները և Երեխաների պաշտպանության ազգային հանձնաժողովը:

Համայնքային մակարդակում գործում են խնամակալության և հոգաբարձության մարմինները, որոնք իրականացնում են երեխաների պաշտպանության առաջնային օղակի գործառույթներ: Խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովներին վերապահված է կարևոր դեր և լիազորությունների բավականին մեծ շարք, որոնց նպատակն է ընտանիքում ապրելու ու դաստիարակվելու երեխայի իրավունքի ապահովումը հիմնախնդիրների վաղ կանխարգելման և վաղ հայտնաբերման միջոցով, ինչպես նաև կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված, այդ թվում առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների իրավունքների ու շահերի պաշտպանությունը, խնամքի կազմակերպումն ու վերահսկողության իրականացումը⁶⁸:

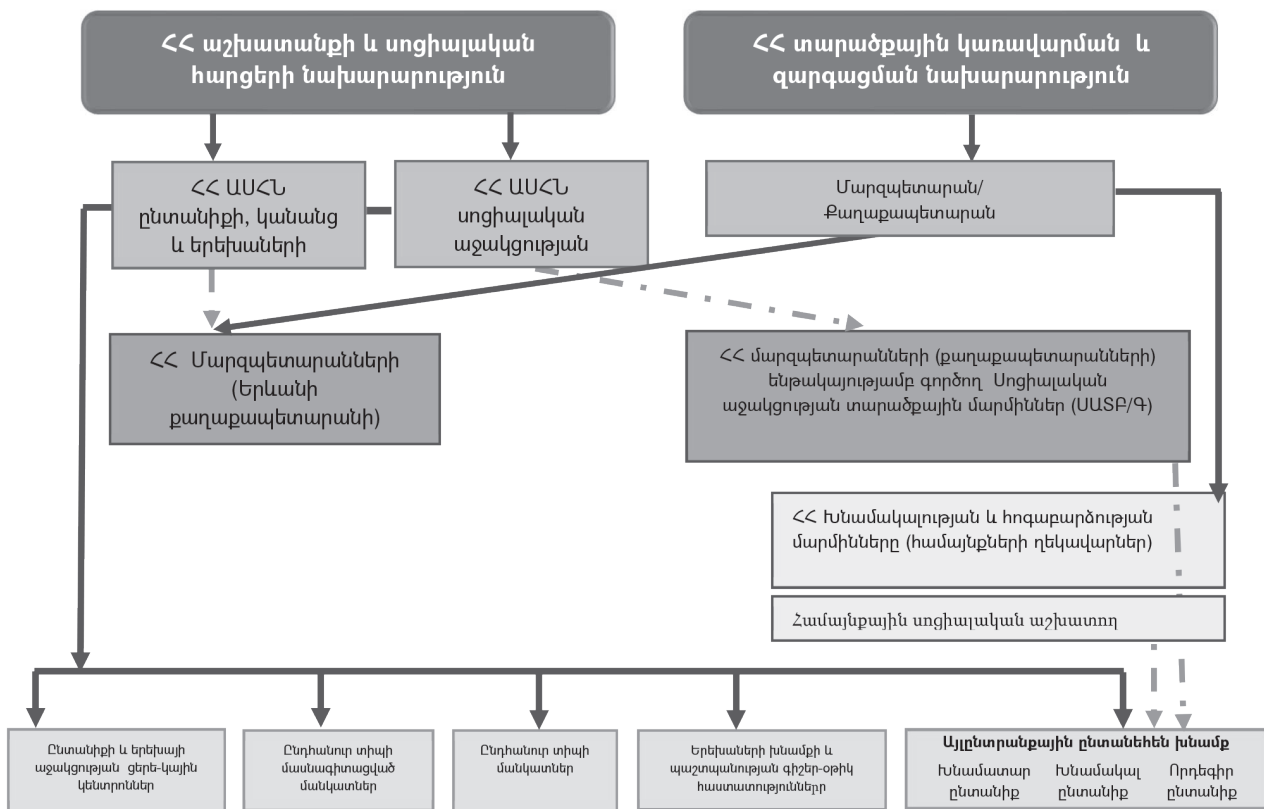
Մարզային մակարդակում դերակատարները՝ Ընտանիքի, կանանց և երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժիններն են, որոնք գործում են ՀՀ յուրաքանչյուր մարզում որպես մարզպետարանների կառուցվածքային ստորաբաժանումներ, ինչպես նաև Երևանում՝ որպես քաղաքապետարանի բաժին: Բաժնի հիմնական գործառույթները կապված են մարզում/ Երևանում կանանց, երեխաների և ընտանիքների հիմնախնդիրների և դրանց լուծմանն ուղղված մարզային մակարդակում համապատասխան քաղաքականություն վարելու հետ: Երեխաների պաշտպանության համակարգում ընտանիքի, կանանց և երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժինների լիազորությունները նպատակաուղղված են ապահովելու երեխաների իրավունքների պաշտպանությունը մարզային մակարդակում: Ըստ էության, համաձայն իր կանոնադրության՝ ԸԿԵԻՊԲ-ներն ունեն նաև երեխաների պաշտպանության կազմակերպման գործընթացում աջակցող դեր, օրինակ՝ աջակցություն ԽՀՀ-ին երեխային ծնողից վերցնելու և ժամանակավոր տեղավորումն անմիջապես կազմակերպելու համար⁶⁹:

Երեխաների պաշտպանության եռաստիճան համակարգի մյուս օղակը ազգային հանձնաժողովն է, որը պատասխանատու է ոլորտում համապատասխան քաղաքականություն մշակելու, ռազմավարական ծրագրեր իրականացնելու, տարբեր ոլորտներում երեխաների իրավունքների իրագործման կամ պաշտպանության նպատակով համապատասխան օրինագծեր ստեղծելու կամ օրենսդրական փոփոխություններ նախաձեռնելու համար: Ազգային մակարդակում Երեխաների իրավունքների պաշտպանության հանձ-

67 *Տես Child Protection Systems. International Trends and Orientations/ N. Gilbert, N. Parton, M. Skivenes. New York, Oxford Press, 2011, էջ 15:*

68 *Ավելի մանրամասն տես ԽՀՀ Կանոնադրություն, Մաս 2 և 3:*

69 *Ավելի մանրամասն տես ԸԿԵԻՊԲ օրինակելի կանոնադրություն:*

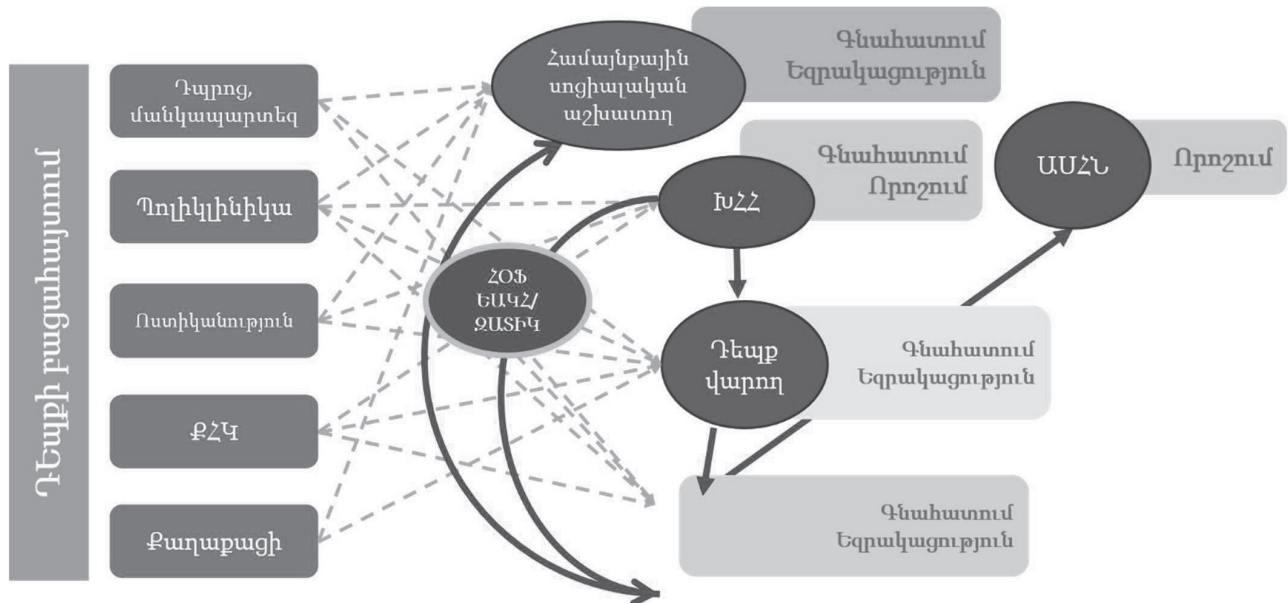

Պծապարկեր 8. Երեխաների պաշտպանության գործընթացն ապահովող կառույցների շրջանակը՝ ազգային, մարզային և համայնքային մակարդակներում

Նաժողովը ղեկավարում է ՀՀ ԱՍՀՆ նախարարը, անդամները ներկայացնում են երեխաների խնդիրներին առնչվող նախարարությունների փոխնախարարները: Հանձնաժողովը համակարգում է երեխաների պաշտպանության ոլորտի աշխատանքները, մշակում ռազմավարական պլան՝ որդեգրած քաղաքականության շրջանակներում: Հանձնաժողովը քննարկում է երեխաների իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող առանցքային խնդիրները: Ազգային հանձնաժողովը եռաստիճան համակարգում ամենաապասիվ գործող օղակն է, որը, սակայն, վերջին շրջանում համաձայն ՀՀ ԱՍՀ նախարարի հրամանի՝ գտնվում է վերակազմավորման փուլում:

Երեխաների պաշտպանության ազգային համակարգում ներկա պահին առկա մարտահրավերներից մեկն այն է, որ համակարգում նոր դերակատարներ են հայտնվել՝ ի դեմս ՍԱՏԲ/Գ դեպք վարողների և համայնքային սոցիալական աշխատողների, ովքեր նույնպես որոշակի գործառույթներ են ստացել երեխաների պաշտպանության ոլորտում: Սակայն նման փոփոխությունը որպես այդպիսին չուղեկցվեց արդեն իսկ գործող մարմինների կողմից իրականացվող գործառույթների էական վերանայումներով, ինչը թույլ կտար պաշտպանության գործընթացը դարձնել ավելի արդյունավետ և առանց վերածածկերի, ամենակարևորնորը՝ պատասխանատվության համաչափ բաշխման: Դա չի ապահովվել անգամ այն դեպքում, երբ նոր իրավական կարգավորումներ հայտնվեցին՝ ի դեմս «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքին և «Միջգերատեսչական սոցիալական համագործակցության մասին» 1044-Ն Կառավարության որոշման:

Ըստ այդմ ստացվում է այնպես, որ ներկա համակարգում երեխայի նկատմամբ բռնության դեպքի բացահայտման գործող ընթացակարգը կրկնվող շրջանակ է, որտեղ ներգրավված գրեթե բոլոր մարմինները իրականացնում են երեխայի դեպքի ուսումնասիրություն և դրա հիման վրա տալիս եզրակացություն դեպքի վերաբերյալ: Հայաստանում բռնության դեպքերի հետ այս կամ այն կերպ առնչվող գրեթե բոլոր կառույցներն ունեն դեպքի գնահատման գործառույթ, ինչը շատ դեպքերում հանգեցնում է բռնության զոհի մոտ կրկնակի տրավմայի առաջացման ռիսկի:

Գծապատկեր 9. Բռնության ենթարկված երեխայի ուղղորդման մեխանիզմ

ՀՀ օրենսդրությամբ հստակորեն սահմանված է ընտանեկան բռնությունների պարագայում դեպքի գնահատման և ուսումնասիրության պահանջը, սակայն ոչ ընտանեկան բռնության պարագայում բռնությունը դիտարկվում է կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված երեխայի այլ խնդիրներին համարժեք: Մինչդեռ կարիք կա գնահատման գործառույթի իրականացումը պարտադիր պահանջ դարձնել բռնության ցանկացած տիպի պարագայում:⁷⁰ Իսկ երեխայի հետ աշխատող ծառայությունները որպես այդպիսին բացակայում են:

Ներկայումս, եթե երեխան ենթարկվել է բռնության և միջավայրից հեռացնելու խնդիր կա, ապա ապաստանումը հնարավոր է ՀՕՖ-ի Երեխաների աջակցության կենտրոնում⁷¹ և «Չատիկ» երեխաների աջակցության կենտրոնում⁷², որոնք անհետաձգելի միջամտության ծառայություններ են տրամադրում: Եթե խոսքը ընտանեկան բռնության մասին է, և երեխան մոր ուղեկցությամբ է կամ խնամակալի, ապա պաշտպանության կազմակերպումը հնարավոր է 2-3 ապաստարաններում, որոնք ծառայություններ են մատուցում ընտանեկան բռնության զոհերին:

Բռնության դեպքի բացահայտման պարագայում այն համաժամանակորեն ուղղորդվում է և ԽՀՀ-ին, և ԸԿԵԻՊԲ-ին, և ՍԱՏԲ/Գ-ին, ինչպես նաև Երեխայի և ընտանիքի աջակցության գործող կենտրոններին: Սակայն հետագա աշխատանքը առնչվում է մի շարք դժվարությունների հետ, մասնավորապես կապված ուղղորդման ընթացակարգի անհստակությունների, բռնարարի և զոհի հետ աշխատանքի համար մասնագետներին պատրաստվածության խնդիրների հետ:

Նկատի ունենալով միջազգային դրական փորձը՝ բռնության ենթարկված կամ բարձր ռիսկի խմբում ներառված երեխաների պաշտպանությունը պետք է կազմակերպվի համաձայն հստակ ընթացակարգի, որտեղ ներգրավված յուրաքանչյուր դերակատար հստակ պարտականություններ, պատասխանատվության չափ և գործընթացում իրականացվելիք դերեր ու գործառույթներ ունի:

Որպես նման մոտեցման օրինակ կարելի է դիտարկել ներքոնշյալ Գծապատկերում բերված օրինակը, որը նկարագրում է, թե երեխաների պաշտպանության համակարգում ներկա պահին առկա դերակատարների և ռեսուրսների պարագայում ինչպես կարելի է արդյունավետորեն կազմակերպել պաշտպանության գործընթացը՝ առաջ բերելով մի քանի գաղափարներ՝

- Դեպքին կցված սոցիալական աշխատող,

⁷⁰ «Հայաստանում երեխաների խնամքի և պաշտպանության համակարգի բարեփոխումների մշտադիտարկում, գնահատում և վերհանված խնդիրներին արձագանքում» մասնակցային գնահատման հաշվետվություն, 2018 թ., Հայաստան:

⁷¹ Ավելի մանրամասն տե՛ս <http://farusa.org/child-protection/children-center/>

⁷² Ավելի մանրամասն տե՛ս <https://www.facebook.com/Zatik.Centre/>

- Երեխայի պաշտպանության մասնագիտացված խորհուրդ,
- Ընտանիքի և երեխաների պաշտպանության հարցերով մասնագիտացված դատարան,
- Դեպքի վարման մոդելի կիրառելիություն:

Այս ցանկայի մեխանիզմը վերը նշված գաղափարների ընդհանրացումից ենթադրում է մի շարք հանձնառություններ առնչվող մասնագետների համար: Մասնավորապես՝

Կանխարգելման նպատակով պետք է.

- Ուշադիր լինել բռնության և անտեսման պոտենցիալ գործոնների նկատմամբ,
- Ուշադիր լինել այն ռիսկերի նկատմամբ, որոնք կարող են առաջացնել երեխաների հանդեպ բռնություն գործադրող և նրանց կարիքները անտեսող խնամողները,
- Փոխանակել տեղեկատվությունը, վերլուծել այն այնպես, որ երեխաների կարիքների և իրավիճակի գնահատում հնարավոր լինի իրականացնել,
- Աջակցել այն գործողություններին, որոնք անհրաժեշտ են երեխաներին պաշտպանելու համար,
- Պարբերաբար վերանայել երեխաների խնդիրների լուծման ուղղությամբ արված քայլերի արդյունքները,
- Համագործակցել երեխաների ծնողների հետ:

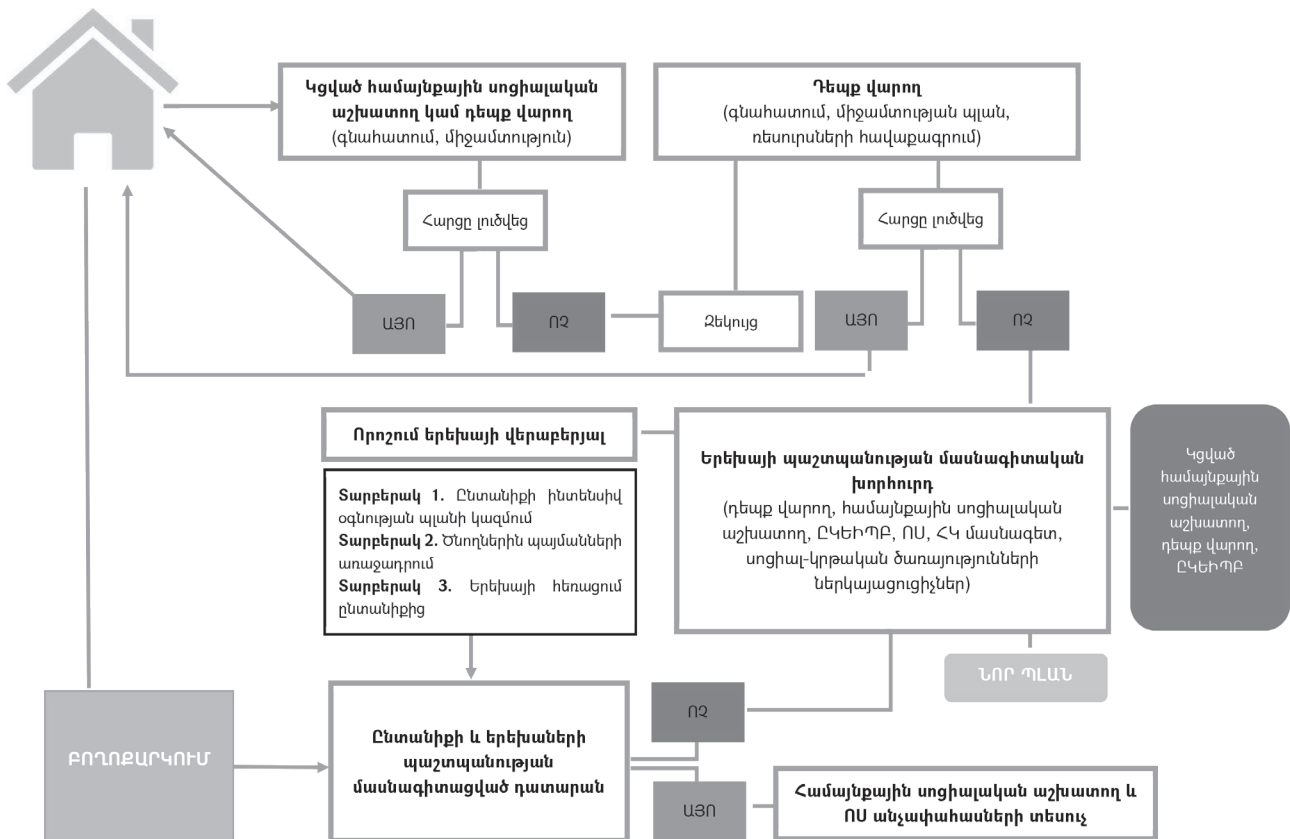
Հրատապ պաշտպանության կարիքի դեպքում պետք է.

- Անհապաղ կապվել ԵՊ համապատասխան ծառայության հետ,
- Քննարկել իրավիճակը ծնողի/խնամակալի և երեխայի հետ (որոշ դեպքերում դա կարող է երեխային ավելի մեծ ռիսկի ենթարկել),
- Մանրամասն փաստաթղթավորել դեպքը և ձեռնարկված գործողությունները,
- Ինֆորմացիան փոխանակել այն մասնագետների հետ, ովքեր ծանոթ են երեխային/ընտանիքին (դպրոց, մանկապարտեզ և այլն):

Եթե իրավիճակը վտանգավոր չէ, ապա՝

- Քննարկել իրավիճակը ծնողի/խնամակալի հետ, եթե դա անհարմար կամ վտանգավոր չէ,
- Լսել երեխային և հասկանալ նրա զգացմունքները,
- Ստուգել երեխայի/ընտանիքի մասին առկա հարակից տեղեկությունները,
- Անհրաժեշտության դեպքում խորհուրդ հարցնել որոշում կայացնող կամ ծառայություն մատուցող մասնագետներից մեկից կամ այլ փորձառու կոլեգայից,
- Քննարկել հարցը այն կոլեգաների հետ, ովքեր կարող են տեղյակ լինել երեխայի/ընտանիքի իրավիճակից, ինչպիսիք են՝ սոցիալական աշխատողը, ընտանեկան բժիշկը կամ ուսուցիչը,
- Մանրամասն փաստաթղթավորել դեպքը և ձեռնարկված գործողությունները,
- Որոշել երեխային երեխայի պաշտպանության կառույցներին և համապատասխան ծառայություն ուղղորդելու անհրաժեշտությունը:

Բոլոր կասկածելի իրավիճակները անհրաժեշտ է քննարկել երեխայի պաշտպանության բաժինների, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ նաև ոստիկանության հետ:

Գծապատկեր 10. Բռնության ենթարկված երեխայի ուղղորդման ցանկալի մեխանիզմ

ԹԵՄԱ 4. ԻՆՉ ԿԱՐՈՂ ԵՆ ԱՆԵԼ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԸ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՆԵՐԿԱ ԳՈՐԾԱՌՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ. ՀԱՋՈՂՎԱԾ ՓՈՐՁԻ ՕՐԻՆԱԿ

Նախորդ հատվածում խոսելով երեխաներին բռնություններից պաշտպանության հայաստանյան պրակտիկայի մասին՝ հասկացանք, որ համակարգային և ընթացակարգային իմաստով դեռևս կան որոշակի հանգամանքներ, որոնք խոչընդոտում են բռնությունից երեխայի պաշտպանության գործընթացի արդյունավետ կազմակերպումը: Սակայն լրկալ մակարդակում տարբեր միջմասնագիտական աշխատանքային խմբերի գործունեության ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս ասել, որ ոչ ամբողջական իրավական կարգավորումների՝ ուղղորդման հստակ ընթացակարգերի, դերերի տրամաբանական բաժանման և ծառայությունների նվազագույն գործառնական ստանդարտների, ինչպես նաև անհրաժեշտ ծառայությունների ոչ ամբողջական ցանկի պարագայում անգամ, հենվելով մասնագիտական հանձնառության վրա, կարելի է ունենալ հաջողված պրակտիկա: Անշուշտ, շատ ավելի շահեկան կլիներ, եթե այդ առանձին հաջողված պրակտիկաները վերածվեին համակարգային սովորական պրակտիկայի:

Այս հատվածում կներկայացնենք, Հայաստանում երեխաների պաշտպանության ոլորտում գործող նման օրինակներից մեկը⁷³:

Սակայն մինչ այդ մի փոքր խոսենք համագործակցության վրա հիմնված պրակտիկայի մասին, քանի որ հենց նման մոտեցումն է հնարավորություն տալիս ձևավորելու երեխաների պաշտպանության համար նպաստավոր միջավայր՝ նվազեցնելով հնարավոր համակարգային-գործառնական և իրավական խոչընդոտների ազդեցությունը:

Վերջին տարիներին միջգերատեսչական համագործակցությունը սկսել է համարվել սոցիալական ծառայությունների մատուցման ամենաարդյունավետ եղանակներից մեկը: Վերջինս դիտարկվում է որպես համակարգային փոփոխությունների իրականացման մեխանիզմ, որը հնարավորություն է ընձեռում ներգրավված կողմերին (առանձնացնելով յուրաքանչյուրի կարողությունները) ձևավորել ծառայությունների մատուցման համակարգված և հնարավորինս «համալիր» մոդել⁷⁴:

Համագործակցային մոդելով աշխատանքի սկզբունքները

- Արձագանքել համատեղ սահմանված հիմնախնդիրներին,
- Նպաստել ծառայությունների/համակարգերի աշխատանքների բարելավմանը,
- Նպաստել ծառայությունների մասնագիտական կարողությունների զարգացմանը, այդ թվում հաջողված փորձերի օրինակների տարածման միջոցով,
- Արձագանքել բարդ, փոխկապակցված հիմնախնդիրների լուծմանը, օրինակ՝ ընտանեկան բռնության դեպքեր:

Համագործակցել նշանակում է աշխատել միասին և համատեղ աշխատանքի արդյունքների համար պատասխանատվություն կրել (Gardner, 1999; Lawson & Barkdull, 1999): Նման մոտեցումը ենթադրում է, որ մեկ ծառայությունը կամ մեկ մասնագետն ինքնուրույն չեն կարող համարժեք արձագանք տալ բռնության ենթարկված երեխաների հիմնախնդիրներին: Ըստ այդմ, մասնագետները, համայնքի բնակիչները, ընտանիքներն ու երեխաները, համատեղ գործունեություն ծավալելու կարիք ունեն:

Անդրադառնալով երեխայի նկատմամբ բռնության դեպքի հաջողված փորձին՝ պետք է նշենք, որ այն ըստ էության դեպքի վարման մեթոդաբանության կիրառման օրինակ է, որի շրջանակներում բոլոր շահագրգիռ կողմերն ու դեպքին առնչվող անձինք ու կառույցները համախմբում են իրենց կարողությունները, իրավասություններն ու ռեսուրսները՝ արդյունավետ և երեխայի շահից բխող լավագույն լուծումներ գտնելու համար: Մի փոքր նկարագրենք գործող մոդելը:

⁷³ Կարող է դառնալ հետաքրքիր օրինակ ՀՀ Կառավարության 1044-Ն պրակտիկ կիրառման մասին:

⁷⁴ Banks et al. / Collaborative Approaches

Դեպքի օրինակ. ինչ կարող են անել մասնագետները՝ գործելով միասնական ...

Սեռական բռնության հատկանիշներով դեպքը բացահայտվել է համայնքում գործող ոչ պետական կազմակերպություններից մեկի սոցիալական աշխատողի կողմից, որն աշխատում է ընտանիքի հետ: 13 տարեկան Ա.ն բնակվում է գյուղում իր կենսաբանական մոր, խորթ հոր, հոգեկան առողջության հետ կապված խնդիրներ ունեցող հորաքրոջ և մանկահասակ եղբոր հետ: Երեխաները տարբեր հայրերից են: Երեխայի մայրը պատմել է սոցիալական աշխատողին, որ իր երեխայի նկատմամբ երկրորդ ամուսինը բռնություն է գործադրել, մասնավորապես հարբած ժամանակ երեխային ցուցադրել է իր սեռական օրգանները, սեռական բնույթի հայհոյանքներ հնչեցրել, երեխայի կյանքի համար վտանգավոր այլ բռնարարքներ իրականացրել: Ի լրումն, ամուսնական զույգը բավականին կոնֆլիկտային է և մի քանի անգամ միմյանց վերաբերյալ հաղորդումներ են ներկայացրել ոստիկանություն:

Սոցիալական աշխատողը, ծանոթանալով իրավիճակին, գրությամբ դիմում է համայնքի ԽՀՀ՝ հրավիրելու դեպքի քննարկում: Դեպքի քննարկմանը ներկա էին համայնքապետը, ոստիկանը, հկ-ի սոցիալական աշխատողը, Երեխաների պաշտպանության բաժնի իրավաբանը, երեխայի մայրը և շահագրգիռ այլ կողմեր: Դեպքի քննարկման ժամանակ բոլորի ներկայությամբ մայրը խոստովանում է, որ նախկինում սոցիալական աշխատողին իր կողմից ներկայացված տեղեկատվությունը լիովին համապատասխանում է իրականությանը, և, իսկապես, խորթ հայրը լուրջ վտանգ է ներկայացնում երեխայի անվտանգության, հոգեկան և ֆիզիկական առողջության տեսանկյունից: Այնուամենայնիվ, այն պահին, երբ հանձնաժողովի անդամները հորդորում են կնոջը ներկայանալ ոստիկանություն և ներկայացնել հաղորդում, նա միանգամից հրաժարվում է իր խոսքերից և կտրականապես ժխտում քիչ առաջ հնչեցրած իր բոլոր մեղադրանքները: Ուստի ԽՀՀ կողմից կայացվում է որոշում անդամների ստորագրությամբ հաղորդում ներկայացնել ոստիկանություն և քայլեր ձեռնարկել երեխային անվտանգ միջավայր տեղափոխելու ուղղությամբ: Հիմք ընդունելով ԽՀՀ կողմից ներկայացված հաղորդումը՝ քննչական մարմինը նախաքննություն է սկսում. բավարար ապացույցների/հիմքերի առկայության պարագայում՝ քրեական գործ կհարուցվի երեխայի խորթ հոր նկատմամբ: Մինչ նախաքննության փուլի ավարտը որոշվում է երեխային տեղավորել ժամանակավոր ապաստարանում (ՀՕՖ-ի կենտրոնում):

Կենտրոնում գտնվելու սկզբնական ժամանակահատվածում երեխան բավականին ճնշված, դեպրեսիվ, լարված վիճակում է գտնվում, բարձր տագնապայնությամբ... Անընդհատ կրկնում է, որ ցանկանում է վերադառնալ իր մոր և խորթ հոր մոտ, անդադար հեռախոսով խոսում է մայրիկի հետ: Վերջինը նրան հորդորում է շարունակ ասել, որ Կենտրոնում նա իրեն վատ է զգում և ուզում է ժամ առաջ հեռանալ: Կենտրոնում երեխայի հետ աշխատում է հոգեբան, արտ. թերապևտ, մանկավարժներ, աստիճանաբար քչանում է մայրիկի կողմից երեխային ուղղված զանգերի քանակը (յուր. օր 2-3 անգամ), ջանքեր են գործադրվում երեխայի անդորրը վերականգնելու և լարվածությունը թթվացնելու ուղղությամբ:

Երեխան որոշ ժամանակ անց բավականին հաջողությամբ ինտեգրվում է Կենտրոնում, հաճույքով և բարձր տրամադրությամբ մասնակցում առօրյա կյանքին, համատեղ գործողություններին, դադարում է թաքուն հեռախոսագրույցներ ունենալ մայրիկի հետ: Միաժամանակ աշխատանք է տարվում երեխայի մայրիկի հետ. նա խոստանում է տեղափոխվել այլ համայնք իր երեխաների հետ, երաշխավորել երեխաների անվտանգությունը և կամաց-կամաց սկսում է համագործակցել Կենտրոնի անձնակազմի հետ: Այնուամենայնիվ, չնայած իրականացված բոլոր աշխատանքներին և գործադրված ջանքերին, մեկ շաբաթ անց մայրը կրկին սկսում է անհանգստացնել երեխային թե՛ զանգերով, թե՛ հաճախակի այցելություններով Կենտրոն: Այցերից մեկի ժամանակ նա հայտնում է, որ չի հեռանա Կենտրոնից առանց Ա.-ի և չի ցանկանում համագործակցել մասնագետների հետ: Նրան պատասխանում են, որ միայն համայնքապետի և ԽՀՀ համապատասխան գրությամբ երեխան դուրս կգրվի կենտրոնից:

Մայրը կրկին դիմում է համայնքապետին, և վերջինիս նախաձեռնությամբ հրավիրվում է հերթական ԽՀՀ նիստը: Նիստի ընթացքում որոշվում է, որ երեխան կմնա ժամանակավոր ապաստարանում մինչև նախաքննության ավարտը, և այս որոշման մասին ԽՀՀ անդամները հայտնում են երեխայի մորը, որը նույնպես ներկա էր քննարկմանը: Մայրը խիստ բացասաբար և մեծ դժգոհությամբ է ընդունում այս որոշումը. հայտնում է, որ չի վերադառնա տուն առանց իր երեխայի, պահանջում անհապաղ հանձնել իր երեխային, շարունակ կրկնում, որ այդ որոշումը անօրինական է:

Ժամեր անց համայնքապետարանից ահազանգ է ստացվում, որ երեխայի մայրն այս պահին գտնվում է համանքապետարանի շենքում: Նա գրել է գրություն, որ պատրաստվում է ինքնասպան լինել և դրանում մեղադրում է այս դեպքի հետ առնչություն ունեցող կառույցներին: Այս մեղադրանքն իրարանցում է առաջացնում ինչպես ԽՀՀ անդամների, այնպես էլ ոստիկանության ներկայացուցիչների շրջանում: Վերջիններիս մտահոգությունն այն էր, որ երեխայի մորն ինքնասպանության հասցնելու մեջ կմեղադրեն հենց իրենց, և գործը լայն հանրային արձագանք կստանա: Ուստի այս արտակարգ իրավիճակում նույն օրը որոշվում է կրկին ԽՀՀ նիստ հրավիրել, որի արդյունքում փոխվում է ժամեր առաջ կայացված որոշումը. այս անգամ արդեն որոշում է կայացվում ԽՀՀ համապատասխան գրությամբ երեխային հանձնել մորը և հաճախակի տունայցերի միջոցով վերահսկել իրավիճակն ընտանիքում: Վերահսկողությունը հանձն է առնում տարածքը սպասարկող տեսուչը և ԽՀՀ ներկայացուցիչը:

Երեխան վերադառնում է ընտանիք՝ բռնարարքի մեջ կասկածվող խորթ հոր հետ մեկ տանիքի ներքո: Նախաքննությունը դեռ ընթացքի մեջ է, և միայն օրեր անց պարզ կդառնա, թե արդյո՞ք կան բավարար հիմքեր խորթ հոր, ինչպես նաև մոր (բռնության փաստը թաքցնելու հիմքով) նկատմամբ քրեական գործ հարուցելու համար: Կան հանգամանքներ, որոնք կաշկանդում են երեխային պաշտպանելու ավելի կոնկրետ քայլեր ձեռնարկել. անգամ քրեական գործի հարուցման պարագայում, ելնելով անմեղության կանխավարկածից, ըստ էության չկա որևէ իրավական հիմք և մեխանիզմ երեխայի անվտանգության ապահովման նպատակով համապատասխան միջոցների ձեռնարկման, մասնավորապես ընտանիքից հեռացման համար:

Կասկածը և անհանգստությունը, սակայն, մնում են, և մասնագետները իրենց մեղավոր են զգում, որ երեխայի հետ նոր դեպքեր կարող են տեղի ունենալ անկառավարելի պայմաններում: Ինչպե՞ս են որոշում մասնագետները արձագանքել այս ամենին:

Նորից հրավիրվում է դեպքի քննարկում դեպքը հայտնաբերած ՀԿ-ի սոցիալական աշխատողի հրավերով (Գծապատկեր 10-ում այս գործընթացը ԵՊ մասնագիտական խորհրդի նիստն է հիշեցնում): Դեպքի քննարկմանը ներկայացվում են բազմաթիվ հարցեր, մասնավորապես

- Որքանով է ապահով երեխան՝ տուն վերադառնալով:
- Ո՞վ պետք է տունայցեր կատարի, ի՞նչ պատրվակով, ո՞վ ունի լիազորություն դա կատարելու, ի՞նչ հիմնավորմամբ
- Ինչպե՞ս երեխային հանել մոր՝ամուսնուց կախվածության հանգամանքից այնպես, որ երեխան վստահի մասնագետին ու պատմի, եթե իրեն սպառնացող վտանգներ կան
- Ինչպե՞ս հասնել այն բանին, որ մայրը համագործակցող դառնա՝ իր երեխային պաշտպանելու նպատակով
- Ինչպե՞ս այս բոլոր գործողությունները/անելիքները համադրել քննչական գործողությունների հետ, որոնք առանձին են և, ըստ էության, քննարկման առարկա չեն և այլն:

Հնչում են հակասական կարծիքներ այն մասին, թե ինչպես իրավական զսպող մեխանիզմների պարագայում այնուամենայնիվ միջամտել, ով միջամտի, կան արդյոք դրա համար բավարար հիմքեր, նախաձեռնել պաշտպանել երեխային այն դեպքում, երբ մոր հետ շատ մեծ զգայական կապ ունի երեխան, իսկ մայրը շարունակում է հանդուրժել սոցիալապես անընդունելի վարքագիծ ունեցող ամուսնու պահվածքը: Գործել միայն լիազորությունների շրջանակում (ինչը կնշանակի սպասել մինչև հաջորդ միջադեպը) թե՛ կարելի է ինչ որ բան ձեռնարկել: Ի՞նչ է նշանակում հաճախակի տունայցեր, ո՞վ պետք է իրականացնի, ի՞նչ պատրվակով, ի՞նչ լիազորությամբ:

Դեպքի քննարկմանը հրավիրված էր նաև Աբովյանի համայնքային աջակցության կենտրոնի տնօրենը: Նա առաջարկեց իր օգնությունը տան փոքրիկի՝ երեխայի եղբոր հետ աշխատանքի «պատուհանից»: Նա նշեց, որ իրենք անվճար ծառայություններ են մատուցում փոքրիկին, վերջինս հաճույքով է հաճախում կենտրոն, և մայրը իրենց վստահում է, քանի որ երբևէ չեն առնչվել քննարկվող թեմայով, այսինքն երեք մոր հետ չեն խոսել աղջկա հետ կապված հարցերով: Միևնույն ժամանակ մայրը իրենց սոցիալական աշխատողի հետ հանդիպումների ժամանակ զանգատվել է իր հանդեպ ամուսնու բռնարարքներից, սակայն չի նշել որևէ անհանգստացնող երևույթ դստեր առնչությամբ, հետևաբար բանալի ելակետը կարող է

լինել ոչ թե աղջկա (որի հետ կապված մայրը չի համագործակցում, մերժում է որևէ միջամտություն)⁷⁵, այլ իր բռնության ենթարկվելու փաստը:

Դեպքի քննարկման հունը տարավ որոշակի պլանի. գործել անուղղակիորեն, ընտանիքը պահել ուշադրության ներքո, հասնել նրան, որ մայրը կողմնորոշվի այն հարցում, թե արդյոք շարունակում է հանդուրժել ամուսնու բռնարարքները իր հանդեպ, թե ոչ, արդյոք ի վիճակի է պաշտպանել սեփական երեխաներին, դրա համար ինչի կարիք ունի, ինչպես կուզենա, որ մասնագետները իրեն օգտակար լինեն: Պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց, որ սոցիալական աշխատողը ինքը երբևէ չի բացի դստեր թեման՝ թողնելով, որ մայրն ինքը դրա մասին խոսի:

Նոր պլանի պարագայում վերանայվեցին դերերի բաշխումը դեպքին առնչվող դերակատարների միջև. Առայժմ անչափահասների տեսուչը միայն երեխայի հոր հետ կաշխատի՝ կանչելով նրան հանդիպումների, ԽՀՀ-ն կապասի Աբովյանի կենտրոնի սոցիալական աշխատողի դիտարկումներին՝ նոր որոշում ընդունելու համար, և եթե մայրը կողմնորոշվի, և կարիք լինի օգնել նրան՝ կազմակերպելու իր կյանքը առանց ամուսնու, ապա ժամանակավորապես հոգ կտանի նրա կեցության, տարածքի տրամադրման և այլ հարցերում: Մինչ այդ հավանաբար պարզ կդառնա քրեական գործի ընթացքը: ԽՀՀ անդամ դպրոցի ներկայացուցիչը հոգ կտանի, որ դպրոցում երեխային ավելորդ հարցերով չնեղեն, կպահի իր հոգաժողության ներքո: Ի դեպ, ՀՕՖ-ի Կենտրոնի սոցիալական աշխատողը նշեց, որ երեխան լավ դիմակայունություն ունի և ընկերների հետ հարաբերություններում կարողանում է պաշտպանել իր արժանապատվությունը: Դպրոցի ներկայացուցիչը նշեց, որ այնուամենայնիվ կփորձի դասերից որոշակի ընթացք բացակայության պատճառով առաջադիմության ապահովման պատրվակով երեխային ավելի մոտ պահել իրեն, այս ընթացքում կփորձի մտերմանալ հետը: Երեխաների պաշտպանության բաժնի աշխատողը հանդես կգա «ստուգողի» կարգավիճակով՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ վերջին նիստի ժամանակ նա ծնողի կողմից ընկալվեց որպես հիմնական դիմադրող կողմ (դեմ էր, որ երեխան ՀՕՖ-ի ճգնաժամային կենտրոնից վերադառնար մոր մոտ՝ նշելով հնարավոր սպառնալիքները և բռնարարքի կրկնման վտանգները): Նա մի երկու անգամ հեռախոսազանգ կունենա կամ այց ընտանիքին՝ «ստուգելու» իրավիճակը:

Նման համագործակցային մոտեցմամբ սկսվեց մոր, երեխայի և հոր հետ աշխատանքի բավականին ինտենսիվ փուլ (եթե նկատենք, Գծապատկեր 10.-ում ներկայացված ցանկալի ընթացակարգի «նոր պլանի» փուլն է), որի արդյունքում երեխայի մայրը, առանց սպասելու քննչական գործի ավարտին, հեռացավ ամուսնուց երկու զավակների հետ, համայնքի ղեկավարի օգնությամբ լքված մի տարածքում որոշակի հարմարացումներից հետո բնակություն հաստատեց: Երեխաները դասերից հետո շարունակում են հաճախել Աբովյանի ցերեկային կենտրոն: Անշուշտ, դժվար է մոր համար, նրա հետ շարունակում է աշխատել սոցիալական աշխատողը, բայց մայրն իրեն ուժեղ է զգում և իր քայլը արդարացված այն տեսակետից, որ գոնե հաջողվեց երեխաներին հեռու պահել հնարավոր բռնարարքներից: Նա դեռ վախեր ուներ, որ տղային ամուսինը չի զիջի իրեն, որ աղջկան կարող է մնասել նաև դրսում՝ ընտանիքից դուրս, որ ամուսինը կարող է անսպասելի, ակոհող օգտագործած ներխուժել իր կացարանը և այլն, և մտածում էր բնակավայրը փոխելու մասին:

Մասնագետները կրկին կազմակերպեցին դեպքի քննարկում (Տես՝ Գծապատկեր 10.- Նոր պլանի մշակում)՝ համադրելու տարբեր կարծիքները և որոշելու հետագա ընթացքը՝ մոր հետ միասին: Ոստիկանը հավաստիացրեց, որ նրա ամուսինը հիմա բավականին խեղճացած է և հազիվ թե որևէ աննպաստ քայլ կատարի հիմա, հատկապես որ գործը դեռևս քննության ընթացքում է: Նաև կփորձի իմանալ քննիչից, թե երբ վերջապես կավարտվի քննությունը: Բացի այդ, հսկողության տակ կպահի իրավիճակը: Քանի որ դասերը շուտով ավարտվում են, ապահովության համար համայնքի ղեկավարը կմիջնորդի, որ երեխաները ճամբար գնան անմիջապես դասերից հետո: Մայրը այդ ընթացքում կբնակվի քրոջ տանը՝ Իջևանում, մինչև քննության ավարտը: Կախված ամուսնու վերաբերյալ դատարանի որոշումից՝ նա կկողմնորոշվի. եթե ամուսինը դատապարտվի, ապա ինքը կվերադառնա իր տուն՝ երեխաների հետ միասին, եթե ոչ, ապա կմտածի, թե որտեղ ավելի ապահով վայր կլինի երեխաների հետ հետագա բնակության համար: Աբովյանի կենտրոնի սոցիալական աշխատողը նրան փոխանցեց «Լայթ հաուզ» ապաստարանի տվյալները, որտեղ նա կարող է դիմել, եթե սպառնալիք զգա իր կամ զավակի հանդեպ:

⁷⁵ Ըստ ԽՀՀ ներկայացուցչի, մայրը վախենում է համայնքում աղջկա շուրջ խոսակցությունից, որի հետևանքով աղջկա պարզի հետ կապված հարցեր են առաջանում, նրան մեղադրում են, նաև ծաղրում:

Կոտայքի մարզի, մասնավորապես Աբովյան քաղաքի ԵՊ գործառնական ներքին սխեմա

Գործող մոդելում ներգրավված կառույցները. Խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողով, համայնքային սոցիալական աշխատող, Ոստիկանության անչափահասների բաժին, Երեխաների/ընտանիքի աջակցության համայնքային ծառայություն, Սոցիալական աջակցության տարածքային գործակալություն, համապատասխան դպրոց, պոլիկլինիկա, տարածաշրջանում գործող ՀԿ-ներ (երկու ՀԿ-ների աշխատակիցները ուղղակիորեն ներգրավված են գործընթացում):

Դեպքի բացահայտումը: Բռնության ենթարկված երեխայի հետ աշխատանքը սկսվում է դեպքի բացահայտումից:

Քայլ 1. Դեպքի մասին կասկածի առկայության դեպքում համապատասխան կառույցը երեխային ուղղորդում է Աբովյանի՝ երեխաների աջակցության համայնքային ծառայություն՝ հոգեբանական խորհրդատվության՝ բռնության կասկածի հաստատման կամ հերքման համար: Եթե հերքվում է, ապա գործը փակվում է⁷⁶:

Պեյքը է նկատի ունենալ, որ անկախ այն հանգամանքից դեպքը նույնականացվում է, թե ոչ, այս փուլից սկսած՝ երեխան և ընտանիքը ընդգրկվում են Աբովյանի համայնքային ծառայության շահառուների ցանկում՝ կանխարգելման նպատակով

Դեպքի նախնական ուսումնասիրություն և հաղորդում⁷⁷

Քայլ 2. Ծառայության աշխատակիցները դեպք վարողի և համայնքային սոցիալական աշխատողի հետ համագործակցությամբ ուսումնասիրում են երեխայի միջավայրը՝ ընտանիք, դպրոց, հարևանություն, և փորձում լրացուցիչ փաստեր հավաքագրել ու հասկանալ բռնության գործադրման պատկերը, պատճառներն ու հանգամանքները: Սրանց հիման վրա կազմվում է անհատական գործի փաթեթ և երեխային կցվում է համապատասխան մասնագետ՝ համայնքային ծառայությունից:

Քայլ 3. Սրա արդյունքում, երբ վերջնականապես հաստատվում է բռնության կասկածը, համայնքային ծառայությունում հրավիրվում է Ոստիկանության Անչափահասների բաժնի աշխատակիցը, ում ներկայացվում է երեխայի իրավիճակը: Որոշ դեպքերում կարիք է լինում տեսուչի՝ երեխայի հետ զրույցի, որը անպայմանորեն ուղեկցվում է կցված սոցիալական աշխատողի կողմից:

Քայլ 4. Անհրաժեշտության դեպքում Ոստիկանությունը քրեական վարույթ է սկսում դեպքի առնչությամբ, ինչը կրկին ուղեկցվում է ծառայության աշխատակցի կողմից, ով շարունակում է լինել երեխայի հետ աշխատող հիմնական մասնագետը (ԵՊ պատասխանատու):

Իրավիճակի ռիսկայնության գնահատում⁷⁸

Քայլ 5. Զուգահեռաբար սոցիալական աշխատողի կողմից իրականացվում է երեխայի իրավիճակի ռիսկայնության մակարդակի գնահատում, որը հետագայում հիմք է հանդիսանում երեխային իր միջավայրից դուրս բերելու վերաբերյալ որոշման կայացման համար (ԵՊ մասնագետների խորհրդի նիստ):

⁷⁶ Երեխայի հետ հարցազրույցի իրականացման սկզբունքները տես Հավելված 4.

⁷⁷ Դեպքի հաղորդման ձևաթուղթը տես Հավելված 2.1.

⁷⁸ Գնահատման ձևաթուղթը տես Հավելված 2.

Բռնության ենթարկված երեխայի գնահատման վերաբերյալ գործնական խորհուրդներ

- Կազմակերպեք երեխայի անհատական հարցազրույցը առանց իր համար նշանակալի անձանց մասնակցության:
- Բացառեք «վիկտիմիզացիան» երեխայի հետ վստահելի փոխհարաբերությունների հաստատման միջոցով:
- Բացառեք զոհին մեղադրող որևէ հարց կամ եզրահանգում:
- Ձևավորեք երեխայակենտրոն միջավայր, որը կնպաստի երեխայի բաց լինելուն ու կխրախուսի նրան խոսել «զգայուն» թեմաներից:
- Փորձեք նույնականացնել երեխայի զգացմունքները գնահատողական հարցազրույցի ընթացքում:

Բռնություն կիրառած անձի գնահատման ընթացքում կիրառվող գործնական խորհուրդներ

- Պլանավորեք սոցիալական աշխատողի անվտանգությունը:
- Բռնարարի հետ հարցազրույցի ընթացքում օգտագործեք երրորդ անձանց կողմից ստացված տեղեկատվությունը:
- Ուշադրություն դարձրեք բռնարարի վարքագծին և սեփական մեղքն ընդունելու իր պատրաստակամությանը կամ վերջինիս բացակայությանը:

Հրատապ որոշման կայացում

Քայլ 6. Եթե սոցիալական աշխատողի կողմից իրականացված գնահատման արդյունքում միջավայրը նույնականացվում է որպես վտանգավոր, ապա հրավիրվում է Դեպքի քննարկում երեխայի ապաստանման մասին որոշում կայացնելու մասին, որին մասնակցում են վերոնշյալ բոլոր կառույցների ներկայացուցիչները, ինչպես նաև Ընտանիքի, կանանց և երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժինը:

Եթե դիսկը մեծ է, և բոլոր մարմիններին հնարավոր չէ տվյալ պահին նիստի հրավիրել, ապա որոշումը կայացվում է առնվազն ԽՀՀ Ոստիկանության ներկայացուցիչների մասնակցությամբ:

Եթե ծնողը համաձայն չէ որոշմանը, ապա այն կիրառվում է Ոստիկանության լիազորությունների շրջանակում:

Երեխայի անվտանգության ապահովմանն ուղղված կիրառական խորհուրդներ

- Կապ հաստատեք երեխայի ֆորմալ ցանցի ներկայացուցիչների հետ, տեղեկացրեք երեխայի անվտանգության խնդիրների վերաբերյալ՝ խուսափելով գաղտնի տեղեկատվության հրապարակումից:
- Երաշխավորեք ֆորմալ ցանցի համարժեք արձագանքը բռնության կրկնության կամ շարունակության պարագայում:
- Խորհուրդ տվեք, մտապահել թեժ-գիծ ծառայության հեռախոսահամարը, անհրաժեշտության դեպքում՝ գրի առեք:
- Գրի՝ առեք և երեխային հանձնեք այն բոլոր հեռախոսահամարներն ու հասցեները, որոնք կարող են անհրաժեշտության դեպքում անվտանգ միջավայր տրամադրել և նախաձեռնել պաշտպանական միջոցառումներ:
- Խրախուսեք երեխային փոխել հեռախոսահամարը:
- Առաջարկեք գրառումներ չկատարել սոցիալական ցանցերում (facebook / odnoklassniki և այլն):
- Խրախուսեք, որ երեխան հրապարակային չդարձնի իր գտնվելու վայրը, մտադրությունները:

Պլանավորում և միջամտություն

Քայլ 7. Գնահատման արդյունքների հիման վրա հրավիրվում է շահագրգիռ կողմերի ընդլայնված նիստ (եթե երեխան ապաստարանում է, ապա նաև այնտեղի ներկայացուցիչն է հրավիրվում), որտեղ համատեղ որոշում է կայացվում երեխայի պաշտպանության կազմակերպման վերաբերյալ և համաձայնություն է ձեռք բերվում ծառայությունների մատուցման գործընթացում յուրաքանչյուրի մասնակցության մասին:

Նիստի քննարկման արդյունքները արձանագրվում են և մասնակիցների կողմից ստորագրվում:

Քայլ 8. Եթե երեխան ապաստանված է, ապա շարունակում է ծառայություն ստանալ ապաստարանում, իսկ ընտանիքի հետ աշխատում է համայնքային ծառայությունը: Եթե երեխան համայնքում է, ապա և՛ երեխայի, և՛ ընտանիքի հետ աշխատանքն իրականացվում է համայնքային ծառայության կողմից: Աշխատանքի ընթացքում երեխայի անհատական պլանը անընդհատ ենթարկվում է վերանայումների՝ կապված իրավիճակի փոփոխության կամ այլ հանգամանքների հետ:

Դեպքի ավարտ կամ փակում

Քայլ 9. Երեխայի վերաբերյալ վերջնական որոշման կայացման համար կրկին հրավիրվում է ընդլայնված նիստ (այս դեպքում ԵԿԵԻՊ բաժինը պարտադիր ներկայացված է լինում), որտեղ վերջնական որոշում է կայացվում երեխայի վերջնական տեղավորման մասին, ինչը համաձայնեցված կոլեգիալ որոշում է բոլոր շահագրգիռ կողմերի և ընտանիքի մասնակցությամբ: Որոշմանը մասնակցում է նաև ընտանիքը:

Այս նիստի արդյունքները նույնպես արձանագրվում են⁷⁹:

Ըստ էության, այս մոդելում փորձ է արվել տեղի կառույցների կողմից հնարավորինս արդյունավետ և ռացիոնալ դարձնել իրենց ունեցած ռեսուրսների օգտագործումն ու ավելի պարզեցնել ընթացակարգը:

Այս օրինակը վկայություն է այն մասին, որ անգամ անկատար ընթացակարգերի և կանոնակարգող մեխանիզմների պարագայում հիմնվելով միջմասնագիտական համագործակցության վրա՝ կարելի է օգնել բռնության ենթարկված երեխաներին: Հիմքում միջմասնագիտական համագործակցության մշակույթն է, որ ենթադրում է մասնագետների միջև փոխադարձ հարգանք, փոխվստահություն, այլ խոսքով՝ «գործընկերային համագործակցություն (կոլլոբորացիա)», որը միջմասնագիտական համագործակցության մշակույթ է ձևավորում: Այդ մշակույթի կարիքը կա անգամ այն պարագայում, երբ հստակ կանոնակարգումներ և ուղղորդման ընթացակարգեր կան ասպարեզում, իսկ դրանց բացակայության կամ անհստակության պայմաններում՝ առավել ևս:

Գործընկերային կոլլոբորացիան, կամ միջմասնագիտական համագործակցության մշակույթը բանալի է ընտանիքների հետ աշխատանքում: Դա գործընթաց է, որտեղ տարբեր խմբեր, ինքնավար, առանձին-առանձին գործող կառույցների ներկայացուցիչներ հանձն են առնում համատեղ նախաձեռնություն, լուծում ընդհանուր մտահոգության հիմնախնդիրներ և հասնում ընտանիքի հետ աշխատանքի համաձայնեցված նպատակին: Դա փոխադարձ շահի, փոխկապակցվածության, փոխազդեցության համաձայնեցված գործողությունների շղթա է, որտեղ գործում է ոչ թե խնդիրը մի կառույցից մյուսին փոխանցելը (ֆուտբոլի գնդակի էֆեկտ), այլ մասնագետների միջև համաձայնեցված աշխատակարգ, որը թույլ է տալիս ծառայությունների մատուցումը ընտանիքի/երեխայի համար դարձնել ինտեգրված, այլ խոսքով՝ համատեղ աշխատանք: Նման ինտեգրման համար առնչվող կառույցները անցնում են մի քանի փուլերով՝

- փոխադարձ ճանաչում. ով ինչ է առաջարկում
- համակարգում. ով ինչ պետք է անի իր առաջարկների շրջանակում
- համագործակցություն. ումից ինչ է պահանջվում. կարիքի և առաջարկի համաձայնեցում
- ծառայությունների մատուցման համատեղ աշխատանք կամ միջմասնագիտական համագործակցություն:

79 Ընդայնված քննարկման արդյունքների արձանագրության ձևաթուղթը տես Հավելված 2.-ում:

Նշված օրինակում Կոտայքի տարածաշրջանի երեխաների/ընտանիքների հարցերին առնչվող կառույցների միջև հաջողվել է հասնել համատեղ միջմասնագիտական աշխատանքին: Դա կոլեգիալ համագործակցության հետաքրքիր աշխատելաոճ է, որը հաշվի է առնում ձևայնացված հարաբերությունները, բայց հիմնվում է ավելի շատ մասնագետների միջև փոխադարձ վստահության և հարգանքի վրա: Հետաքրքա-կան է, որ նման արդյունքի մասնագետները կարողացել են հասնել հետևյալ գործոնների շնորհիվ.

- «Սյունաշարային» ներգրավվածություն. Յուրաքանչյուրի ներգրավումը բխում է իր գերատեսչական մոտեցումներից
- Համաձայնեցված նպատակ. Ինչի հետ են բոլորը համաձայն
- Հնարավորությունների բաշխում. Երբ կողմերը փոխադարձաբար օգտվում են միմյանց սյունաշար գերատեսչական բաշխվածության լիազորություններով պայմանավորված հնարավորություններից
- Ռեսուրսների վերաբերյալ տեղեկացվածություն. Երբ կողմերը հստակ գիտեն, թե ով ինչ ներդրում կարող է կատարել
- Որոշումների կայացման գործընթացին մասնակցություն հավասարի իրավունքներով
- Մասնակցություն և համաձայնություն գնահատված կարիքների ու դրանց առաջնահերթությունների վերաբերյալ
- Ընդհանուր տեսակետների և արժեքների շուրջ համաձայնություն, այդ թվում՝ ընտանիքի/երեխայի մասնակցության ու այլ դերերի վերաբերյալ:

Հորիզոնական կառույցների միջև այս գործոնների հետ հավասարակշռված աշխատանքը թույլ է տալիս ընտանիքի/երեխայի համար իրատեսական նպատակներ դնել՝ իրենց իսկ նախընտրությամբ և իրենց իսկ որոշմամբ՝ հավատալով, որ դժվարին վիճակում հայտնված երեխան/ընտանիքը և մասնավորապես բռնության երևույթի հետ բախվելու պարագայում ընտանիքի գրեթե բոլոր անդամները գտնվում են արտառոց կամ արտակարգ իրավիճակով պայմանավորված բազմաբնույթ գործոնների (ամոթ, խառնաշփոթ, անսպասելի թիրախավորվածություն, ընտանեկան նուրբ հարցերը օտար մարդկանց կողմից քննության առնելը, իրավապահների հետ շփումները՝ քննչական գործընթացների սթրեսներով պայմանավորված և այլն), ազդեցության ներքո: Ըստ այդմ, համագործակցող կողմերի խնդիրը դառնում է այն, թե ով ինչով կարող է օգնել ընտանիքի/երեխայի դիմակայության զարգացման համար, ընտանիքի ներքին ուժերը ամրապնդելու համար: Այն ենթադրում է, որ համագործակցող կողմերը ելնում են ոչ թե սեփական ծրագրերից կամ ծառայություններից, այլ երեխայի/ընտանիքի կարիքներից՝ իրենց ծրագրերի շրջանակում, ինչը բազմապատկում է ընտանիքի ուժեղացման պոնտենցյալը:

Նման հարաբերությունները կարող են նաև ձևայնացվել, ինչը ենթադրում է, օրինակ, 1044 որոշումը: Այս օրինակը նշված որոշման պրակտիկ կիրառումն է, որը զարգացել է փոխադարձ վստահության և փոխադարձ օգտակարության պահանջի հիման վրա և վերածվել համագործակցող կողմերի միջև առօրյա աշխատանքային մշակույթի⁸⁰:

⁸⁰ Կազմակերպության և համագործակցող կողմերի միջև համաձայնեցված ներքին ընթացակարգի օրինակ տես Հավելված 4.-ում

ՆՇՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՈՒՂՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՈՂԻ ՀԱՄԱՐ

Մոդուլի հակիրճ նկարագրությունը

Մոդուլ 3-ը վերապատրաստման ամփոփիչ մոդուլն է, որտեղ խոսվում է երեխաների պաշտպանության համակարգի համատեքստում բռնություններից պաշտպանությունը կազմակերպելու գործառնական համատեքստի, խնդիրների և հնարավորությունների մասին:

Մոդուլի նպատակն է վերապատրաստվողներին ցույց տալ պրակտիկայում երեխաների նկատմամբ բռնության դեպքերի հետ աշխատանքի հնարավորությունները գործող ընթացակարգերի շրջանակներում և ձևավորել համագործակցային աշխատանք:

Մոդուլի արդյունքում նախատեսվում է, որ վերապատրաստվողները.

- Կճանոթանան երեխաներին բռնություններից պաշտպանության կազմակերպման հիմնական մոտեցումներին,
- Կճանոթանան ՀՀ-ում երեխաներին պաշտպանության և մասնավորապես բռնություններից պաշտպանության համակարգին,
- Կտիրապետեն երեխաների պաշտպանության համակարգի ներկա գործառնական համատեքստում պաշտպանության կազմակերպման հնարավորություններին,
- Կտեղեկանան երեխաների նկատմամբ բռնության դեմ պայքարի իրավական կարգավորումներին,
- Կյուրացնեն բռնությունից երեխաների պաշտպանության համագործակցային մոդելը:

Մոդուլի նախընտրելի կառուցվածքը⁸¹

ԲՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ ԵՐԵՄԱՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ

1. Երեխաներին բռնություններից պաշտպանության կազմակերպումը. համակարգային մոտեցումը
2. Երեխաներին բռնություններից պաշտպանությանն ուղղված իրավական կարգավորումների համատեքստը
3. Բռնությունների ենթարկված երեխաների պաշտպանության կազմակերպումը ՀՀ-ում
4. ՀՀ-ում երեխաների պաշտպանության համակարգի գործառնական համատեքստը
5. Ինչ կարող են անել մասնագետները համակարգի ներկա գործառնական համատեքստում

Ուղղորդումներ վերապատրաստողին.

Նախորդ օրվա ամփոփում. Վերապատրաստման մասնակիցների ներգրավմամբ (կարող է օգտագործվել ուղեղների գրոհի մեթոդը) քննարկեք նախորդ օրվա թեմաները, ինչպես նաև օրվա ընթացքում ամենատպալորիչ պահերը: Քննարկումը տարեք այն ճանապարհով, որպեսզի օրվա թեմային անցումը լինի սահուն:

Թեմաների ներկայացումը

Թեմա 1. Երեխաներին բռնություններից պաշտպանության կազմակերպումը. համակարգային մոտեցում. Թեմա 1-ի ներկայացումը վերապատրաստողը սկսում է այն հարցի քննարկումից, թե որն է ծնող-երեխա հարաբերությունների, պարտականությունների և իրավունքների սահմանը, և որ դեպքերում կարող է պետությունը միջամտել: Ապա վերապատրաստողը ցույց է տալիս, թե ինչպես են միմյանց կապված երեխայի ռիսկայնության աստիճանն ու պաշտպանության մակարդակը: Այնուհետև վերապատրաստողի կողմից ներկայացվում են պաշտպանության կազմակերպման գործընթացում մասնագետի առջև դրված հիմնական խնդիրները:

Թեմա 2. Երեխաների պաշտպանությանն ուղղված իրավական կարգավորումների համատեքստը. Թեմայի ներկայացման ժամանակ կարող է ուղղորդող հանգամանք լինել վերապատրաստվողների տեղակացվածությունն ու փորձառությունը ոլորտում: Ավելի փորձառու մասնագետների դեպքում, ովքեր ունեն իրավական կանոնակարգերի հետ աշխատանքի փորձ, ուսուցման գործընթացը պետք է կազմակերպել

⁸¹ Մոդուլի կառուցվածքը ներկայացված է ըստ ուսուցանվող թեմաների նախընտրելի հաջորդականությամբ, վերապատրաստողը ազատ է ընտրելու թեմաներից յուրաքանչյուրի ներկայացման ձևը: Խրախուսվում է վերապատրաստման ընթացքում օգտագործել խմբային աշխատանքներ, վարժություններ, ֆիլմի դիտումներ, դերային խաղեր, ինչպես նաև դեպքի քննարկումներ:

իրավական ակտերի վերլուծության և բուն պրակտիկայում օգնող և խանգարող իրավական դրույթների շուրջ: Ավելի քիչ տեղեկացված խմբում պետք է ներկայացումն ընդգրկի ողջ իրավական համատեքստը:

Թեմա 3. Բռնություններից ենթարկված երեխաների պաշտպանության կազմակերպումը ՀՀ-ում. Վերապատրաստողը նախ մասնակիցներին ներկայացնում է ՀՀ-ում երեխաների իրավունքների պաշտպանության համակարգը, հիմնական դերակատարներին, ենթակայությունների շրջանակը, ինչպես նաև դերակատարների միջև դերերի բաշխումը: Ապա անդրադառնում է ԿԴԻԳ (այդ թվում բռնության ենթարկված) երեխայի առկա ուղղորդման մեխանիզմի մեկնաբանմանը:

Թեմա 4. Ինչ կարող են անել մասնագետները համակարգի ներկա գործառնական համատեքստում. հաջողված փորձի օրինակ. Թեմային անդրադարձը սկսեք մասնակիցներին հանձնարարելով նկարագրել, թե իրենց համայնքներում ինչպես են աշխատում բռնության դեպքերի հետ: Թույլ տվեք, որ թեման անցնի քննարկումների մթնոլորտում և հնարավորություն տվեք մասնակիցներին արտահայտելու իրենց տեսակետները: Քննարկումների ամփոփումները իրականացրեք՝ որպես հիմնակետ ունենալով Ձեռնարկում նկարագրված հաջողված փորձ:

Ամփոփումը

Քննարկումներն ամփոփել՝ մասնակիցներին հնարավորություն տալով կիսելու իրենց տպավորությունները և օրվանից, և՛ վերապատրաստումից:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ ԵՎ ՆՅՈՒԹԵՐ ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՄԱՆ ՀԱՄԱՐ

1. Երեխայի հանդեպ բռնության երևույթի դեմ պայքարի հայեցակարգը, ՀՀ կառավարության 2014 թ. դեկտեմբերի 4-ի նիստի N 51 արձանագրային որոշման Հավելված N 1:
2. «Երեխաների նկատմամբ բռնության դրսևորումները Հայաստանի Հանրապետությունում», հետազոտության արդյունքների վերլուծության հաշվետվություն, հետազոտական խմբի ղեկավար՝ Ա. Բաբլյան, Երևան, 2014:
3. Երեխաների պաշտպանություն: Ուսումնաստանողական ձեռնարկ երեխաների պաշտպանության ոլորտի մասնագետների համար (Անտոնյան Միրա, Գմյուր-Կարապետյան Արմինե, Դուրյան Նելլի, Խաչատրյան Արտակ, Հովհաննիսյան Արթուր, Սարգսյան Սերգեյ): Եր.: ՅՈՒՆԻՍԵՖ և «Հայաստանի մանուկներ» բարեգործական հիմնադրամ (COAF), 2009.
4. «Երեխայի իրավունքների մասին» Կոնվենցիայի կիրառման ձեռնարկ, ամբողջովին վերանայված հրատարակում, Ռաշել Հոջկին, Փիթեր Նյուվել, ՅՈՒՆԻՍԵՖ, 2002
5. «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենք
6. Հայաստանի ժողովրդագրության և առողջապահության հարցեր, հետազոտություն 2015-16:
7. «Հայաստանում երեխաների խնամքի և պաշտպանության համակարգի բարեփոխումների մշտադիտարկում, գնահատում և վերհանված խնդիրներին արձագանքում» մասնակցային գնահատման հաշվետվություն, 2018 թ., Հայաստան:
8. «Հայաստանի հելսինկյան կոմիտե» ՀԿ, Դիտորդ, # 39, 2008թ., զեկույց դպրոցներում երեխաների հանդեպ բռնությունների մոնիթորինգի վերաբերյալ:
9. «Երեխաների նկատմամբ բռնության դրսևորումները Հայաստանի Հանրապետությունում», հետազոտության արդյունքների վերլուծության հաշվետվություն, հետազոտական խմբի ղեկավար Ա. Բաբլյան, Երևան, 2014:
10. ՀՀ Ընտանեկան օրենսգիրք, ՀՀ Քրեական օրենսգիրք
11. ՀՀ Կառավարության 1044-Ն որոշումը միջգերատեսչական համագործակցության մասին:
12. ԽՀՀ/ԸԿԵԻՊԲ օրինակելի կանոնադրություններ
13. «Մարդասիրական գործողություններում երեխաների պաշտպանության նվազագույն չափորոշիչներ», հայերեն թարգմանված և ադապտացված տարբերակ, ՄԱԿ ՓԳՀ, Սեյլ դը չիլդրեն Հայաստան, 2016թ.
14. The Girl Nobody Wants: A Shocking True Story of Child Abuse in Ireland, Copyright 2011 by Lily O'Brien.
15. Al Odhayani A, Watson WJ, Watson L. Behavioural consequences of child abuse. Can Fam Physician. 2013;59(8):831–836.
16. A Study On Parental Disciplinary Practices And An Awareness Program To Reduce Corporal Punishment And Other Forms Of Negative Parental Practices, Piyanjali De Zoysa Ba (Hons.) Psychology, Ma Applied Psychology, Ph D Senior Lecturer In Clinical Psychology, Faculty Of Medicine, University Of Colombo
17. Behind the numbers: Ending school violence and bullying, UNESCO, 2019
18. Changing cultural and social norms supportive of violent behaviour. (Series of briefings on violence prevention: the evidence), WHO, 2009; https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/norms.pdf
19. Child Abuse and Neglect: Attachment, Development and Intervention, Published August 6th 2005 by Palgrave Macmillan.
20. Child Abuse: Towards a Knowledge Base, 3rd Edition, Brian Corby.
21. Child Protection Systems. International Trends and Orientations/ N. Gilbert, N. Parton, M. Skivenes. New York, Oxford Press, 2011:

22. Child Centered Approach: The Basis For Sustainable Human Development, UNICEF, <https://www.unicef.org/Dprk/Ccd.Pdf>, P9-10
23. Child Disciplinary Practices at Home Evidence from a Range of Low- and Middle-Income Countries, UNICEF, New York 2010
24. Child Protection Systems. International Trends and Orientations/ N. Gilbert, N. Parton, M. Skivenes. New York, Oxford Press, 2011:
25. Courtney, M. (2013, June 11). Child Welfare: History and Policy Framework. Encyclopedia of Social Work. Ed. Retrieved 10 May. 2019, from <https://oxfordre.com/socialwork/view/10.1093/acrefore/9780199975839.001.0001/acrefore-9780199975839-e-530>
26. Committee on Child Maltreatment Research, Policy, and Practice for the Next Decade: Phase II; Board on Children, Youth, and Families; Committee on Law and Justice; Institute of Medicine; National Research Council; Petersen AC, Joseph J, Feit M, editors. New Directions in Child Abuse and Neglect Research. Washington (DC): National Academies Press (US); 2014 Mar 25. 4, Consequences of Child Abuse and Neglect. Available from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK195987/>
27. Daro, D.; Barringer, E; and English, B. Key trends in prevention: Report for the National Quality Improvement Center on Early Childhood. Washington, DC: Center for the Study of Social Policy, National Quality Improvement Center on Early Childhood, 2009.
28. Family Group Conferencing as a culturally adaptable intervention: Reforming inter-country Adoption in Guatemala: Rotabi Smith, Karen; Pennell, Joan; L. Roby, Jini L.; McCreery Bunkers, Kelly; 2012); Standard Operating Procedures for Case Conferencing within Orphan and Vulnerable Child Programming: South Sudan (4 Children; May 2017).
29. Framework For The Assessment Of Children In Need And Their Families, Department Of Health Department For Education And Employment Home Office, London 2000
30. Grusec, J. E., & Kuczynski, L. (1997). Parenting and children's internalization of values A handbook of contemporary theory. New York, NY Wiley.
31. Guidance for Effective Discipline, Committee on Psychosocial Aspects of Child and Family Health Pediatrics Apr 1998, 101 (4) 723-728; DOI: 10.1542/peds.101.4.723
32. Hidden in plain sight: a statistical analysis of violence against children, UNICEF 2014; World report on Violence and Health, WHO, 2015; etc. Preventing youth violence: an overview of the evidence, WHO, 2015.
33. Magnitude of violence against children; INSPIRE Infographics, WHO; https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/inspire/INSPIRE_infographic_EN.pdf
34. Multi-Agency Guidance On The Access Criteria To Help Support Children, Young People And Families, Staffordshire's Threshold Framework: "Accessing The Right Help At The Right Time", April 2012.
35. Osofsky, Joy D. "The Impact of Violence on Children." The Future of Children, vol. 9, no. 3, 1999, pp. 33-49. JSTOR, www.jstor.org/stable/1602780.
36. Parents Who Abuse Their Children, Gwyneth Bell, M.B., Ch.B.1. Canadian Psychiatric Association Journal Vol. 18, No. 3
37. Progress towards ending corporal punishment of children, Global Report 2018; Global Status Report on violence prevention 2014, WHO, World report on Violence and Health, WHO, 2015; Changing cultural and social norms supportive of violent behaviour, WHO, 2009, etc.
38. Sexual Violence Against Children in the Caribbean: Report 2012 Prepared for UNICEF by Barbados and Eastern Caribbean Office Glenford Howe PhD PO Box 489 Cheapside Post Office, Bridgetown, Barbados, Tel. 233-3864 May 2013
39. Susan D. Hillis, James A. Mercy & Janet R. Saul (2017) The enduring impact of violence against children, Psychology, Health & Medicine, 22:4, 393-405, DOI: 10.1080/13548506.2016.1153679

40. The Cultural Reinforcers of Child Abuse, By Essam Al-Shail, Ahmed Hassan, Abdullah Aldowaish and Hoda Kattan, 2012, DOI: 10.5772/50693
41. The Maltreated Child. By Vincent J. FONTANA. Pp. 67, with 12 figures. 1964. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas.
42. The Mary Ellen Wilson Child abuse case and the beginning of children's rights in 19th century America/ Eric A. Shelman and Stephen Lazoritz, North Carolina, 2005
43. The Social Context of Child Abuse and the Aid of Preventative Programs; <https://pdfs.semanticscholar.org/a959/998ffd74a0e5d672d78dd6a4b996a167cb07.pdf>
44. Understanding child abuse and neglect: National Research Council. Washington, DC, National Academy of Sciences Press, 1993
45. Violence Against Children: Key Facts, WHO, 2018; <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-children>
46. World report on violence and health / edited by Etienne G. Krug, WHO, 2002, p. 5-6.
47. Young, J. C., & Widom, C. S. (2014). Long-term effects of child abuse and neglect on emotion processing in adulthood. Child abuse & neglect, 38(8), 1369–1381. doi:10.1016/j.chiabu.2014.03.008

Օգտակար տեսանյութեր

1. Դեպքի վարում դասընթաց, <https://www.youtube.com/watch?v=azLDLi1tAVg>
2. Գերիններ, Մաս 1. <https://www.youtube.com/watch?v=Dm9QK2JzFUU>
3. Մաս 2. <https://www.youtube.com/watch?v=5NhEFf3UDgM>
4. «11-րդ պատվիրան. Մի բռնանա», <https://www.youtube.com/watch?v=s2jifj74zZc>
5. Дети Улицы-2», <https://www.youtube.com/watch?v=AMuAsPsWpJA>

ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 1. ՕԳՏԱԿԱՐ ՆՅՈՒԹԵՐ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՈՂԻ ՀԱՄԱՐ

Հավելված 1.1 Սառույցը կոտրելու վարժության օրինակներ

Օրինակ Ա. Մասնակիցները գրում են իրենց անունները ծալվող թղթի վրա այնպես, որ մյուսներին տեսանելի լինի: Այնուհետև հերթով ներկայացնում են իրենց բնութագրող ամենակարևոր 3 հատկանիշ (թեթև հումորով), որից հետո որևէ փափուկ փոքրիկ խաղալիք կամ փոքրիկ գնդակ տրվում է մասնակիցներից որևէ մեկին, որը մյուսին նետելուց առաջ փորձում է հիշել նրա 3 հատկանիշները, և այդպես շարունակ, մինչև վերջին մասնակիցը:

Օրինակ Բ. Վարողը խնդրում է 2-ական մասնակիցների 2 թուղթի ընթացքում պատմել միմյանց մասին, ապա զուգընկերներից յուրաքանչյուրը խմբին ներկայացնում է իր զույգի մասին համառոտ. 3 կարևոր հատկանիշ, որոնք լավագույնս են նրան բնութագրում և այլն:

Հավելված 1.2 Սոցիալական դեպքի պատմություններ

Սոցիալական դեպքի պատմություն N 1.

Կ-Ն 15 տարեկան տղա է, ունի 7 տարեկան քույր, տատիկ/պապիկներ, հորաքույր, քեռի և այլ հարազատներ: Նա բազմաթիվ բացթողումներով հաճախում է դպրոց, սիրում է զբաղվել խոհարարությամբ:

13 տարեկան հասակում նա ականատես է եղել, թե ինչպես է հայրը խանդի հողի վրա դիտավորությամբ սպանում մորը՝ հասցնելով նրան դանակի բազմաթիվ հարվածներ: Դեպքի վայր է ժամանում ոստիկանությունը, հորը ձերբակալում են, նրան դատարանը 13 տարվա ազատազրկման է ենթարկում՝ որպես մեղմացուցիչ հանգամանք դիտելով իր՝ 2 անչափահաս երեխաների ծնող լինելը: Այդ դեպքը խորը հոգեբանական հետևանքներ է թողնում տղայի վրա. նա ագրեսիվ է, շուտ հիասթափվող, կոնֆլիկտային, անհանդուրժող, հաճախ պրոեկտում է հոր բռնարարքն այլ հարազատների վրա և խուսափում կամ դժվարանում նրանց հետ հաղորդակցվելու հարցում: Երեխան որոշ ժամանակ բնակվել է մայրական կողմից տատիկ/պապիկի հետ, սակայն բուռն վեճերի, երկկողմանի ֆիզիկական բռնությունների հետևանքով իր խնամքը պապիկի ընտանիքում այլևս անհնար է: Մյուս կողմից հայրական կողմի հարազատներն հրաժարվում են ստանձնել երեխայի խնամքը՝ մեկնաբանելով, որ չունեն բավարար ռեսուրսներ, ներուժ և «մոտիվացիա»: Երեխան փաստացի հայտնվել է լուսանցքում, ստիպված է գիշերել տարբեր ժամանակավոր կացարաններում, աշխատել առանց հանգստյան օրերի: Երեխային հայտնաբերել են հանրակացարանի բնակիչները և դիմել սոցիալական ծառայության տարածքային բաժին:

Սոցիալական դեպքի պատմություն N 2.

Ս.-ն (15 տարեկան) 2017 թ.-ին, Սյունիքի մարզպետարանի միջնորդությամբ ընդունվել է Երեխաների աջակցության կենտրոն (այսուհետ՝ կենտրոն)՝ որպես սեռական բռնության զոհ: Ըստ միջնորդ կողմի հայտնած տեղեկությունների՝ սեռական բռնության մեջ մեղադրվում է երեխայի կենսաբանական հայրը, ում նկատմամբ հարուցվել է քրեական գործ, չնայած վերջինս ժխտում է այդ փաստը:

Երեխայի մոր խոսքերով հայրը քնաբեր դեղեր է տվել երեխային, որից հետո նրա հետ սեռական հարաբերություն է ունեցել: Արդյունքում երեխայի մոտ բացահայտվել է հղիություն, սակայն ընտանիքի անդամների ճնշման ազդեցության տակ կատարվել է հղիության արհեստական ընդհատում:

Կենտրոնում ապաստանման ընթացքում Ս.-ի մոտ նկատվել է մեկուսացվածություն, խուսափում այլ երեխաների հետ շփումից: Երեխան միշտ ձգտում էր կապ հաստատել ընտանիքի անդամների հետ, հատկապես հոր հետ (երեխան փորձում էր մերժել, որ կատարվածը բռնություն է, շարունակ նշելով, որ հայրն իրեն շատ է սիրում):

Սոցիալական դեպքի պատմություն N 3.

11 տարեկան Ս.-ն Երեխաների աջակցության կենտրոն (այսուհետ՝ կենտրոն) է ընդունվել 2017 թվականին Կոտայքի մարզի Ոստիկանության Անչափահասների բաժնի միջնորդությամբ: Երեխան կենտրոն է տեղափոխվել հիվանդանոցից դուրս գրվելուց անմիջապես հետո, որտեղ հայտնվել էր մոր կողմից դաժնակահարվելուց հետո:

Ս.-ն միայնակ մոր Երեխա է, ապրում է մոր և երկու կրտսեր եղբայրների հետ: Նախկինում ընտանիքը բնակվել է մոր հայրական տանը, սակայն մոր ծնողների մահից հետո Երեխաների մոր և քեռու միջև ծագած վեճերի հետևանքով ընտանիքը մնացել է առանց տանիքի: Մայրը մեծ դժվարությամբ կարողանում է աշխատանք գտնել և բնակարան վարձակալել:

Ժամանակի ընթացքում ծնողների մահը, ամենօրյա երկարաժամ աշխատանքը, երեխաների խնամքը ինքնուրույն կազմակերպելու անկարողությունը (խնամքում օգնողի, հարազատների հետ կապերի բացակայությունը) երեխաների մոր մոտ սկսում է նկատվել դյուրագրգիռ վարքը, սեփական զգացմունքները/հույզերը վերահսկելու անկարողություն: Ավագ որդին սկսում է ներգրավվել կրտսեր եղբայրների խնամքի կազմակերպման գործընթացում, երեխան սկսում է հաճախ բացակայել դասերից, ինչը մոր հետ կոնֆլիկտային հարաբերությունների պատճառ է դառնում: Հարաբերություններում կոնֆլիկտայնությունն այնքան է խորանում, որ երեխայի մոր համար խնդիրների լուծման ընդունված տարբերակը դառնում է ծեծը: Հերթական միջադեպերից մեկի ժամանակ, մայրը, չկարողանալով զսպել իր զայրույթը, դանակով հարվածում է Ս.-ին, ինչը արդյունքում երեխան հոսպիտալացվում է:

Սոցիալական դեպքի պատմություն N 4.

Դեպքը տեղի է ունեցել 2018թ.-ի ամռանը: Լ.-ն (12 տարեկան) Երեխաների աջակցության կենտրոն (այսուհետ՝ կենտրոն) է ուղեկցվել Արարատի Ոստիկանության Անչափահասների բաժնի կողմից, հերթական անգամ տանից փախչելու և դրսում գիշերելու փաստով: Կենտրոն ընդունման ժամանակ, երեխայի նկատմամբ նկատվել է ընկճվածություն, դեպրեսիվ վարքագիծ, արտաքին տեսքը եղել է անխնամ, սկզբնական շրջանում նկատվել է նաև Կենտրոնից փախուստ կատարելու ցանկություն:

Մոր և երեխայի հորաքրոջ հետ զրույցներից ի հայտ եկան դեպքին առնչվող այլ մանրամասներ: Մասնավորապես Լ.-ին մայրը երկու տարեկանում՝ հոր մահից հետո, քրոջ և եղբոր հետ տեղավորել է մանկատնում: Որոշ ժամանակ անց քույրն ու եղբայրը որդեգրվել են, իսկ Լ.-ն շարունակել է ապրել մանկատանը մինչև 8 տարեկան հասակը: Այդ ընթացքում մայրն ամուսնացել է երկրորդ անգամ, ունի երեք երեխա: 8 տարեկանում Լ.-ի հորաքույրը պատրաստակամություն է ստանձնում իր վրա վերցնել երեխայի խնամքը և նրան դուրս է բերում մանկատնից: Սակայն մայրը, համաձայն չլինելով այս որոշման հետ, թույլ չի տալիս հորաքրոջը զբաղվել երեխայի խնամքով և Լ.-ին տեղավորում է հատուկ կարիքներով երեխաների համար նախատեսված գիշերօթիկ հաստատությունում: Լ.-ի՝ գիշերօթիկ դպրոց տեղավորվելուց հետո թվում էր, որ ամեն բան նորմալ է: Լ.-ն դրական է արձագանքում ընտանիք վերադառնալուն, սակայն մյուս կողմից չի կարողանում հասկանալ, թե ինչու մայրը կարող էր խնամել իր մյուս երեխաներին, սակայն իրեն՝ ոչ: Այդ փաստով պայմանավորված՝ Լ.-ի մոտ սկսում են նկատվել վարքային խնդիրներ՝ տանից փախչել, մուրացկանություն և այլն: Մայրը հրաժարվում է իրականացնել Լ.-ի խնամքը, ըստ նրա՝ աղջիկը «վատ օրինակ է» նաև մյուս երկու երեխաների համար և ընտանիքում կոնֆլիկտների առաջացման «մեղավորն» է: Լ.-ի մայրը գրավոր հրաժարվել է, նա դեմ չէ, որ աղջիկը գնա մանկատուն:

Սոցիալական դեպքի պատմություն N 5.

2016 թ.-ի դեկտեմբերին Մ.-ն (12 տարեկան) կրտսեր եղբոր ու քրոջ հետ տեղավորվում է ՀՕՖ-ի Երեխաների աջակցության կենտրոնում (այսուհետ՝ կենտրոն) Աջափնյակի Խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովի միջնորդությամբ: Կենտրոն ընդունվելու ժամանակ երեք երեխաներն էլ եղել են անխնամ վիճակում, գերլարված:

Դեպքի ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ Մ.-ի մայրը քել է նրանց, երբ նա ընդամենը 6-ը

տարեկան է եղել: Այդ ժամանակից սկսած՝ երեխաների խնամքն իրականացնում են հայրը և հայրական տատիկը: Երեխաների հայրն ունի հոգեկան առողջության խնդիրներ, ինչի արդյունքում հաճախ դժվարանում է կառավարել սեփական վարքը, մնասում է երեխաներին, իր մորը: Չնայած երեխաները սրտացավ տատիկ ունեն, այնուամենայնիվ, նրա առողջությունն ու տարիքը չեն ներում համապատասխան խնամք իրականացնելու համար:

Երեխաները Կենտրոնում տեղավորվել են հերթական միջադեպից հետո, երբ երեխաների ներկայությամբ հայրը ֆիզիկական բռնության է ենթարկում տատիկին՝ սկզբում բռնոցքներով, ապա նաև դանակով հարվածելով ծեր տատիկի գլխին, ինչի արդյունքում տատիկն ուշաթափվում է:

Կենտրոնում տեղավորվելուց հետո Մ.-ի մոտ նկատվում է գիշերամիզություն: Երեխան հրաժարվում է ներգրավվել որևէ աշխատանքներում, հաճախել դպրոց, գերադասում է ժամանակն անցկացնել միայնակ: Հոգեբանի հետ զրույցում երեխան նշել է, որ հաճախ ունենում է մեղքի զգացում, որ չի կարողացել օգնել տատիկին:

Սոցիալական դեպքի պատմություն N 6.

Ա.-ն 11 տարեկան է: Մոր մոտ ծննդաբերության ժամանակ ի հայտ եկած թթվաճնային քաղցր գլխուղեղի թերսնուցման պատճառ է հանդիսացել, ինչն էլ հանգեցրել է Ա.-ի մոտ հենաշարժողական համակարգի ոչ լիարժեք զարգացման: Նույն հանգամանքը պատճառ է հանդիսացել նաև խոսքի որոշ խանգարումների: Մայրը երեխային խնամելու նպատակով դուրս է եկել աշխատանքից և իր ողջ ժամանակը նվիրել երեխայի վերականգնողական ծառայությունների տրամադրմանը: Արդյունքում Ա.-ն դժվարությամբ, բայց կարողանում է քայլել:

Ա.-ի հայրը երեխայի ծնվելուց հետո դարձել է խիստ անհանդուրժող: Յուրաքանչյուր օր աշխատանքից վերադառնալիս օգտագործել է ալկոհոլ և իրեն թույլ տվել վիրավորական արտահայտություններ ինչպես երեխայի, այնպես էլ կնոջ հանդեպ: Ալկոհոլի հանդեպ «սերն» այնքան է խորացել, որ Ա.-ի հայրը սկսել է չկառավարել իր իսկ վարքագիծը և «հարցերը լուծել» ծեծի միջոցով: Արդյունքում ամուսինները բաժանվել են:

Ա.-ի մայրը որևէ օգնող չունի: Ծնողները մահացել են, քույր և եղբայր չունի: Նախատեսում է երեխային տեղավորել որևէ հատուկ դպրոցում, որպեսզի կարողանա աշխատանք գտնել: Որոշմանը դեմ է ամուսնու քույրը, ով պատրաստ է երեխայի խնամելուն աջակցել:

Հավելված 1.3 Օպտիկական խաբկանք. ընկալման բազմազանությունը

Մարդիկ կարող են նայել միևնույն պատկերին, սակայն տարբեր պատկերներ տեսնել...

Ինչ եք տեսնում: Ինչպես կարծազանքեք

Հավելված 1.4 Դասընթացի գնահատման հարցաշարի օրինակ

1. Սեռը՝ ☐ արական ☐ իգական

2. Կրթությունը՝ _____

3. Մասնագիտությունը՝ _____

4. Աշխատանքային փորձը սոցիալական ոլորտում՝ _____

5. Խնդրում ենք, գնահատել դասընթացի կազմակերպման և իրականացման ընթացքը համաձայն ներքոնշյալ սանդղակի, որտեղ 1-ը նվազագույնն է, իսկ 5՝ առավելագույն:

5.1. Որքանով էր դասընթացն արդյունավետ.

Ընդհանրապես արդյունավետ չէր	Մասամբ էր արդյունավետ	Հիմնականում արդյունավետ էր	Ավելի քան արդյունավետ էր	Լիովին արդյունավետ էր
1	2	3	4	5

5.2. Որքանով են դասընթացի ընթացքում ձեռքբերված գիտելիքները կիրառելի Ձեր՝ որպես վերապատրաստողի պրակտիկայում.

Ամենևին կիրառելի չէ	Մասամբ է կիրառելի	Հիմնականում կիրառելի է	Ավելի քան կիրառելի է	Լիովին կիրառելի է
1	2	3	4	5

5.3. Ինչպես կգնահատեք դասընթացի վարողների գիտելիքների փոխանցման հմտությունները.

	Շատ վատ	Վատ	Բավարար	Լավ	Շատ լավ
	1	2	3	4	5
1-ին օր					
2-րդ օր					
3-րդ օր					
....					

5.4. Ինչպես կգնահատեք դասընթացի բովանդակությունը և կառուցվածքը.

Շատ վատ	Վատ	Բավարար	Լավ	Շատ լավ
1	2	3	4	5

5.5. Որքանով էր արդյունավետ ընտրված դասընթացի մատուցման ձևաչափը.

Ընդհանրապես արդյունավետ չէր	Մասամբ էր արդյունավետ	Հիմնականում արդյունավետ էր	Ավելի քան արդյունավետ էր	Լիովին արդյունավետ էր
1	2	3	4	5

5.6. Որքանով էին ճիշտ ընտրված վերապատրաստման քննարկումների ձևաչափերը, վարժությունները, ներխմբային աշխատանքները, տեսանյութերը և այլն

Ընդհանրապես ճիշտ չէր	Մասամբ էր ճիշտ	Հիմնականում ճիշտ էր	Ավելի քան ճիշտ էր	Լիովին ճիշտ էր
1	2	3	4	5

5.7. Որքանով էին օգտակար դասընթացի բաժանվող նյութերը.

	Ընդհանրապես օգտակար չէր	Մասամբ էր օգտակար	Հիմնականում օգտակար էր	Ավելի քան օգտակար էր	Լիովին օգտակար էր
Բաժանվող նյութեր	1	2	3	4	5

5.8 Որքանով էր բավարար դասընթացի թեմաներին հատկացված ժամանակը.

Ընդհանրապես բավարար չէր	Մասամբ էր բավարար	Հիմնականում բավարար էր	Ավելի քան բավարար էր	Լիովին բավարար էր
1	2	3	4	5

5.9 Ինչպիսի՞ն էր դասընթացին հատկացված ժամանակը (օրերի քանակը).

Ընդհանրապես բավարար չէր	Մասամբ էր բավարար	Հիմնականում բավարար էր	Ավելի քան բավարար էր	Լիովին բավարար էր
1	2	3	4	5

6. Ո՞րն էր դասընթացի առավել արդյունավետ մասը

7. Ո՞րն էր դասընթացի պակաս արդյունավետ մասը

8. Ինչպիսի՞ թեմաներ կառաջարկեք ընդգրկել հետագայում նմանատիպ դասընթացների կազմակերպման դեպքում

9. Ինչպիսիք առաջարկություններ ունեք հետագայում նմանատիպ դասընթացներ ավելի արդյունավետ դարձնելու համար

10. Ինչպե՞ս կգնահատեք դասընթացի կազմակերպչական մասը

	Շատ վատ	Վատ	Բավարար	Լավ	Շատ լավ
	1	2	3	4	5
Մնունդը					
Միջոցառման վայրը					
Հաղորդակցությունը կազմակերպիչների հետ					

	Այո	Ոչ
Ժամանակին տեղեկացվել եք միջոցառման ժամկետների մասին		
Ունեցել եք հետադարձ կապի հնարավորություն		
Հնարավորություն ստացել եք Ձեր հարցերի պատասխանները ստանալու		

11. Այլ նշումներ

Հավելված 1.5 Մասնագետների գիտելիքի չափման հարցաշարի օրինակ

1. Նշվածներից ի՞նչ երեխաների հանդեպ բռնության տեսակ է:
 - Ա. Ծեծը՝ որպես դաստիարակության նպատակ
 - Բ. Ամոթանք տալը
 - Գ. Գերխնամքը
 - Դ. Գայթակղելը
 - Ե. Նշվածներից ոչ մեկը

2. Նշվածներից ի՞նչ գործողությունն է բնորոշ երեխաների հանդեպ սեռական բռնությանը:
 - Ա. Երեխայի ֆիզիկական և հոգեկան կարիքները բավարարելու շարունակական և տևական անտեսումը
 - Բ. Երեխաներին սեռական անհանգստություն պատճառելը չափափասների կամ այլ երեխաների կողմից
 - Գ. հարվածի, ցնցման, վայր գցելու, թունավորման, այրման, խեղդելու կամ այլ ձևով երեխային ֆիզիկական վնաս պատճառելը
 - Դ. ագրեսիայի պարբերաբար դրսևորում որևէ սոցիալական խմբի կողմից տվյալ խմբի որևէ անդամի կամ անդամների նկատմամբ

3. Նշվածներից ի՞նչ ձևակերպումը հուզական բռնության բնութագրիչ է:
 - Ա. Երեխաների մոտ բազմակի կապտուկների, կոտրվածքների, այրվածքների առկայությունը
 - Բ. Երեխային բանավոր վախեցնելը, վախի և սարսափի մթնոլորտ ստեղծելը
 - Գ. Երեխային մեկուսացնելը նորմալ սոցիալական փորձից և հասակակիցների կամ մեծահասակների հետ շփումից
 - Դ. Երեխային չկարևորելը և նրա կարիքները անտեսելը

4. Երեխաների նկատմամբ սեռական բռնությունը կարող է դրսևորվել.
 - Ա. Ընտանիքում
 - Բ. Արտաընտանեկան պայմաններում
 - Գ. Ինստիտուցիոնալ պայմաններում
 - Դ. Բոլոր պատասխանները ճիշտ են:

5. Նշվածներից ի՞նչ Երեխաների կարիքների գնահատման եռանկյունու հիմնական բաղադրիչ է:
 - Ա. Երեխայի զարգացման կարիքներ
 - Բ. Ծնողավարման հմտություններ
 - Գ. Կազմակերպական ռեսուրսներ
 - Դ. Ընտանեկան և միջավայրային գործոններ

6. Երեխայի իրավիճակի ռիսկայնության որոշման տեսակետից ի՞նչ է ավելորդ նշված տարբերակներում:
 - Ա. Համընդհանուր կարիքներով երեխաներ
 - Բ. Լրացուցիչ կարիքներով երեխաներ
 - Գ. Համալիր/բարդ կարիքներով երեխաներ
 - Դ. Հաշմանդամություն ունեցող երեխաներ

7. Ինչպե՞ս է մասնագետն իրականացնում բռնության ռիսկերի գնահատումը:

- Ա. Անցյալում երեխայի հանդեպ տեղի ունեցած բռնության դեպքերի ուսումնասիրության միջոցով
- Բ. Երեխայի հանդեպ հետագայում բռնության գործադրման ռիսկերի գնահատման միջոցով
- Գ. Երեխայից, ընտանիքի անդամներից, միջավայրից տեղեկատվության հավաքագրման միջոցով
- Դ. Նշված բոլոր տարբերակները ճիշտ են

8. Նշվածներից ի՞նչ է համարվում երեխային սպառնացող միջին ռիսկ:

- Ա. Երեխան լրջորեն վնասվում է, անգամ առկա է մահվան վտանգ
- Բ. Երեխային, հավանական է, որոշակի նշանակալից վնաս է հասցվում
- Գ. Երեխայի որոշ կարիքներ ընտանիքում չեն բավարարվում
- Դ. Նշված տարբերակներից ոչ մեկը

9. Նշված տարբերակներից ի՞նչ է բռնության ենթարկված երեխայի դեպքի վարման գործընթացի ճիշտ փուլային հաջորդականությունը:

- Ա. Վաղ հայտնաբերում, ռիսկերի գնահատում, միջամտություն և վերականգնում, ռիսկերի միջանկյալ գնահատում, դեպքի ավարտ և շարունակական վերահսկողություն.
- Բ. Ռիսկերի գնահատում, վաղ հայտնաբերում, միջամտություն և վերականգնում, ռիսկերի միջանկյալ գնահատում, շարունակական վերահսկողություն.
- Գ. Ռիսկերի գնահատում, վաղ հայտնաբերում միջամտություն և վերականգնում, շարունակական վերահսկողություն, ռիսկերի միջանկյալ գնահատում.
- Դ. Վաղ հայտնաբերում, միջամտություն և վերականգնում, ռիսկերի միջանկյալ գնահատում, դեպքի ավարտ և շարունակական վերահսկողություն:

10. Նշվածներից որո՞նք են համարվում բռնություններից երեխաների պաշտպանության լիազոր կառույցները/մասնագետները:

- Ա. Խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովներ
- Բ. Ընտանիքի, կանանց և երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժիններ
- Գ. Երեխաների իրավունքների պաշտպանության ազգային հանձնաժողով
- Դ. ՀՀ ԱՍՀՆ ընտանիքի, կանանց և երեխաների հիմնահարցերի վարչություն
- Ե. ՀՀ Ոստիկանություն
- Զ. Համայնքային սոցիալական աշխատող
- Է. Դպրոցի ղեկավարություն
- Ը. Պոլիկլինիկայի բժիշկներ
- Թ. Սոցիալական ծառայության տարածքային գործակալություն/բաժին
- Ժ. Նշված բոլոր տարբերակները

11. Նշված միջամտություններից ի՞նչ է տեղի ունենում բռնության բարձր ռիսկի պարագայում.

- Ա. Միջամտություն և վերականգնում
- Բ. Գրավոր նախազգուշացում բռնարարին
- Գ. Խորհրդատվություն
- Դ. Կանխարգելիչ հաշվառում

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 2. ԲՈՆՈՒԹՅԱՆ ԵՆԹԱՐԿՎԱԾ ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ՀԵՏ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԳՈՐԾԻՔՆԵՐ ԵՊ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

Հավելված 2.1 Բռնության դեպքի հաղորդման ձևաթուղթ

Դեպքի արձանագրման ամսաթիվը _____	
Տեղեկատվություն երեխայի մասին	
Անուն, ազգանուն	Ծննդյան ամսաթիվ
Հասցե	Կոնտակտային տվյալներ
Հիմնախնդրի համառոտ նկարագրությունը	
Տեղեկատվություն ահազանգողի մասին	
Կազմակերպության անվանում (ֆիզիկական անձի անուն/ազգանուն)	Կոնտակտային տվյալներ
Նույն խնդրով նախորդ դիմումները (եթե կիրառելի է)	
Նշել՝ չէ՞ր _____	
Նշել՝ որ ծառայություն/կառույց է դիմել _____	
Ահազանգը գրացե՞ց _____	
Ամսաթիվ _____ Ժամ _____ Ստորագրություն _____	
Գրանցմանը հաջորդած գործողությունները _____	

Հավելված 2.2 Բռնության դեպքի նախնական գնահատման ձևաթղթի օրինակ

(Կազմակերպության ներսում կիրառվող փաստաթուղթ է նախատեսված բռնության դեպքերի արձանագրման համար)

Լրացվում է բռնության նշաններ նկատած և կասկած ունեցող մասնագետի կողմից (ցանկալի է սոցիալական աշխատողի)

Լրացման վայրը _____

Լրացման ամսաթիվը _____

Տեղեկատվություն լրացնողի մասին.

Անուն ազգանուն	
Զբաղեցրած պաշտոնը	
Կոնտակտային տեղեկատվություն	
Հասցե	
Հեռախոս	
Էլ. փոստի հասցե	
Ինչ աղբյուրից եք տեղեկացել դեպքի մասին:	Երեխա Ծնող/խնամակալ (նշել _____) Մասնագետ (նշել _____)

Տեղեկատվություն երեխայի մասին

(Եթե խոսքը մի քանի երեխայի մասին է, այդ թվում քույր-եղբայրների, ապա յուրաքանչյուրի համար պետք է առանձին թերթիկ լրացվի).

Անուն ազգանունը	
Սեռը	☐ Արական ☐ Իգական
Տարիքը	
Բնակության հասցե	
Ծննդյան ամսաթիվ (եթե հայտնի է)	
Երեխայի նկատմամբ բռնությունը շարունակվում է	☐ Այո ☐ Ոչ (մեկնաբանել)
Ծառայության/կազմակերպության/կենտրոնի անվանումը (որի աշխատանքներում ներառված է երեխան)	
Երեխայի կապը Ծառայության/կազմակերպության հետ	

Երեխայի կապը պոտենցիալ բռնարարի հետ
Տեղեկատվություն այն անձի մասին, ում հետ ապրում է երեխան (եթե բռնարարի հետ է ապրում՝ նշել)
Երեխայի ներկա գտնվելու վայրը
Ինչպե՞ս է տեղի ունեցել բռնությունը (նկարագրել)
Արդյո՞ք երեխան հատուկ խոցելիություն ունի (կարողությունների սահմանափակման ցանկացած դրսևորում, նշել տիպը)
Արդյո՞ք երեխայի նկատմամբ բռնությունը շարունակական բնույթ է կրել
Երեխայի մոտ տրավմայի ինչպիսի՞ նշաններ են նկատվում:
Առանձնահատուկ մշակութային/ընտանեկան գործոններ, որոնք ուշադրության են արժանի (նկարագրել)
Ինչպիսի՞ քայլեր են ձեռնարկվել երեխայի անվտանգության ապահովման ուղղությամբ՝
Ինչպիսի՞ քայլեր են ձեռնարկվել, որպեսզի երեխայի նկատմամբ բռնությունը դադարեցվի՝
Ի՞նչ միջոցներ են անհրաժեշտ երեխայի պաշտպանության ապահովման համար
Լրացուցիչ տեղեկատվություն (այլ)

Տեղեկատվություն Ձեր կասկածների վերաբերյալ.

Անհանգստության/կասկածանքի տիպը (նկարագրե՞ք բռնության/դաժան վերաբերմունքի մասին վկայող նշանները, բռնության տիպը, ո՞վ է այդ մասին հայտնել և իրականացված գործողությունների ընթացքը)	
Վայրը, որտեղ տեղի է ունեցել բռնությունը	
Բռնության միջադեպի ժամանակահատվածը	
Ամսաթիվ	
Վկաները	
Երեխայի հետ խոսակցության/հարցազրույցի հաշվետվություն	
Նկարագրե՞ք հենց այն, ինչ դուք եք ասել, և ինչ է ասել երեխան, հնարավորության դեպքում նրա իսկ խոսքերով/բառերով (Խնդրում ենք չուղղորդել հարցազրույցը, ասել հենց այն, ինչ երեխան է ասել)	
Դիտարկման արդյունքում ստացված տեղեկատվություն (օրինակ՝ երեխայի տրավմաները, երեխայի հայացքը, վախերը)	
Նկարագրե՞ք բռնության մեջ կասկածվողի արձագանքը մեղադրանքին	

Տեղեկատվություն պոտենցիալ բռնարարի մասին.

Անուն-ազգանունը	
Սեռը	☐ Արական ☐ Իգական
Տարիքը	
Ծննդյան ամսաթիվ	
Պոտենցիալ բռնարարի նկարագրությունը (հոգեբանական, սոցիալական և այլ հատկանիշներ)՝	
Պոտենցիալ բռնարարի կապը երեխայի հետ	
Պոտենցիալ բռնարարի կապը Կազմակերպության հետ	
Պոտենցիալ բռնարարի կապը Կազմակերպության կողմից իրականացվող ծրագրերի հետ	

Այլ տվյալներ.

Նշեք այն անձանց տվյալները, ում տեղեկացրել եք դեպքի մասին:			
Անուն, ազգանուն	Կազմակերպությունը	Պաշտոնը	Այլ տվյալներ (տրամադրված տեղեկատվությունը, ամսաթիվը և այլն)

Հաշվետվությունը լրացնողը (անուն-ազգանունը, պաշտոնը, ստորագրությունը, լրացման ամսաթիվը)

Ծառայության/կազմակերպության ղեկավարը (անուն-ազգանունը, Ծառայության/կազմակերպության անվանումը, ստորագրությունը, լրացման ամսաթիվը)

Հավելված 2.3 Բռնության դիմաց գնահատման ձևաթղթի օրինակ

Գնահատում իրականացրած անձը՝		Լրացման ամսաթիվը
Անուն, ազգանուն		Կոնտակտային տվյալներ
Դեպքն ուղղորդող անձը ☐ Ինքնաուղղորդում ☐ Ընտանիք/հարևան ☐ Այլ մասնագետ/ծառայություն ☐ Այլ		Մասնագետի կոնտակտային տվյալները
Շահառուի մասին տվյալներ	Դեպքի գրանցման ամսաթիվը	Դեպքի հերթական համարը
Շահառուի անուն, ազգանուն	Ծննդյան ամսաթիվը Ծննդյան վկայականի համարը Տարիքը Սեռը ☐ Արական ☐ Իգական	
Շահառուի ծնողի/օրինական ներկայացուցչի մասին տվյալներ		
Խնամակալի անուն, ազգանունը՝ Խնամակալի կապը երեխայի հետ ☐ Ծնող (հայր, մայր) ☐ Քույր/եղբայր ☐ Ընտանիքի այլ անդամ (տատիկ/պապիկ, հորեղբայր/ մորեղբայր, հորաքույր/մորաքույր) ☐ Խնամակալ ☐ Խնամատար ծնող ☐ Այլ (նշեք) _____ 		Կոնտակտային տվյալներ
Արդյոք նախկինում երեխան գրանցված է եղել ԵՊ ծառայություններում ☐ Այո ☐ Ոչ Եթե այո, ապա նշել ծառայությունը և ծառայություն դիմելու հիմքը		
Տվյալներ երեխայի ծնողների/խնամակալների իրավիճակի մասին մասին		
Երեխայի մոր անունը, ազգանունը		Ծննդյան ամսաթիվը
☐ Կենդանի է ☐ Մահացած է ☐ Անհայտ է	Ապրում է երեխայի հետ ☐ Այո ☐ Ոչ	Կոնտակտային տվյալներ Հեռախոս Հասցե Մասնագիտությունը
Երեխայի հոր անունը, ազգանունը		Ծննդյան ամսաթիվը
☐ Կենդանի է ☐ Մահացած է ☐ Անհայտ է	Ապրում է երեխայի հետ ☐ Այո ☐ Ոչ	Կոնտակտային տվյալներ Հեռախոս Հասցե Մասնագիտությունը

Երեխայի հիմնախնդիրները (նշել բոլոր կիրառելի տարբերակները)							
☐ Բռնություն (ֆիզիկական/հուզական) ☐ Սեռական բռնություն/շահագործում ☐ Անտեսում/բարձիթողություն ☐ Աշխատանքային շահագործում ☐ Ընտանեկան բռնություն ☐ Առևանգում ☐ Թրաֆիքինգ ☐ Խնամատարություն/որդեգրում ☐ Խնամակալություն ☐ Փոքր տուն	☐ Խնամակալական հաստատություն ☐ Երեխայի շահագործում (վաղ ամուսնություն) ☐ Օրենքի հետ խնդիրներ ունեցող երեխա ☐ Վարքային խնդիրներ ունեցող երեխա (ալկոհոլային/ թմրանյութերից կախվածություն/ այլ) ☐ Առողջական և թերսնուցման խնդիրներ ☐ Հաշմանդամություն (ֆիզիկական/մտավոր) ☐ Վաղ տարիքում հղիություն ☐ Հոգեսոցիալական սթրես (տրավմա) ☐ Այլ						
Բռնության դեպքը ☐ Մեկանգամյա ☐ Կրել է շարունակական բնույթ	Դեպքի վայրը (տանը, դպրոցում, այլ)						
Եթե մեկանգամյա գործողություն է, ապա նշել կոնկրետ օրը	Եթե կրել է շարունակական բնույթ, ապա նշեք սկիզբը						
Արդյո՞ք իրականացվել է հրատապ միջամտություն ☐ Այո ☐ Ոչ Եթե այո, ապա նշեք իրականացնող մարմինը ☐ Ոստիկանություն ☐ Պոլիկլինիկա ☐ ԽՀՀ ☐ ԸԿԵԻՊԲ ☐ ՍԱՏԲ/Գ ☐ Այլ Մասնագետի/պաշտոնյայի անունը, ազգանունը և կոնտակտային տվյալները							
Հիմնախնդրի նկարագրությունը. Նկարագրե՞ք դեպքը							
<table border="1"> <thead> <tr> <th>Շահառուի ընտանիքը</th> <th>Նշումներ</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td> Ընտանիքի իրավիճակը և կազմը ☐ Լավ/ապահով ☐ Իրավիճակի փոփոխություն վերջերս (եկամուտ/բարեկեցություն/ընտանիքի կազմ) ☐ Դժվարություններ (գործազրկություն/ամուսնալուծություն/բաժանում/ կախվածություն) ☐ Անկանխատեսելի իրադարձություն (օրինակ՝ ընտանեկան բռնություն) </td> <td></td> </tr> <tr> <td> Ծնողի/խնամակալի առողջությունը և բարեկեցությունը ☐ Առողջ ☐ Առողջական խնդիրներ առկա են, սակայն ստանում է բուժում ☐ Շարունակական առողջական խնդիրներ ☐ Առողջության նշանակալի ռիսկ (քրոնիկ հիվանդություններ, հաշմանդամություն, կախվածություններ) </td> <td></td> </tr> </tbody> </table>		Շահառուի ընտանիքը	Նշումներ	Ընտանիքի իրավիճակը և կազմը ☐ Լավ/ապահով ☐ Իրավիճակի փոփոխություն վերջերս (եկամուտ/բարեկեցություն/ընտանիքի կազմ) ☐ Դժվարություններ (գործազրկություն/ամուսնալուծություն/բաժանում/ կախվածություն) ☐ Անկանխատեսելի իրադարձություն (օրինակ՝ ընտանեկան բռնություն)		Ծնողի/խնամակալի առողջությունը և բարեկեցությունը ☐ Առողջ ☐ Առողջական խնդիրներ առկա են, սակայն ստանում է բուժում ☐ Շարունակական առողջական խնդիրներ ☐ Առողջության նշանակալի ռիսկ (քրոնիկ հիվանդություններ, հաշմանդամություն, կախվածություններ)	
Շահառուի ընտանիքը	Նշումներ						
Ընտանիքի իրավիճակը և կազմը ☐ Լավ/ապահով ☐ Իրավիճակի փոփոխություն վերջերս (եկամուտ/բարեկեցություն/ընտանիքի կազմ) ☐ Դժվարություններ (գործազրկություն/ամուսնալուծություն/բաժանում/ կախվածություն) ☐ Անկանխատեսելի իրադարձություն (օրինակ՝ ընտանեկան բռնություն)							
Ծնողի/խնամակալի առողջությունը և բարեկեցությունը ☐ Առողջ ☐ Առողջական խնդիրներ առկա են, սակայն ստանում է բուժում ☐ Շարունակական առողջական խնդիրներ ☐ Առողջության նշանակալի ռիսկ (քրոնիկ հիվանդություններ, հաշմանդամություն, կախվածություններ)							

Շահառուի փոխհարաբերությունները իր ընտանիքի հետ ☐ Կայուն ☐ Թույլ ☐ Անկայուն	
Շահառուի փոխհարաբերությունները ընդլայնված ընտանիքի/բարեկամների հետ ☐ Կայուն ☐ Թույլ ☐ Անկայուն	
Շահառուի ֆիզիկական և սոցիալական իրավիճակը	
Շահառուի ֆիզիկական առողջությունը ☐ Առողջ ☐ Առողջական խնդիրներ առկա են, սակայն ստանում է բուժում ☐ Առողջական խնդիրները պահանջում են լրացուցիչ հետազոտություններ ☐ Քրոնիկ առողջական խնդիրներ ☐ Առողջության տեսանկյունից խոցելի գործոնների առկայություն (հաշմանդամություն, կախվածություններ, այլ)	
Շահառուի հոգեկան/հուզական առողջությունը ☐ Լավ ☐ Կան խնդիրներ, սակայն ստանում է համապատասխան աջակցություն ☐ Առկա են խնդիրներ, որոնք պահանջում են լրացուցիչ հետազոտություններ ☐ Նշանակալի խնդիրներ (ինքնասպանության փորձ, հոգեկան լարվածություն, բացասական մտքեր, հանցագործ վարք և այլն)	
Կրթությունը ☐ Կայուն հաճախումներ դպրոց ☐ Հաճախակի բացակայություններ ☐ Դպրոցից դուրս մնացած ☐ Երբեք չի հաճախել դպրոց Դպրոցում ապահով է զգում՝ ☐ Այո ☐ Ոչ	
Ֆիզիկական միջավայրը	Նշումներ
Կենսապայմանները ☐ Լավ/ապահով ☐ Բավարար/ապահով ☐ Փոփոխվող ☐ Վտանգավոր	
Բնակարային պայմանները (տիպը, չափը, սեփականությունը, պայմանները)	
Ծնողավարումը ☐ Լավ ☐ Դիսֆունկցիոնալ ☐ Փոփոխական	

Սնուցումը ☐ Առողջ սննդի հասանելիություն ☐ Ոչ բավարար սնունդ ☐ Թերսնուցման նշաններ	
Ռիսկի մակարդակը և հետագա քայլերը.	
☐ Ռիսկի բացակայություն կամ ցածր ռիսկայնություն Անհրաժեշտության դեպքում ուղղորդում այլ ծառայությանը՝ շարունակական վերահսկողության իրականացմամբ:	
☐ Միջին ռիսկայնություն (ներկա պահին անվտանգ է, սակայն ռիսկը պահպանվում է) Դեպքի հետագա, ավելի խորքային ուսումնասիրություն և աջակցություն՝ ապահովելու երեխայի անվտանգ կացությունը իր տանը, իր ընտանիքի հետ:	
☐ Բարձր ռիսկայնություն (վտանգը պահպանվում է) Անհապաղ միջամտություն՝ երաշխավորելու երեխայի անվտանգությունը և պաշտպանությունը ֆիզիկական, սեռական, հուզական բռնությունից, բարձր թոշողությունից, շահագործումից կամ այլ իրավիճակից:	
Համառոտ կերպով ներկայացրե՞ք Ձեր դիտարկումները և ռիսկի մակարդակի վերաբերյալ կատարված ընտրության հիմքերը.	

Հավելված 2.3 Երեխայի սոցիալ-մանկավարժական գնահատման ձևաթուղթ⁸²

Ընդունման օր	Դուրս գրման օր

Երեխայի անուն, ազգանուն _____

Տարիք _____

Դեպքի համար _____

Սոցիալական մանկավարժը _____

Երեխայի զարգացում

Ինքնախնամք և գործառնություն	Ինքնուրույն հագնվելու կարողություն Հագնվելու կարողությունն իր մեջ ներառում է երեխայի՝ հագուստ հագնելն ու հանելը, տարիքին, եղանակին և գործունեությանը համապատասխան հագուստ ընտրելը, ինչպես նաև օգտագործումից առաջ և հետո համապատասխան տեղերում տեղադրելը: Այստեղ ներառված են նաև մաքուր գուլպաներ, շալվար, վերնաշապիկներ, զգեստներ և կոշիկներ հագնել ու հանելը: Փոքրիկ երեխաները (3-6) հնարավոր է ունենան դժվարություններ կոշիկներ կապելու, հագուստի շղթաները բարձրացնել-իջեցնելու, կոճակ կոճկելու հարցում:	
	Ընդունման պահին	Դուրս գրման պահին
	☐ Գերազանց կարողություն. Ինքնուրույն կարողանում է հագնվել, աջակցություն կարիք չունի	☐ Գերազանց կարողություն. Ինքնուրույն կարողանում է հագնվել, աջակցություն կարիք չունի
	☐ Միջին կարողություն Կարողանում է մասամբ, որոշ աջակցության կարիք ունի	☐ Միջին կարողություն Կարողանում է մասամբ, որոշ աջակցության կարիք ունի
	☐ Թույլ կարողություն Ինքնուրույն չի կարողանում, ամբողջական աջակցության կարիք ունի	☐ Թույլ կարողություն Ինքնուրույն չի կարողանում, ամբողջական աջակցության կարիք ունի
	Գրառումներ	
	Հիգիենայի կազմակերպելու հմտություններ Հիգիենայի ներառում է երեխայի՝ սանհիանգույցից օգտվելու ունակությունը, լողանալը և ինքնախնամքի կիրառումը, օրինակ՝ վարսերը հարդարելը, ատամները լվանալը, հիգիենային անպիսի միջոցներ օգտագործելը, ինչպիսիք են դեզոդորանտը, կանացի հիգիենայի միջոցները, սափրվելու պարագաները: Փոքր երեխաները (3-6) կարող են դժվարություններ ունենալ ինքնուրույն լվացվելու և սանհիանգույցից օգտվելու հարցում:	
	☐ Գերազանց կարողություն. Ինքնուրույն կարողանում է կազմակերպել, աջակցություն կարիք չունի	☐ Գերազանց կարողություն. Ինքնուրույն կարողանում է կազմակերպել, աջակցություն կարիք չունի
	☐ Միջին կարողություն Կարողանում է մասամբ, որոշ աջակցության կարիք ունի	☐ Միջին կարողություն Կարողանում է մասամբ, որոշ աջակցության կարիք ունի
	☐ Թույլ կարողություն Ինքնուրույն չի կարողանում, ամբողջական աջակցության կարիք ունի	☐ Թույլ կարողություն Ինքնուրույն չի կարողանում, ամբողջական աջակցության կարիք ունի
Գրառումներ		

⁸² ՀՀ-ի երեխաների աջակցության կենտրոնի փորձը ցույց է տալիս, որ բռնության ենթարկված երեխաների հետ աշխատանքում շատ կարևոր է երեխայի բազմակողմանի գնահատումը, որը ներառում է նաև մանկավարժի և հոգեբանի կողմից երեխայի իրավիճակի գնահատումը:

Ինքնախնամք և գործառնություն	Ուտելու և ուտելիք պատրաստելու հմտություններ Երեխայի կարողությունն է ինքնուրույն ուտել, պատրաստել, խմել բաժակից, կարողանալ տարանջատել նախուտեստները և հիմնական սնունդը, բացահայտել ուտելիքը՝ տեսնելով պիտակը, տարբերել մնասված կամ փչացած մթերքը: Ավելի մեծ երեխաների պարագայում սա իր մեջ ներառում է նաև պարզ ուտելիքներ, սենդվիչներ պատրաստելը, մրգեր և բանջարեղեն կտրատելը: Դեռահասների պարագայում սա կարողություն է՝ օգտագործելու խոհանոցային պարագաները (կաթսաներ, էլեկտրական թեյնիկ և այլն): Փոքր երեխաները (3-6 տարեկան) հնարավոր է չկարողանան կատարել այդ գործողությունները միայնակ և մեծահասակների ուղղորդման կարիք ունենան:	
	☐ Գերազանց կարողություն կարող է ինքնուրույն անել, որևէ օգնություն չի պահանջում	☐ Գերազանց կարողություն կարող է ինքնուրույն անել, որևէ օգնություն չի պահանջում
	☐ Միջին կարողություն Կարողանում է մասամբ, որոշ աջակցության կարիք ունի	☐ Միջին կարողություն Կարողանում է մասամբ, որոշ աջակցության կարիք ունի
	☐ Թույլ կարողություն Ինքնուրույն չի կարողանում, ամբողջական աջակցության կարիք ունի	☐ Թույլ կարողություն Ինքնուրույն չի կարողանում, ամբողջական աջակցության կարիք ունի
	Գրառումներ	
Սացիալ-էմոցիոնալ ոլորտ	Խաղի հմտություններ <i>Խաղը երեխայի կողմից համակարգված գործողությունների ամբողջություն է, որը նպաստում է երեխայի զարգացմանը, որի միջոցով նա ապահովում է նաև ազատ ժամանցը: Խաղը միաժամանակ ազդում է երեխայի մեծ և փոքր մոտորիկայի հմտությունների զարգացման վրա: Ներառում է գրիչ, մափիկ, խաղալիք, գնդակ բռնելու, նկարելու, ներկելու հմտություններ:</i>	
	☐ Գերազանց կարողություն կարող է ինքնուրույն անել, որևէ օգնություն չի պահանջում	☐ Գերազանց կարողություն կարող է ինքնուրույն անել, որևէ օգնություն չի պահանջում
	☐ Միջին կարողություն Կարողանում է մասամբ, որոշ աջակցության կարիք ունի	☐ Միջին կարողություն Կարողանում է մասամբ, որոշ աջակցության կարիք ունի
	☐ Թույլ կարողություն Ինքնուրույն չի կարողանում, ամբողջական աջակցության կարիք ունի	☐ Թույլ կարողություն Ինքնուրույն չի կարողանում, ամբողջական աջակցության կարիք ունի
	Գրառումներ	
	Զգացմունքները հասկանալու հմտություններ Զգացմունքները հասկանալը ներառում է երեխայի կարողությունը՝ բացահայտելու սիրելի, չսիրելի և այլ զգացմունքները, ինչպես նաև այլոց նկատմամբ էմպատիա արտահայտելը: Սա ներառում է նաև երեխայի՝ ինքն իր համար և մյուսների մոտ զգացմունքների արտահայտման և այն բացատրելու կարողությունը, օրինակ՝ աղջիկը լացում է, որովհետև ինչ-որ հարցում ձախողել է: Զգացմունքները հասկանալու հմտությունը ներառում է նաև վախերի արտահայտումը, ինչպես նաև սթրեսի պարագայում վտանգի նշանները ցույց տալը ինչպես վերբալ, այնպես էլ ոչ վերբալ տարբերակով:	
	☐ Գերազանց կարողություն կարող է ինքնուրույն անել, որևէ օգնություն չի պահանջում	☐ Գերազանց կարողություն կարող է ինքնուրույն անել, որևէ օգնություն չի պահանջում
	☐ Միջին կարողություն Կարող է մասամբ անել, որոշակի պահանջներ կամ հուշում	☐ Միջին կարողություն Կարող է մասամբ անել, որոշակի պահանջներ կամ հուշում
	☐ Թույլ կարողություն Ինքնուրույն չի կարողանում, ամբողջական աջակցության կարիք ունի	☐ Թույլ կարողություն Ինքնուրույն չի կարողանում, ամբողջական աջակցության կարիք ունի
	Գրառումներ	

Սացիալ-էնոցիոնալ ոլորտ	Ինքնակառավարման և զգացմունքների կառավարման հմտություններն Ինքնակառավարումը և զգացմունքների կառավարումը ներառում է երեխաների՝ անցանկալի իրավիճակները կառավարելու, մերժումն ընդունելու, հուզմունքն ու հիասթափության կառավարելու կարողությունը: Օրինակները, երբ երեխան չի վրդովվում, երբ իրեն «ոչ» են ասում, փոխարենն օգտագործում է ընդունելի ձևեր՝ արտահայտելու համար զայրույթը:	
	☐ Գերազանց կարողություն Կարող է ինքնուրույն անել, որևէ օգնություն չի պահանջում	☐ Գերազանց կարողություն Կարող է ինքնուրույն անել, որևէ օգնություն չի պահանջում
	☐ Միջին կարողություն Կարող է մասամբ անել, որոշակի պահանջներ կամ հուշում	☐ Միջին կարողություն Կարող է մասամբ անել, որոշակի պահանջներ կամ հուշում
	☐ Թույլ կարողություն Ինքնուրույն չի կարողանում, ամբողջական աջակցության կարիք ունի	☐ Թույլ կարողություն Ինքնուրույն չի կարողանում, ամբողջական աջակցության կարիք ունի
Գրառումներ		
Սոցիալ-էնոցիոնալ ոլորտ	Ճկունություն Ճկունությունը երեխայի կարողությունն է՝ ընդունելու սխալները և իր վարքի հետևանքները առանց զայրույթի: Ճկունությունը ներառում է նաև երեխայի կարողությունը՝ ընդունելու առկա փոփոխությունները (ինչպես ակնկալվող, այնպես էլ անսպասելի):	
	☐ Գերազանց ճկունություն Կարող է ինքնուրույն անել, որևէ օգնություն չի պահանջում	☐ Գերազանց ճկունություն Կարող է ինքնուրույն անել, որևէ օգնություն չի պահանջում
	☐ Միջին ճկունություն Կարող է մասամբ անել, որոշակի պահանջներ կամ հուշում	☐ Միջին ճկունություն Կարող է մասամբ անել, որոշակի պահանջներ կամ հուշում
	☐ Թույլ ճկունություն Ինքնուրույն չի կարողանում, ամբողջական աջակցության կարիք ունի	☐ Թույլ ճկունություն Ինքնուրույն չի կարողանում, ամբողջական աջակցության կարիք ունի
	Գրառումներ	
	Հիմնախնդիր լուծելու կարողություն Հիմնախնդիր լուծումը երեխայի կարողությունն է՝ բացահայտելու ինչպես հիմնախնդիրը, այնպես էլ դրանց լուծման ուղիները: Օրինակ, եթե երեխան պատահմամբ շրջում է հյութով լի բաժակը, կարող է որոշել վերցնել սրբիչն ու մաքրել այն: Առաջարկություններով հանդես գալու պարագայում նա պետք է կարողանա բանակցել կան կոմպրոմիսի գալ այլ անձնանց հետ: Սա ներառում է առաջարկել, փոխանակել տեղեկատվություն, ինչպես նաև տրամադրել և ստանալ աջակցություն հասակակիցների և չափահասների կողմից:	
	☐ Գերազանց ճկունություն Կարող է ինքնուրույն անել, որևէ օգնություն չի պահանջում	☐ Գերազանց ճկունություն Կարող է ինքնուրույն անել, որևէ օգնություն չի պահանջում
	☐ Միջին ճկունություն Կարող է մասամբ անել, որոշակի պահանջներ կամ հուշում	☐ Միջին ճկունություն Կարող է մասամբ անել, որոշակի պահանջներ կամ հուշում
	☐ Թույլ ճկունություն Ինքնուրույն չի կարողանում, ամբողջական աջակցության կարիք ունի	☐ Թույլ ճկունություն Ինքնուրույն չի կարողանում, ամբողջական աջակցության կարիք ունի
	Գրառումներ	

Սոցիալ-էմոցիոնալ ոլորտ	Ռիսկի նշաններ	
	☐ Ագրեսիվություն	☐ Ագրեսիվություն
	☐ Ինքնաձեռնասպանություն	☐ Ինքնաձեռնասպանություն
	☐ Գերակտիվություն	☐ Գերակտիվություն
	☐ Մեկուսացվածություն	☐ Մեկուսացվածություն
Գրառումներ		
Կրթություն	Կրթական ակտիվություն	
	☐ Ներգրավված է կրթական համակարգում	☐ Ներգրավված է կրթական համակարգում
	☐ Ներգրավված չէ կրթական համակարգում	☐ Ներգրավված չէ կրթական համակարգում
	Գրառումներ	
	Լեզվական հմտություններ Լեզվի հմտությունները ներառում են երեխայի մայրենի լեզվով խոսելու ունակությունը՝ համապատասխան տարիքային զարգացմանը: Սա ներառում է երեխայի կողմից բառերի, հասկացությունների ընկալումը, ընկալունակ լեզուն, պատմություն պատմելը, գրելը, կարդալը:	
	☐ Գերազանց Զարգացումը համապատասխան է	☐ Գերազանց Զարգացումը համապատասխան է
	☐ Միջին Նկատվում են զարգացման որոշ հապաղումներ	☐ Միջին Նկատվում են զարգացման որոշ հապաղումներ
	☐ Թույլ Հմտությունները թույլ են զարգացած	☐ Թույլ Հմտությունները թույլ են զարգացած
	Գրառումներ	
	Ճանաչողություն Երեխայի ճանաչողությունը նշանակում է երեխայի ընկալում, ստեղծագործ մտածելակերպ, երևակայության կիրառում, ընդօրինակման հմտություններ և այն բանի ընկալում, թե ինչպես է նրա վարքն ազդում մյուսների վրա: Ճանաչողության մակարդակը պետք է համապատասխան լինի երեխայի տարիքին:	
	☐ Գերազանց ճանաչողություն Անցել է զարգացման բոլոր փուլերը	☐ Գերազանց ճանաչողություն Անցել է զարգացման բոլոր փուլերը
	☐ Միջին ճանաչողություն Անցել է զարգացման գրեթե բոլոր փուլերը	☐ Միջին ճանաչողություն Անցել է զարգացման գրեթե բոլոր փուլերը
	☐ Թույլ ճանաչողություն Չի հասել զարգացման համապատասխան փուլերի	☐ Թույլ ճանաչողություն Չի հասել զարգացման համապատասխան փուլերի
	Գրառումներ	

Հավելված 2.4 Երեխայի սոցիալ-հոգեբանական իրավիճակի գնահատման ձևաթուղթ

(ընացվում է երեխայի հետ աշխատող հոգեբանի կողմից)

Երեխայի անուն, ազգանուն _____

Ծննդյան ամսաթիվ _____

ԸՆՏԱՆԻՔԻ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ	
Ընտանիքի կազմը • Հայր • Մայր • Սիրելիներ /քույր/ • Տատիկ/պապիկ Ընտանիքի մթնոլորտը • Ներդաշնակ/կոնֆլիկտայնություն • Հուզական կոմֆորտ/դիսկոմֆորտ • Նյարդահոգեկան լարվածություն Դաստիարակության ոճը • Լիբերալ • Դեմոկրատական • Ավտորիտար • Անկայուն Հարաբերությունների ոճը • Պատասխանատվություն • Հոգատարություն • Գերխնամք • Բարձիթողիություն • Հուզական մերժում/սառնություն • Դաժան վերաբերմունք Հոգեֆիզիոլոգիական տվյալներ • Ֆիզիկական տվյալների համապատասխանությունը տարիքին • Խոշոր մոտորիկայի զարգացում • Մանր մոտորիկայի զարգացում • Շարժումների համաձայնեցվածություն / կոորդինացիայի խախտվածություն • Գրաֆիկական հմտություններ	

ԸՆԿԱԼՈՒՄ	
Գույն • Տարբերում, ճանաչում և անվանում է գույները • Բացակայում է պատկերացումը գույնի մասին Չափ • Համադրում և տարբերակում է առարկաները ըստ չափի • Անվանում է չափերը • Բացակայում է պատկերացումը չափի մասին Ձև • Համադրում և տարբերակում է առարկաները ըստ ձևի • Տարբերում և անվանում է երկրաչափական պատկերները. • Բացակայում է պատկերացումը ձևի մասին Ժամանակ, տարածություն • Ժամանակի և տարածական հասկացությունների տարբերակում/վերև-ներքև, մոտ-հեռու, տարվա եղանակներ, շաբաթվա օրեր և այլն/ • Վերջիններիս տրամաբանական կառուցվածքի պահպանում խոսքի մեջ և ընկալում	
ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆ	
• Տեսողական • Լսողական • Մեխանիկական • Բառա-տրամաբանական	
ՈՒՇԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ	
• Ոչ կամաժին • Կամաժին • Կենտրոնացում - լավ / դժվարացած • Ծավալ – փոքր / նորմալ • Կայունություն - լավ / դժվարացած • Տեղափոխելիություն – լավ/ դժվարացած • Բաշխում- լավ / դժվարացած	
ՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆ /ԻՆՏԵԼԵԿՏ	
• Անալիզ / Սինթեզ • Դասակարգում • Համեմատում / Համադրում • Ինդուկցիա / դեդուկցիա • Պատկերավոր, տրամաբանական մտածողություն • Բազային գիտելիքի պաշար - նորմալ / սահմանափակ	

ԽՈՍՔ	
• Խոսքային ակտիվություն • Հնչյունաարտասանություն • Ակտիվ, պասիվ բառապաշար • Դիալոգիական խոսք • Խոսքի տրամաբանական կապակցվածություն • Խոսքի զարգացման խնդիրներ	
ԵՐԵՎԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ	
• Վերարտադրողական • Ստեղծագործական	
ՀՈՒՋԱԿԱՆ ՈԼՈՐՏ	
• Տրամադրության չեզոք ֆոն • Հուզական կայունություն • Հուզական գրգռվողականություն • Սենտիմենտալություն • Հուզական պեսիմիզմ / օպտիմիզմ • Հուզական ռիզիկոսություն / անադեկվատություն • Ագրեսիվություն • Տագնապայնություն • Վախեր	
ԻՆՔՆԱԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆ	
• Ադեկվատ • Ցածր • Բարձր	
ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	
• Սոցիալական դիրքը խմբում՝ լիդեր, ենթարկվող, համագործակցող, ընդունված, • մեկուսացած • Կոնտակտը խմբի անդամների հետ • Շփման ոճ, վարվելաձև • Ինտրավերտ • Էկստրավերտ • Կոնտակտը մեծահասակների հետ • Վերաբերմունքը հասարակական կարծիքի նկատմամբ • Հարմարողականություն/ադապտացիա	

ՀԵՏԱՔՐՔՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈՒՂՂԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	
• Ուսումնական, աշխատանքային , հորբի • Առաջադիմությունը ուսուցման մեջ – վատ / բավարար / լավ • Հետաքրքրությունների անկայունություն • Մոտիվացիայի առկայություն / բացակայություն	
ԿԱՄԱՅԻՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐ	
• Ինքնուրույնություն/սոցիալ-կենցաղային, ճանաչողական/ • Հաստատականություն • Նպատակասլացություն • Ինքնակարգավորում • Ինքնակառավարում • Աշխատունակություն	
ՎԱՐՔ	
• Սոցիալական նորմերի յուրացում • Կարգ ու կանոնի խախտման հակում • Վեճեր, կոպտություն • Սադիստական հակումներ, դաժանության դրսևորումներ • Գողություն • Վատ սովորություններ/նյութից կախվածություն • Բացասական այլ դրսևորումներ (էպիզոդիկ, սիստեմատիկ, դրանց բնույթը) • Վերաբերմունքը սեփական արարքների նկատմամբ (չեզոք, ինքնաարդարացում, ինքնաքննադատություն) • Վերաբերմունքը խրախուսման/ նկատողության նկատմամբ – լավ/ անտարբեր	
ԻՆՔՆՈՒՐՈՒՅՆՈՒԹՅՈՒՆ	
• Ինքնախնամք /հիգիենա • Ինքնասպասարկում / կոկիկություն • Ուսումնական գործունեություն • Շրջապատի կարծիքից կախվածություն /անկախություն • Ինքնաարտահայտվելու ունակություն • Սեփական կյանքի և ժամանակի տնօրինում	

Հավելված 2.5 Անհատական սոցիալական պլանի ձևաթղթի օրինակ

Անհատական սոցիալական պլան Դեպքի գրանցման համարը _____		Լրացման ամսաթիվը	
Երեխայի անունը, ազգանունը	Ծննդյան ամսաթիվը	Տարիքը	
Կարճաժամկետ (մինչև 3 ամիս)			
Պլանավորված գործողությունները	Նախատեսված ժամանակահատվածը	Պատասխանատու անձ	Այլ նշումներ
Միջնաժամկետ (մինչև 1 տարի)			
Պլանավորված գործողությունները	Նախատեսված ժամանակահատվածը	Պատասխանատու անձ	Այլ նշումներ
Երկարաժամկետ (1 և ավելի տարիներ)			
Պլանավորված գործողությունները	Նախատեսված ժամանակահատվածը	Պատասխանատու անձ	Այլ նշումներ

Սույն անհատական սոցիալական պլանը համաձայնեցված է շահառուի, նրա պաշտոնական ներկայացուցչի և առնչվող մասնագետների հետ:

Հավելված 2.6 Դեպքի քննարկման ուղեցույց

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ

Դեպքի քննարկումը ձևայնացված, պլանավորված և միջմասնագիտական թիմի ներգրավմամբ մասնագիտական խմբի հանդիպում է, որում որպես կանոն ներգրավվում են դեպքի հետ առնչություն ունեցող բոլոր գերադասությունների և ծառայությունների ներկայացուցիչները:

Դեպքի քննարկումը **հրավիրվում է կոնկրետ ծառայության սոցիալական աշխատողի** կողմից, ով ունի նման իրավասություն կամ տվյալ ժամանակահատվածում անմիջականորեն աշխատում է դեպքի հետ:

Դեպքի քննարկման **նպատակն** է հաշվի առնելով հիմնախնդիրն ու առկա ծառայությունները/ռեսուրսները՝ կայացնել երեխայի լավագույն շահից բխող որոշում:

Դեպքի քննարկումը **կարող է հրավիրվել դեպքի վարման յուրաքանչյուր փուլում**, սակայն որպես կանոն այն իրականացվում է միջամտության/անհատական պլանի մշակման, այսինքն՝ պլանավորման փուլում:

Դեպքի քննարկման **առավելությունն** այն է, որ այն դեպքի առնչությամբ տալիս է կոլեկտիվ/միասնական պատասխան՝ նվազեցնելով ընտանիքի կողմից տարբեր ծառայությունների փնտրտուքը:

Պետք է նկատի ունենալ, որ ոչ բոլոր դեպքերում դեպքի քննարկման անհրաժեշտություն կա: Դրանք սովորաբար տեղի են ունենում բարդ/համալիր խնդիրներ ունեցող դեպքերի առնչությամբ, որոնց դեպքում առկա են բազմաթիվ մարտահրավերներ և ուստի լավագույն արդյունքի/լուծման համար ծառայություն մատուցողների և որոշում կայացնողների համագործակցային աշխատանքի կարիք կա:

Դեպքի քննարկման հիմնական նախաձեռնողը և կազմակերպիչը որպես կանոն սոցիալական աշխատողն է⁸³:

ԴԵՊԷԻ ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ.

Դեպքի քննարկման պլանավորումը շատ կարևոր է, քանի որ այն պաշտոնական հանդիպում է, ուստի սոցիալական աշխատողը մանրամասնորեն պետք է պատրաստվի այդ հանդիպմանը:

Մինչ դեպքի քննարկումը. նախապատրաստում

- Պատրաստեք դեպքի վերաբերյալ համառոտ հաղորդագրություն, որում ներառված կլինի դեպքի վերաբերյալ որոշում կայացնելու համար անհրաժեշտ ամբողջ տեղեկատվությունը:
- Պատրաստեք քննարկման օրակարգ, ինչը թույլ կտա քննարկումը դարձնել ավելի կառուցվածքային: Շատ կարևոր է օրակարգում նշում ունենալ քննարկման նպատակի մասին, որպեսզի մասնակիցներին պարզ լինի, թե դեպքի հետ կապված ի՞նչ խնդիր է քննարկվելու:
- Կազմե՛ք դեպքի քննարկման պոտենցիալ մասնակիցների ցանկ՝ հիմնվելով դեպքի առանձնահատկությունների վրա: Կարող եք ուղղորդվել շահառուի անհատական միջամտության պլանում զետեղված գործողություններով:
- Դեպքի քննարկման վերաբերյալ հրավեր-նամակներ ուղարկեք պոտենցիալ մասնակիցներին առնվազն երկու շաբաթ առաջ: Բացառությամբ այն դեպքերի, որոնք պահանջում են հրատապ հանդիպում հրավիրել: Ցանկալի է նախապես մշակված փաստաթղթերը, օրինակ՝ օրակարգն ու դեպքի մասին կարճ հաղորդագրությունը, նույնպես կցել հրավերին:

83 National Association of Social Workers (2008). Code of Ethics: <https://www.socialworkers.org/About/Ethics/Code-of-Ethics/Code-of-Ethics>; Family Group Conferencing as a culturally adaptable intervention: Reforming inter-country Adoption in Guatemala: Rotabi Smith, Karen; Pennell, Joan; L. Roby, Jini L.; McCreery Bunkers, Kelly; 2012); Standard Operating Procedures for Case Conferencing within Orphan and Vulnerable Child Programming: South Sudan (4 Children; May 2017).

Դեպքի քննարկման ընթացքը.

- Դեպքի քննարկումը պաշտոնական հանդիպում է, հետևաբար պետք է ապահովել քննարկման մասնակիցների կողմից Գաղտնիության պահպանման վերաբերյալ համաձայնագրի ստորագրումը:
- Քննարկման ընթացքում ունեցեք արձանագրության կազմման պատասխանատու, ով կարձանագրի քննարկման ընթացքն ու կայացված որոշումները:
- Դեպքի ներկայացումից հետո քննարկումը պետք է ընթանա քննարկման նպատակների ուղղությամբ: Ծառայությունների մատուցման, իրավիճակի բարելավման վերաբերյալ բոլոր հնարավորություններն ու հնարավոր որոշումները պետք է քննարկվեն երեխայի լավագույն շահի համատեքստում:
- Կոնկրետ դեպքի շրջանակներում սահմանեք երեխայի լավագույն շահը և հետևեք դրան որոշումների կայացման և միջամտությունների իրականացման ընթացքում:
- Քննարկման ընթացքում կարևոր է պահպանել քննարկման էթիկական կանոնները և հիշել, որ քննարկման վերջնական նպատակը որոշման կայացումն է:

Դեպքի քննարկումից հետո.

- Սոցիալական աշխատողն ապահովում է, որ քննարկման արդյունքներն արձանագրվել և փոխանցվել են քննարկման բոլոր մասնակիցներին խելամիտ ժամկետներում:
- Սոցիալական աշխատողը դեպքի քննարկումից հետո պետք է վերանայի և փոփոխություններ իրականացնի շահառուի անհատական միջամտության ծրագրում և աշխատի դրանց ուղղությամբ:
- Դեպքի քննարկումից հետո մասնակիցները պետք է շարունակեն տեղեկատվություն ստանալ կայացված որոշումների իրականացման ընթացքի վերաբերյալ:
- Մշակեք, վերանայեք և բարելավեք անհատական միջամտության պլանը (աջակցեք ընտանիքին և ներգրավված կողմերին առանձնացնելու նպատակները կարճաժամկետ, միջնաժամկետ և երկարաժամկետ հեռանկարի կտրվածքով):

Հավելված 2.7 Դեպքի քննարկման արձանագրության ձևաթղթի օրինակ

Քննարկման վայրը _____

Քննարկման ամսաթիվը _____

Դեպքի առնչությամբ կազմակերպված քննարկման հերթական համարը		
Երեխայի անձնական գործի համարը		
Տեղեկատվություն նախորդ քննարկման արդյունքում կայացված որոշումների կատարման մասին (նշել որոշումը, պատասխանատուին, կատարված լինել/չլինելը)		
Որոշումը	Պատասխանատուի անուն ազգանունը	Կատարված է (եթե կատարված չէ, ապա մեկնաբանել)
Քննարկման հակիրճ նկարագրություն		
Քննարկման արդյունքում կայացված որոշումները		

Քննարկմանը ներկա մասնագետները _____
(նշել անուն-ազգանունը, ստորագրությունը, ամսաթիվը)

Անուն-ազգանուն	Ամսաթիվ/ամիս/ տարեթիվ	Ստորագրություն

Հավելված 2.8 Դեպքի շարունակական վերահսկողության իրականացման ձևաթուղթ

Դեպքի հերթական համարը	Կցված սոցիալական աշխատողը	Այցի օրը			
Այցի պլանավորումը					
Այցի տիպը	☐ Պլանավորված		☐ Չպլանավորված		
Այցի վայրը	☐ Երեխայի տանը	☐ Գրասենյակում		Այլ	
Այցի նպատակը	☐ Գնահատում	☐ Մոնիթորինգ	☐ Աջակցություն	Այլ՝	
Այցի համառոտ նկարագրություն					
Մանրամասներ այցի մասին					
Այցին մասնակից մասնագետների տվյալները (այդ թվում կառույցները)					
Այցին մասնակից ընտանիքի անդամների տվյալները					
Քննարկման հիմնական թեմաները					
Հանդիպման արդյունքները					
Հանդիպման ընթացքը					
Արդյո՞ք հնարավորություն ունեցել եք խոսելու երեխայի հետ, ում դեպքը վարում եք: Եթե այո, ապա ինչպիսի՞ արդյունք եք արձանագրել:					
Հաջորդ այցը			Ամսաթիվը		
Տիպը/վայրը/նպատակը					

Հավելված 2.9 Դեպքի փակման ձևաթղթի օրինակ

Դեպքի փակման ձևաթուղթ	Լրացման ամսաթիվը	Երեխայի անձնական գործի համարը
Երեխայի անունը/ազգանունը	Ծննդյան ամսաթիվը	Սեռը ☐ Արական ☐ Իգական
Բնակության հասցեն		
Դեպքի գրանցման ամսաթիվը		Դեպքի փակման ամսաթիվը
Դեպքի փակման հիմքերը		
☐ Նպատակները ձեռք են բերվել/ հիմնախնդիրները լուծվել են ☐ Շահառուն հրաժարվում է հետագա ծառայություններից (փաստաթղթավորել և կցել շահառուի հետ համաձայնության ձեռքբերմանն ուղղված բոլոր գործողությունները) ☐ Շահառուի իրավիճակում տեղի է ունեցել փոփոխություն, որի արդյունքում նա այլևս չունի պաշտպանության կարիք ☐ Լրացել է շահառուի 18 տարին ☐ Դեպքը փոխանցվել է այլ մասնագետի (նշեք մասնագետին) ☐ Այլ (մանրամասնեք)		Սոցիալական աշխատողի եզրակացությունը և մեկնաբանությունները դեպքի փակման վերաբերյալ.
Երեխայի նկատմամբ բռնության փաստի արձանագրման հետ կապված մանրամասներ (գործի ընթացքի և արդյունքների մասին, օրինակ՝ դատական վճռի առկայություն)		
Երեխայի ծնողը/պաշտոնական խնամակալը մասնակցել է կամ տեղեկացվել է դեպքի փակման մասին ☐ Այո ☐ Ոչ		
Սույն փաստաթղթին կցվում է նաև դեպքի փակման վերաբերյալ տեղի ունեցած քննարկման արձանագրությունն ու մասնակիցների ցանկը:		

Հավելված 2.10 Բռնության դեպքի ուղղորդման ձևաթուղթ

Ուղղորդման հիմքերը/պատճառները		Դեպքի գրանցման համարը		
☐ Երեխայի բնակության վայրի փոփոխություն	☐ Նեղ մասնագիտացված ծառայության անհրաժեշտություն	☐ Դեպքը գտնվում է այլ կառույցի իրավասության շրջանակներում	☐ Կազմակերպական պատճառներ	Այլ
Վերոնշյալի հիմնավորում				
Եթե երեխան/ընտանիքը փոխում են բնակության վայրը, ապա նշել Հասցե Հեռախոսահամար				
Կազմակերպության կոնտակտային տվյալները				
Դեպքն ընդունող կազմակերպությունը		Դեպքը փոխանցող կազմակերպությունը		
Կոնտակտ անձը		Կոնտակտ անձը		
Կազմակերպության հասցեն/հեռախոսահամարը		Կազմակերպության հասցեն/հեռախոսահամարը		
Դեպքի ուղղորդման ամսաթիվը				
Դեպքի ուղղորդման մանրամասները				
Հանդիպումներ մինչ ուղղորդումը, ընթացքում և դրանից հետո				
Փոխանցվող անհատական գործում ներառված փաստաթղթերի ցանկը		1. 2. 3. 4.		
Ձևաթուղթը լրացվել է				
Սոցիալական աշխատողի Ա/Ա/Հ	Ստորագրություն		Ամսաթիվ	

Հավելված 2.11 Երեխայի անվտանգության անհատական պլանի ձևաթղթի օրինակ

Իմ անվտանգության պլանը

Եթե ես տանը ինձ անվտանգ չզգամ, ապա ես կգնամ ավելի ապահով վայր՝ ինձ հետ աշխատող մասնագետի մոտ: Եթե դա հնարավոր չլինի, ապա ես կգտնեմ որևէ ապահով վայր տանը և այնտեղից կզանգեմ ինձ հետ աշխատող մասնագետին:	
Տանն իմ ապահով վայրը գտնվում է	
Անձը, ում ես կարող եմ զանգել	
Նրա հեռախոսահամարն է	
Եթե կարողանամ կամ ստիպված լինեմ դուրս գալ տանից, ես կարող եմ գնալ իմ անվտանգ վայրը:	
Տանից դուրս իմ անվտանգ վայրն է	
Ինչպե՞ս կարող եմ այնտեղ հասնել	
Իմ անվտանգ վայրի հասցեն	
Եթե ես զգամ, որ կարող եմ վնասվել, ապա կզանգեմ Ոստիկանություն:	
Ոստիկանության հեռախոսահամարն է	
Ես ինձ համար վստահելի մարդու հետ կխոսեմ ինձ հետ կատարվածի մասին:	
Իմ վստահելի անձն է	
Ինչպե՞ս կարող եմ նրա հետ կապվել	
Եթե նա հասանելի չլինի, ես կարող եմ կապվել	
Ես գիտեմ մեր տանը մոտ գտնվող ծառայություն, որը կհասկանա և կօգնի ինձ:	
Ծառայության անվանումը	
Կոնտակտային տվյալներ	
Որպեսզի ապահովեմ իմ անվտանգությունը, ես հետևյալ երկու բանի կարիքն ունեմ:	
1.	
2.	

Հավելված 2.12 Երեխայի հետ հարցազրույցի տեխնիկան և հիմնական սկզբունքները

Ընդհանուր նկարագրումներ.

- Կրկնակի տրամվայից խուսափելու համար պետք է հնարավորինս նվազեցնել դեպքի առնչությամբ երեխայի հետ հարցազրույցների քանակը⁸⁴: Բազմակի հարցազրույցները երեխայի մոտ տպավորություն են ստեղծում, որ իրեն չեն հավատում կամ կասկածում են:
- Երեխայի հետ լրացուցիչ հարցազրույցի անցկացման հարցը պետք է քննարկվի նրա լավագույն շահի համատեքստում՝ քննարկելով տեղեկատվության անհրաժեշտության հարցն ընդդեմ երեխայի պաշտպանության իրավունքի:
- Երեխայի հետ աշխատանքում պետք է կիրառել հնարավորինս իր տարիքին, զարգացմանը և մշակույթին համապատասխան հաղորդակցման միջոց, օրինակ, եթե դեռահասների հետ կարող է աշխատել խոսքային շփումը, ապա վաղ դպրոցական կամ նախադպրոցական տարիքի երեխաների դեպքում շատ ավելի արդյունավետ կարող են լինել նկարները, տիկնիկները և այլն:
- Երեխայի հետ հարցազրույցը պետք է իրականացվի դեպքի բացահայտումից հետո հնարավոր ամենակարճ ժամկետում:
- Հարցազրույցի ընթացքում արձանագրված տվյալները պետք է պահպանվեն ապահով վայրում:

Հարցերի տիպերը երեխաների հետ հարցազրույցի ժամանակ

- **Տվեք բաց հարցեր**, որոնք պահանջում են պատմողական պատասխան. Օրինակ՝ «Մի փոքր կպատմե՞ս ինձ, թե ինչ է պատահել ...», «Իսկ դրանից հետո՞», ...
 - Հարցեր, որոնց նպատակը հստակեցնելը/պարզաբանելն է. «դու նշեցիր, որ ... մի փոքր ավելին կպատմես այդ մասին» և այլն:
- Թիրախավորված հարցեր
 - Ինչ – Ինչ գույն ուներ քո վերնաշապիկը այդ օրը (եթե երեխան վերնաշապիկ է նշել)
 - Ո՞վ – Ո՞վ էր նրան ուղեկցում
 - Որտե՞ղ – Որտե՞ղ էր նա կանգնած (եթե երեխան նշել է, որ նա կանգնած էր)
 - Ե՞րբ – Ե՞րբ է դա տեղի ունեցել
 - Ինչպե՞ս – Ինչպե՞ս կարողացար փախչել
- Փակ հարցեր
 - Այո/Ոչ – Նա քեզ վախեցրե՞լ է:
 - Ընտրություն պահանջող հարցեր – Նա նստած էր, թե՞ կանգնած:

Երեխայի հետ հարցազրույցն իրականացվում է մի քանի փուլով, որոնք ներառում են.

Հարցազրույցի սկիզբը. վստահության ձևավորումը.

- Երեխայի հետ հարցազրույցը պետք է սկսել՝ անդրադառնալով նրա հետաքրքրություններին և առօրյա զբաղմունքներին: Օրինակ՝ Ես կցանկանայի քեզ ավելի լավ ճանաչել: Մի փոքր կպատմե՞ս ինձ քո հոբբիների մասին:
- Վստահության ձևավորման փուլում թույլ տվեք երեխային Ձեզ հետ կիսվել և պատմել իր համար կարևոր իրադարձությունների մասին, եթե անգամ դրանք ուղղակիորեն չեն առնչվում բռնության փաստին:
- Երբ նկատում եք, որ երեխան իրեն հարմարավետ է զգում համատեղ զրույցի ընթացքում, երեխային հասկանալի լեզվով պատմեք հարցազրույցի ընթացքի մասին:
- Ապա երեխայի հետ քննարկեք այն հարցը, թե ինչու է կարևոր պատմել ճշմարտությունը:

⁸⁴ Քանի որ այս հարցի առնչությամբ մեր երկրում կոնկրետ չափորոշիչներ և ընթացակարգեր չկան, կարելի է նման դեպքերում երեխայի լավագույն շահից բխող հարցազրույցի անցկացման վերաբերյալ շահագրգիռ կողմերի հետ ձեռք բերել համաձայնություն և շարժվել համաձայն դրա:

Հարցազրույցի ընթացքը.

- Անցումը բռնության թեմային պետք է լինի զգույշ և բնական՝ հաշվի առնելով երեխայի և դեպքի առանձնահատկությունները:
- Խնդրեք երեխային պատմել Ձեզ՝ ինչպե՞ս տեղի ունեցավ դեպքը: Թույլ տվեք երեխային պատմել ինքնուրույն, մի՛ ընդհատեք պատմելու ընթացքում: Ուշադիր եղեք երեխայի ասածների և վարքի նկատմամբ: Հարցազրույցի ընթացքում բացառեք այլ բանով զբաղվելը:
- Սկսե՛ք բաց հարցերից: Օգտագործե՛ք պարզ ու հասկանալի լեզու, խուսափե՛ք բարդ նախադասություններից. *Օրինակ՝ Ինչպե՞ս ամեն ինչ սկսվեց:*
- Պարզաբանե՛ք և վերաձևակերպումների ընթացքում օգտագործե՛ք երեխայի կողմից օգտագործված բառերը: Լրացուցիչ մանրամասների և պակասող տեղեկատվության վերաբերյալ հարցերին անցե՛ք միայն այն բանից հետո, երբ ունեք դեպքի նախնական պատկերը. *Օրինակ՝ Այդ դեպքը միայն մեկ անգամ է տեղի ունեցել, թե՞ նաև կրկնվել է: Հիշո՞ւմ ես, թե ինչ տեղի ունեցավ ամենավերջում:* Այս փուլում եղե՛ք ուշադիր և բացառե՛ք ցանկացած հարց, որը կունենա ուղղորդող բնույթ կամ երեխայի կողմից կտարմենկաբանվի: Համոզված եղե՛ք, որ երեխային ճիշտ եք հասկացել:
- Եթե փորձում եք որևէ բան բացատրել, ապա բացատրելիս/մեկնաբանելիս հիմնվե՛ք երեխայի փորձի վրա
- Երեխայի հետ զրույցի ընթացքում պահպանե՛ք աչքի կոնտակտը, ապահովե՛ք տրամադրող միջավայրի առկայությունը, բացառե՛ք երեխայի հետ հաղորդակցությունը զայրացած, ծանծրացած կամ մտահոգված տեսքով:
- Ակտիվ լսե՛ք և արձագանքե՛ք երեխային: Պատասխանե՛ք երեխայի տված հարցերին հնարավորինս ազնիվ:
- Երեխայի հետ այնպիսի դիրքում նստե՛ք, որպեսզի միևնույն հարթության մեջ լինե՛ք:
- Եղե՛ք ապրումակցող: Յու՛րջ տվե՛ք, որ հասկանում եք այն, ինչը զգում է երեխան:
- Գլխի շարժումներով, ժպիտով փորձե՛ք խրախուսել երեխային, սակայն ոչ այնպիսի հաճախականությամբ, որ երեխայի մոտ հակասական զգացողություններ առաջանան:
- Մի՛ շտապե՛ք, հարմարվե՛ք երեխայի տեմպին և թու՛յլ տվե՛ք արտահայտել զգացմունքներն ու մտքերը: Մի՛ մտահոգվե՛ք, եթե երեխան լռում է: Թույլ տվե՛ք լռել, հավաքել մտքերը:
- Որոշ դեպքերում, ավագ տարիքի երեխաները կարող են չցանկանալ արտահայտել կամ կիսվել իրենց մտքերով և զգացմունքներով՝ վախի կամ հնարավոր բացասական հետևանքների մասին մտածելով: Երեխան կարող է դեպքի հետ կապված մեղավորության զգացում ունենալ: Նման դեպքերում շատ կարևոր է լինել հստակ և երեխային բացատրել, որ դուք չեք պատրաստվում քննադատել նրան, տեղեկացրե՛ք գաղտնիության պահպանման սկզբունքի, ինչպես նաև երեխային անհանգստացնող հնարավոր հետևանքների մասին:
- Որոշ դեպքերում երեխաները սիրում են խոսել քայլերով կամ որևէ գործողություն կատարելով: Եթե դա հեշտացնում է գործընթացը, փորձե՛ք նաև այդ տարբերակը:

Հարցազրույցի ավարտը.

- Երեխային շնորհակալություն հայտնե՛ք համաձայնության և օգնության համար:
- Հարցրե՛ք՝ արդյո՞ք կցանկանար որևէ բան ավելացնել կամ որևէ բան պատմել կամ որևէ հարց տալ:
- Տեղեկացրե՛ք, թե ինչպես կարող է կապվել Ձեզ հետ, եթե անհրաժեշտություն լինի:
- Ավարտին մոտ խոսակցությունը տեղափոխե՛ք այլ ոլորտ, *օրինակ՝ Ի՞նչ ես պատրաստվում այսօր անել⁸⁵:*

Ինչ անել հարցազրույցի ընթացքում ⁸⁶	Ինչ չանել հարցազրույցի ընթացքում
• Հետևել և պահպանել հարցազրույցի կառուցվածքը • Բացատրել հարցազրույցի նպատակն ու կարևորությունը • Վստահություն ձևավորել • Խթանել հարցազրույցի պատմողական բնույթը • Տալ բաց հարցեր • Առանձնացնել երեխայի կողմից հաղորդած տեղեկատվությունը՝ վստահ լինելու դրա մեջ կամ հստակեցնելու այն	• Սկսել հարցազրույցը առանց կանոններ սահմանելու • Սկսել հարցազրույցը առանց նախապատրաստական աշխատանքի վստահության ձևավորման • Տալ «Ինչու» բառով հարցեր • Տալ ուղղորդող հարցեր • Ազդել երեխայի վարքի վրա • Շտապեցնել երեխային • Տալ դժվար կամ ոչ պարզ/հստակ հարցեր • Միևնույն հարցը տալ մի քանի ձևով • Միաժամանակ մի քանի հարց տալ

86 <http://phf.org.ge/en/resources/interviewing-a-child-victim-or-witness/>

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 3. ՄԱՅՐԱԿԱՆ ԴԵԴՐԻՎԱՑԻԱՅԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ

Քաղաքակրթության զարգացման հետ մեկտեղ «անցանկալի» երեխաներից ազատվելու ձևերը դառնում են այսպես կոչված՝ ավելի «հումանիստական»: Մյուս կողմից «անբարենպաստ» պայմաններն այժմ ոչ այնքան կենսաբանական են, որքան սոցիալական. ավելի ու ավելի շատ երեխաներ, ծնողներ ունենալով, մանկատուն են ուղարկվում կամ թողնվում են հասարակական վայրերում, «մոռացվում» ծննդատներում, հիվանդանոցներում, մանկապարտեզներում և այլուր:

Մանկալքության հետևանքների մասին խոսելիս անպայման հիշատակվում է «մայրական դեպրիվացիա» երևույթը: Անտեսված, լքված երեխաներին ուսումնասիրելիս Ջոն Բոուլբին եկել է այն եզրակացության, որ երեխաների համար մոր կողմից լքված լինելը շատ ավելի ցավագին է ընդունվում, քան հոր կողմից լքվելը, այդ իսկ պատճառով նա ներմուծել է «մայրական դեպրիվացիա» եզրույթը:

Ջ. Բոուլբին առանձնացնում է մայրական դեպրիվացիայի 2 տեսակ՝ լիակատար դեպրիվացիա՝ մոր և երեխայի շփման լրիվ բացակայություն, և ժամանակավոր դեպրիվացիա՝ մոր և երեխայի միջև կապվածության ժամանակավոր՝ 3-6 ամիս ընդհատում երեխայի կյանքի առաջին 3-4 տարիներին: Լրիվ դեպրիվացիան հիմնականում նկատվում է հաստատություններում խնամվող երեխաների շրջանում: Հաստատությունում երեխաներին խնամում են մի քանի անձինք, նրանց հանդեպ անհատական ջերմ վերաբերմունք չի ցուցաբերվում, որի հետևանքով հնարավոր չի լինում երեխաների համար կապվածություն ստեղծել որևէ որոշակի անձի հետ: Ժամանակավոր դեպրիվացիա կարող է առաջանալ նաև ընտանիքում ապրող երեխաների մոտ, երբ մայրը ժամանակավորապես բաժանվում է նրանցից, ինչպես նաև որդեգրության, խնամատարության, խնամակալության (հոգաբարձության) հանձնված երեխաների մոտ, քանի որ ժամանակավորապես ընդհատվում է հիմնական կապվածությունը: Եթե երեխայի խնամքի համար ընտրված այլընտրանքային ձևն անհաջող է, և երեխայի ու ծնողին փոխարինողի միջև կապվածություն չի ստեղծվել, այս դեպքում նույնպես գործ ունենք լրիվ դեպրիվացիա երևույթի հետ:

Ժամանակավոր դեպրիվացիայի ազդեցությունը սովորաբար ավելի մեղմ է, եթե երեխային խնամում է նրան ծանոթ անձ (ազգական, հարևան): Լրիվ դեպրիվացիայի ենթարկված երեխաներին հատուկ է մեծահասակների հետ ոչ անհատական բնույթի (անդեմ) շփումը: Մեծանալով՝ այդ երեխաները պատրաստ են առանց տարբերակման «ընկերություն» անել բոլորի հետ, նրանք մեծ մասամբ ընդունակ չեն տևական զգացմունքների վրա հիմնված փոխհարաբերությունների, նրանց մեջ լավ չի զարգանում պատասխանատվության զգացումը, ավելին՝ չունեն կայուն արժեքային համակարգ: Ժամանակավոր դեպրիվացիայի ենթարկված երեխաներից շատերին կարելի է բնութագրել որպես «ֆրուստրացված», քանի որ նրանք կորցրել են արդեն ձևավորված կապվածությունը: Այդպիսի երեխաների մեջ կարող են ի հայտ գալ այնպիսի հատկանիշներ, ինչպիսիք են անհանգստությունը, սիրո չափազանց մեծ կարիքը, ավելին՝ վրեժի ուժեղ զգացում, դրանից բխող մեղքի զգացում, դեպրեսիա, մարդկանց հանդեպ անվստահություն և այլն: Այդ երեխաները հետագայում կարող են դառնալ չափազանց ինքնավստահ, կոպիտ և կաշուն, հակասոցիալական վարք ցուցաբերող անձինք, ովքեր փորձում են այդ պահվածքով փոխհատուցել (կոմպենսացնել) իրենց ներքին անվստահությունը:

Գիտնականները պնդում են, որ նույնիսկ ամենակարճատև մայրական դեպրիվացիան չի կարող անհետք մնալ փոքրիկի հոգում, բայց որքան երկարատև է դեպրիվացիան, այնքան լուրջ են դրա հետևանքները: Եթե երեխայի խնամքը վերականգնվի նրա ծնողի կամ նրան փոխարինողի կողմից, երբ երեխան դեպրիվացիայի նախնական՝ դեռևս բողոքի կամ հուսահատության փուլում է, դեպրիվացիայի հետևանքները շատ ավելի մեղմ ու վերականգնելի կլինեն: Իսկ երբ երեխան անցնում է դեպրիվացիայի հարկադրական համակերպման փուլը, հետևանքներն ավելի լուրջ են, հաճախ՝ անդառնալի:

Դեպրիվացիայի հետևանքները կախված են նաև այն հանգամանքից, թե դեպրիվացիայի պահին զարգացման որ փուլում է երեխան, և, ըստ այդմ, որ ոլորտի գործառույթներն են սկսել ձևավորվել: Երբ մինչև 6 ամսական տարիքը երեխան հայտնվում է այնպիսի միջավայրում, որտեղ համապատասխան անձ և պայմաններ չկան, որպեսզի կապվածություն ձևավորվի, վտանգվում է հետագայում երեխայի՝ այլ անձանց հետ առողջ փոխհարաբերություններ ստեղծելու, սիրելու և հոգատար լինելու կարողությունը: 6 ամսականից մինչև 1 տարեկան դեպրիվացիայի ենթարկված երեխաների մոտ նկատվում են լեզվական և

կողմնորոշման խանգարումներ:

Բոուլբին և շատ այլ գիտնականներ պնդում են, որ երեխայի կյանքի առաջին 3 տարիներին տեղի ունեցած դեպրիվացիան խոչընդոտում է նրա զգացմունքների ծնավորումն ու զարգացումը: Կարող է ձևավորվել ապատիկ բնավորություն, նա կարող է սիրելու, հոգ տանելու, նվիրվելու, անկեղծորեն տխրելու կամ ուրախանալու ունակություն չունենալ: 3-6 տարեկանում դեպրիվացիայի ենթարկված երեխաների մոտ ի հայտ են գալիս վերացական մտածողության խանգարումներ, և կարողությունները մնում են ցածր մակարդակում:

Չնայած մորից բաժանվելը հատկապես լուրջ հետևանքներ է թողնում մինչև 6 տարեկան երեխաների հոգեկան աշխարհի վրա, այն անհետք չի մնում նաև այլ տարիքի երեխաների դեպքում: Եթե մինչև 6 տարեկան երեխաները լքված լինելու երևույթն այնքան էլ չեն ընկալում, և դրա հետևանքները հիմնականում գիտակցված չեն, ապա 5-6 տարեկանից հետո արդեն կարելի է խոսել գիտակցական արձագանքների մասին: Երբ նրանց լքում են, նրանք դրա համար մեղադրում են իրենց, կարծում են, որ իրենք ինչ-որ բան սխալ են արել, ծնողի հեռանալը ընկալում են որպես սեփական անձի մերժում: Դրա հետևանքով նրանք կարող են մերժել իրականությունը, հետզարգացում ապրել, կարող են նկատվել տրամադրության կտրուկ անկումներ, մթությունից վախ և այլն: 6-9 տարեկան երեխաներն այլևս չեն ժխտում իրականությունը: Նրանք շատ ցավագին են տանում լքված լինելու փաստը (հատկապես տղաները): Դրա հետևանքով ընկերների հետ և դպրոցում կարող են խնդիրներ առաջանալ: 9-12 տարեկան երեխաները հիմնականում լքմանն արձագանքում են բարձր տագնապայնությամբ, անհանգստությամբ, կենտրոնանալու անկարողությամբ, որն էլ կարող է հանգեցնել դպրոցում ցածր առաջադիմության և հասակակիցների հետ շփման դժվարությունների: Նրանց մեջ առաջանում են միայնության, մեղքի, մերժվածության, ինքնամեղադրանքի զգացումներ: 13-18 տարեկանում նույնպես կարող են նկատվել վերը նշված զգացումները, բայց ավելի վառ արտահայտված: Բացի դրանից, այս տարիքի երեխաները կարող են լքման երևույթին արձագանքել շրջապատին ուղղված ագրեսիվ պահվածքով: Նրանք ասես ծնողից կամ ճակատագրից վրեժ լուծելու համար կարող են հակասոցիալական վարք ցուցաբերել՝ գողություն, ծեծկռտուք հասակակիցների հետ, վաղ սեռական հարաբերություններ, ալկոհոլից և թմրամիջոցներից կախվածություն և այլն:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ 4. ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՂ ԿՈՂՄԵՐԻ ՄԻՋԵՎ ՀԱՄԱՁԱՅՆԵՑՎԱԾ ՆԵՐՔԻՆ ԸՆԹԱՑԱԿԱՐԳԻ ՕՐԻՆԱԿ

Բռնության դեպքերին արձագանքման և ուղղորդման առաջարկվող ներքին ընթացակարգը

Եթե բռնության դեպքի մասին տեղեկատվությունը ստացվում է երեխայից, աշխատակիցը պարտադիր պետք է պահպանի ներքոնշյալ կանոնները.

- Բռնության վերաբերյալ երեխայի հայտնած տեղեկատվությանը վերաբերվել լրջությամբ և չանտեսել այն:
- Լսել և ընդունել երեխայի ասածը:
- Չհետաքննել, հարցեր չտեղալ և խուսափել բռնության ենթարկված անձին հակադրվելուց, թույլ տալ նրան արտահայտել անձնական վախերը, անօգտակարության զգացողությունը:
- Երեխային թույլ տալ ազատ արտահայտել սեփական մտքերը:
- Երեխային վստահեցնել, որ այդ մասին Ձեզ պատմելով՝ նա ճիշտ է գործել:
- Տեղյակ պահել երեխային, որ իր պատմածի մասին այլ պատասխանատու և մտահոգ անձանց պատմելու կարիք կա: Չխոստանալ երեխային, որ ապահովելու եք նրա կողմից տրամադրված տեղեկատվության գաղտնիությունը, քանի որ դեպքի լրջությունից է կախված գործողությունների հետագա ընթացքը:
- Տեղեկացնել երեխային հետագա քայլերի, այդ թվում այն մասին, որ նրան կտեղեկացվի իրականացվելիք աշխատանքների հետագա ընթացքի մասին:
- Երեխայից ստացված տեղեկատվությունը արձանագրել անմիջապես խոսակցությունից հետո՝ ապահովելու համար դրա ամբողջականությունը: Արձանագրության մեջ անպայմանորեն նշել խոսակցության տեղն ու ժամանակը, ինչպես նաև դրա հետ առնչվող ցանկացած իրադարձություն:

Եթե բռնության մասին տեղեկատվությունը ստացվել է մեկ այլ անձից (ոչ երեխայից), ապա պետք է իրականացվեն հետևյալ քայլերը.

- Կազմակերպության աշխատակիցը երեխայի նկատմամբ բռնության միջադեպի հետ կապված կասկածի վերաբերյալ տեղեկատվությունը տրամադրում է կառույցի/Ծառայության/կազմակերպության/ծառայության ԵՊ պատասխանատուին: Կառույցի/Ծառայության/կազմակերպության/ծառայության ԵՊ պատասխանատուն մասնագիտական անձնակազմի անդամներից (սոցիալական աշխատող, հոգեբան, մանկավարժ) որևէ մեկին (կախված երեխայի հետ մասնագետի ունեցած փոխհարաբերություններից) հանձնարարում է զրուցել երեխայի հետ նախնական տեղեկատվության ճշտման նպատակով:
- Մասնագետը երեխայի հետ աշխատելուց անմիջապես հետո կազմում է գրավոր արձանագրություն դեպքի վերաբերյալ և այն ներկայացնում կառույցի/Ծառայության/կազմակերպության/ծառայության ԵՊ պատասխանատուին:

Բռնության դեպքի վերաբերյալ կասկածի դեպքում՝

- Մասնագիտական անձնակազմին Ծառայության/կազմակերպության կոորդինատորի/ղեկավարի կողմից հանձնարարվում է անմիջապես քայլեր ձեռնարկել երեխայի անվտանգության ապահովման ուղղությամբ՝ այդ թվում նրան տրամադրելով մասնագիտական աջակցություն՝ սոցիալ-հոգեբանական, առողջապահական, իրավաբանական և այլն:
- Ծառայության/կազմակերպության կոորդինատորի/ղեկավարի գլխավորությամբ կատարվում է նախնական գնահատում երեխայի նկատմամբ բռնության դեպքի վերաբերյալ (այդ թվում՝ հարցազրույց երեխայի, վերջինիս ծնողների/խնամակալների, երեխայի հետ առնչություն ունեցող այլ անձանց հետ, տունայց և այլն):
- Ծառայության/կազմակերպության կոորդինատորը/ղեկավարը նախնական գնահատման վերաբե-

րյալ արձանագրությունը ներկայացնում է կազմակերպության ԵՊ պատասխանատուին՝ իր և արձանագրությունը կազմած մասնագետի ստորագրությամբ:

- Եթե երեխայի նկատմամբ բռնության դեպքը տեղի է ունեցել կազմակերպության տարածքից դուրս, ոչ նրա կողմից մատուցվող ծառայությունների շրջանակներում, ապա ԵՊ պատասխանատուն պարտավորվում է անմիջապես զեկույց կազմել և այդ մասին տեղեկացնել համապատասխան պաշտոնական մարմիններին (ԽՀՀ, Ոստիկանություն, ԸԿԵԻՊԲ, ՍԱՏԲ/Գ) ինչպես բանավոր, այնպես էլ գրավոր:
- Եթե երեխայի նկատմամբ բռնության մեջ կասկածվում է կազմակերպության անձնակազմի անդամը/ կամավորը կամ շահառուն, իսկ դեպքը տեղի է ունեցել կազմակերպության տարածքում կամ դրա կողմից տրամադրվող ծառայությունների շրջանակում, ապա կազմակերպության ղեկավար մարմինները, մասնավորապես ԵՊ պատասխանատուն, պարտավորվում են իրականացնել հետևյալ գործողությունները.
- Երեխայի նկատմամբ բռնության մեջ կասկածվող անձնակազմի անդամը/կամավորը ժամանակավորապես դադարեցնում է իր պարտականությունների կատարումը, իսկ շահառուի դեպքում ժամանակավորապես դադարեցվում է մատուցվող ծառայությունների տրամադրումը կամ նա մեկուսացվում է ընդհանուր խմբից: Բոլոր դեպքերում պետք է երաշխավորվի անմեղության կանխավարկածը:
- Կազմակերպության ԵՊ պատասխանատուի գլխավորությամբ դեպքի առնչությամբ իրականացվում է ներքին հետաքննություն:
- Կազմակերպությունը երաշխավորում է հետաքննության վարման ողջ ընթացքում ապահովել երեխայի անվտանգությունը, մասնավորապես իր կողմից իրականացվող ծրագրերի շրջանակներում աջակցել բռնության զոհերին, ինչպես նաև բռնարարի մեջ կասկածվող անձին: Կազմակերպությունը երաշխավորում է, որ միջադեպի ուսումնասիրության և հետաքննության ողջ ընթացքում կշարունակի իր կողմից շահառուին տրամադրվող ծառայությունների մատուցումը, իսկ անհրաժեշտության դեպքում կապահովի մասնագիտական ծառայությունների մատուցումը:
- Բռնության վերաբերյալ կասկածի հետաքննման արդյունքում, եթե բռնություն կատարելու մասին կասկածը հաստատվում է առ այն, որ այն կատարվել է անձնակազմի անդամի/կամավորի/շահառուի կողմից կազմակերպության տարածքում կամ վերջինիս կողմից իրականացվող ծրագրերի շրջանակներում, ապա կազմակերպությունը պատասխանատվություն է կրում՝ ի դեմս Կազմակերպության ԵՊ պատասխանատուի, այդ մասին անմիջապես տեղեկացնել համապատասխան պաշտոնական մարմիններին (ԽՀՀ, Ոստիկանություն, ԸԿԵԻՊԲ, ՍԱՏԲ/Գ):
- Կազմակերպությունը բռնության միջադեպի վերաբերյալ տեղեկատվությունը համապատասխան պաշտոնական մարմիններին (ԽՀՀ, Ոստիկանություն, ԸԿԵԻՊԲ, ՍԱՏԲ/Գ) հաղորդում է միաժամանակ և՛ բանավոր, և՛ գրավոր զեկույցով: Եթե կազմակերպության ծառայությունը, ծրագիրը կամ կենտրոնը գտնվում է մարզկենտրոնում, ապա նախընտրելի է ի սկզբանե կապվել ԸԿԵԻՊԲ մարմինների հետ, որոնք երեխաների նկատմամբ բռնության հարցերում մյուս մարմինների համեմատությամբ ավելի մասնագիտացված են: Մյուս դեպքերում, պետք է ուղղորդվել այն սկզբունքով, թե նշված մարմիններից որոնց հետ են հարաբերություններն ավելի համագործակցային:
- Իրականացված հետաքննության արդյունքները, ինչպես նաև դեպքին առնչվող այլ փաստաթղթերը գրանցվում են բռնության դեպքերի արձանագրման գրանցամատյանում և պահպանվում առանձին ֆայլերով: Կազմակերպությունը երաշխավորում է վերոնշյալ տվյալների գաղտնիությունը և սահմանափակում դրանց հասանելիությունը:
- Կազմակերպության ԵՊ պատասխանատուն և բռնության ենթարկված երեխայի հետ անմիջակա-նորեն աշխատող մասնագետը կարող են ներգրավվել և մասնակցություն ունենալ երեխայի դեպքի վերաբերյալ պաշտոնապես զբաղվող կառույցների կողմից կազմակերպված քննարկումներին և ծավալվող աշխատանքներին:
- Եթե դեպքի քննարկումների ընթացքում դեպքը փոխանցելու հարց է առաջանում, ապա ելնելով երեխայի անվտանգության ապահովման նորմերից՝ կազմակերպությունը ապահովում է ողջ գործընթացի պատշաճ իրականացումը և ամրագրում դրանք փաստաթղթերով:
- Բռնության դեպքերի հետ աշխատանքի ավարտին դեպքի ուսումնասիրմանը կցված մասնագետը

պարտավորվում է կազմել համապատասխան արձանագրություն դեպքի փակման մասին՝ հիմնավորելով այն պայմանավորող գործոններն ու հանգամանքները:

- Եթե որոշում է կայացվում երեխային իր միջավայրում թողնելու մասին, ապա կազմակերպությունը.
 - Կազմում/վերանայում է երեխայի հետ աշխատանքի անհատական ծրագիրը՝ ապահովելով դրա համապատասխանությունը բռնության ենթարկված երեխայի հետ աշխատանքի սկզբունքներին:
 - Շարունակում է համագործակցել ծնողի/խնամակալի հետ (եթե նա չէ բռնարարը)՝ ամրապնդելով նրա՝ երեխայի անվտանգությունն ապահովելու հմտությունները, ունակությունները:
 - Կազմակերպության աշխատակիցը շարունակում է հետևել երեխային՝ կենտրոնում/ծառայությունում գտնվելու ընթացքում՝ մասնավորապես նկատի ունենալով Մոդուլ 1/3-ում բերված բռնության նշանները:
- Երեխաների պաշտպանության հանձնաժողովում ներգրավված մասնագետները պարտավորվում են նիստ գումարել բոլոր այն դեպքերում, երբ երեխայի նկատմամբ բռնության կիրառման վերաբերյալ կասկած կամ ռիսկ կա: Ինչպես նաև, եթե դեպքի առնչությամբ ծագել են նոր փաստեր, որոնք լրացուցիչ ուսումնասիրությունների իրականացման կամ աշխատանքային պլանի փոփոխման անհրաժեշտություն են առաջացրել:
- Կազմակերպությունը պարտավորվում է համագործակցել ԵՊ հարցերով պետական պատասխանատու պաշտոնական կառույցների հետ (ԸԿԵԻՊԲ, Ոստիկանություն, ԻՀՀ, ՍՍՏԲ/Գ), այդ թվում՝ բռնության դեպքերի վերաբերյալ տեղեկատվություն տրամադրել, ապահովել դեպքի մշտադիտարկումը, մասնակցել և հրավիրել քննարկումներ և այլն):
- Կազմակերպությունը երաշխավորում է ապահովել երեխայի դեպքի մշտադիտարկումը երեխայի՝ իր շահառուն լինելու ողջ ընթացքում:
- Բռնության կասկածի վերաբերյալ իրականացվող հետաքննության գործընթացում ներգրավված բոլոր մասնագետները պարտավորվում են պահպանել դեպքի քննության ընթացքում ձեռք բերված տեղեկատվության գաղտնիությունը: Արգելվում է բռնության ենթարկված երեխայի և հանցագործության այլ ասպեկտների վերաբերյալ մանրամասների/ տեղեկատվության հրապարակումը առանց բռնության ենթարկված երեխայի և նրա ծնողների/խնամակալների համաձայնության (իսկ հրապարակման դեպքում պետք է անպայմանորեն պահպանվեն երեխաների վերաբերյալ տեղեկատվությունը մեղիա նյութերում ներկայացնելու կանոնները):
- պատշաճորեն պահպանելով երեխաների պաշտպանության վտանգ պարունակող միջադեպերում ներգրավված անձանց տվյալների և դեպքին վերաբերվող տեղեկատվության գաղտնիությունը՝ կարող է հրապարակել միջադեպերի մասին ընդհանուր տեղեկություններ՝ նպատակ ունենալով օժանդակել դրանցից դասեր քաղելուն, հետագա միջադեպերի կանխարգելմանը՝ համաձայն տեղական օրենսդրությամբ սահմանված պահանջների: Կարող է դեպքերի մասին տեղեկությունները օգտագործել նաև ուսուցողական նպատակներով, մասնավորապես վերապատրաստումների ընթացքում: Միևնույն ժամանակ տրամադրվող տեղեկատվությունն այնպիսին պետք է լինի, որպեսզի բացառվի այն կոնկրետ անձի հետ նույնականացնելու հնարավորությունը:
- Կազմակերպության բոլոր աշխատակիցները և կամավորները բռնության վերաբերյալ կասկածի առկայության պարագայում պետք է գործեն՝ համաձայն սույն փաստաթղթում ամրագրված դրույթների: Կազմակերպության բոլոր աշխատակիցներն ու կամավորները պետք է գործեն՝ պահպանելով երեխայի լավագույն շահի սկզբունքը՝ անկախ սեփական նախապաշարմունքներից և համոզմունքներից:

